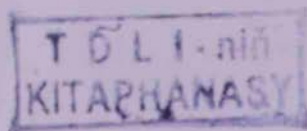

O.B.Nepesowa, M.A.Hudaybergenow, F.Ş.Karimowa,
E.S.Abramowa, J.H.Amanowa, M.M.Berkeliýewa,
J.G.Muhammedowa, B.S.Begmyradow,
A.A.Akmämmedowa, O.A.Taňňyyewa

NÄSAGA UMUMY GÖZEGÇILIGIŇ ESASLARY

Lukmançylyk ýokary okuw mekdebi
üçin okuw kitaby

Türkmenistanyň Bilim ministrligi tarapyndan hödürlenildi

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2007

N 54 O. B. Nepesowa we başg.

Näsaga umumy gözegçiligin esaslary. Lukmançylyk yokary okuw mekdebi üçin okuw kitaby. –A: Türkmen döwlet neşriyat gullugy, 2007.

Şu okuw kitaby näsaga umumy gözegçiligin esasy meselelerine, şeýle hem lukmançylyk edaralarynyň iş ýörelgelerine, näsaglaryň şahsy arassaçylygyna we iýmitlenmesine, derman serişdeleriniň ulanylyşynyň dürli görnüşlerine bagyşlanýar. Dem alyş, gan aylanýş, iýmit sindiriş, peşew bölüp çykaryş, gan we gan dörediçi agzalarynyň we endokrin ulgamynyň keselleri bilen kesellän näsaglaryň umumy gözegçiligi babatda giňişleýin durlup geçilýär. Reanimasion çäreleri we käbir gaýragöýülmäýz ýagdaýlarda berilýän ilkinji kömek barada hem maglumatlar berilýär.

Bu okuw kitabyndan lukmançylyk yokary okuw mekdebi bilen bir hatarda lukmançylyk orta okuw mekdepleriniň mugallymlarydyr talyplary, şeýle-de maşgala lukmanlary peýdalanyp bilerler.

**TÜRKMENISTANYŇ ILKINJI PREZIDENTI
BEÝIK SAPARMYRAT TÜRKMENBAŞY**

THE WORLD MAP
OF THE
FUTURE

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

GARAŞSYZ, BAKY BITARAP
TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Türkmenbaşyň guran beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaýtalama:

Türkmenbaşyň guran beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Türkmenbaşyň guran beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Arkamdyr bu daglar, penamdyr düzler,
Ykbalym, namysym, togabym, Watan!
Saňa şek ýetirse, kör bolsun gözler,
Geçmişim, geljegim, dowamym, Watan!

Gurbanguly BERDIMUHAMMEDOW:

Saglygy gorayşy we derman senagatyny ösdürmegiň maksatnamasy orta we ýokary medisina okuw mekdeplerinde işgärleri taýýarlamagyň ulgamyny düýpli üýtgetmegiň zerurlygy bilen şertlenýär.

GIRIŞ

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow (Türkmenistanda saglygy gorayşy ösdürmegiň ylmy esaslary» atly kitabynda: «Özgertmeleriniň amala aşyrylýan döwründe halkymyza dünýäniň ösen derejesinde ýokary hilli lukmançylyk hyzmatlaryny ýerine ýetirmek üçin häzirki zaman anyklaýyş we bejeriş merkezlerinde işleýän ýokary derejede kämil lukmanlary taýýarlamak işine-de uly üns berildi» diýip ýazýar.

Saglygy gorayşdaky häzirki zaman ugurlaryny utgaşdyran saglygy goramagyň täze Milli modeliniň esasynyň düzülmegi milletiň saglygy hakynda döwletimiziň edýän ýadawsyz aladalarynyň aýdyň şaýadydyr.

«1995-nji ýylyň Gorkut aýynyň 21-ine kabul edilen «Saglyk» döwlet maksatnamasy ilatyň jan saglygy baradaky aladany döwlet syýasaty derejesine göterdi» diýip, hormatly Prezidentimiz kitabynda aýratyň belläp geçýär.

«Saglyk» döwlet maksatnamasy näsaglara ilkinji saglygy gorayş kömegini bermek, adamlaryň saglygyny goramak, keselleriň önüni alyş çärelerini güýçlendirmek bilen, ýokary hünärli lukmanlary taýýarlamakda saglygy gorayş işgärleriniň önünde gaýragoýulmasyz wezipeleri goýýar.

Ýaş nesle dünýä derejesinde ylym-bilim bermekde, olaryň amaly we nazary bilimlerini, başarnyklaryny ösdürmekde Türkmen döwlet lukmançylyk institutynyň «Maşgala lukmançylygynda terapewtiki endikler», «Hassahanada amaly endikler» derslerine aýratyn uly ähmiýet berilýär. Çünki talyplaryň lukmançylygyň haýsy ugurlaryndan bilim alýandygyna garamazdan, lukmançylyk ugrundan bilim alýan ýokary we orta ýöriteleşdirilen mekdepleriň talyplarynyň ählisine amaly endiklerini öwretmek möhümdir. Ýokary derejeli, taýýarlykly lukman, ilkinji nobatda, keseli takyk anyklamagy başarmalydyr, ol keseli anyklamagyň, hassalara umumy gözegçiligiň esaslaryny, usullaryny oňat özleşdirmelidir. Hut şu babatdan hem, Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň Mukaddes Ruhnama kitabyndaky «Derdiň nämedigini bilen lukman, dessine eminem tapyp bilýär» diýen ajaýyp setirlerinden ugur alnyp, talyplaryň häzirki zamanyň talaplaryna laýyk bilim almaklary ugrunda aladalanyp, şu okuw kitaby ýazyldy. «Maşgala lukmançylygynda terapewtiki endikler», «Hassahanada amaly endikler» dersleriniň mazmunyny we okadylyşynyň hilini döwrebaplaşdyrmak maksady bilen, bu okuw kitabynda lukmançylyk ylmynyň soňky gazananlarynyň girizilmegi geljekki lukmanlaryň amaly endiklerini, başarnyklaryny ösdürmäge, okuw dersiniň mazmun taýdan, hil taýdan-da kämilleşmegine ýardam eder.

«Näsaga umumy gözegçiligiň esaslary» okuw kitaby lukmançylyk mekdepleri üçin niýetlenilen «Näsaga umumy gözegçilik etmek» boýunça ýazylan ozalky okuw gollanmasynyň dowamy bolup, ol häzirki zaman lukmançylygyň dünýä tejribesinde gazanylan üstünliklerine esaslanylyp, täzeden işlenilen görnüşidir.

Bu okuw kitaby näsaglaryň umumy gözegçiligine degişli bolan köp sanly sowallary öz içine alýar.

Okuw döwründe talyp hassalara umumy gözegçilik etmegiň ähmiýetine, lukmanlaryň işiniň häsiýetine, saglygy goraýyş edaralarynyň gurluşynyň görnüşlerine, olaryň enjamlaşdyrylyşyna

öz yetirýär, kabul ediş bölümindäki, hassahanadaky we başga-da birnäçe bejeriş otaglarynyň işleri bilen tanyşýar. Şeýle hem alyp şepagat uýasynyň hukuklaryny we borçlaryny, iç keselleri bölüminde umumy (şol sanda näsaglaryň) gün rejesini, olara deg etmekligiň esaslaryny, gijgiýenanyň (şahsy arassaçylygyň) talaplaryny we lukmançylyk resminamalaryny ýöretmekligiň düzgünlerini bilmelidir. Talyplaryň özbaşdak berjaý etmeli amaly endiklerine otaglaryň öllenip süpürilişi, hlor heki ergininiň aýýarlanylşy, näsagyň düşeginiň arassaçylyk-gijgiýena talaplaryna aýyklykda saklanylşy degişlidir. Geljekki lukman agyr agdaýdaky näsaglaryň deri örtüğine, saçyna, gulaklaryna, özlerine, agyz boşlugyna ideg etmekligi, olary uwendirmeklygy, näsaglaryň daşky keşbine we olaryň agdaýyna gözegçilik etmekligi, dem alyş hereketiniň hem-de ulsuň sanyny kesgitlemekligi başarmalydyr. Zerurçylygyna görä näsaglary gatnatmaklyk ýa-da olary naharlamak umumy amaly endiklere girýär. Şprisleri we inñeleri zyýansyzlandyrmagy başarmaklyk, olary ýygnap derman serişdelerini almaklygy başarmaklyk, şeýle hem derman serişdelerini dürli ýollar bilen edene goýbermeklik lukmançylyk tejribesinde aýratyn amaly endikleri talap edýän meseledir. Umumy amaly endiklere ankalary (çüýşejikleri), sülükleri, gorçıçnikleri (gyzdyrgyç telhemi), kompresleri, grelkany (ýyladyjyny) goýmaklyk degişlidir. Dem alyş bozulmasy bolan näsaglara (çyglandyrylan islorody bermeklik, ingalyatorlary ulanmaklyk, öýken we urun gan akmalarynda kömek, gakylygy derñew üçin ýygnap başarmaklyk we başg.), iýmit sindiriş ulgamy bozulan hassalara gusmakda, garyn-ıçege gan akmalarynda ilkinji kömek, garyn-ıçege ýollaryny rentgen barlaglaryna taýýarlamak, arassalaýjy lizmalar, täreti derñew üçin ýygnamaklygyň düzgünlerini), öwrek we peşew çykaryş ýollarynyň näsazlyklarynda (peşewi arlag üçin ýygnamaklyk, peşew haltasyna kateter goýmak) hassalara gözegçilik etmekligiň esaslarynyň üstünde hem şu kuw kitabynda giñden durlup geçilýär.

Okuw kitaby TDLI-nýň kesel bejeriş, pediatriýa, keselleriň önüni alyş, stomatologiýa, dermançylyk fakultetleriniň 1-nji ýyl talyplary we lukmançylyk orta okuw mekdepleri üçin neýitlenip, ilkinji gezek türkmen dilinde neşir edilyär, şeýle-de bu kitapda keselleriň häzirki zaman gurallar bilen anyklanylýş usullary (gan basyşa giçe-gündiziň dowamynda gözegçilik etmek, aşgazan içi pH kesgitlemek we başg.) öz beýanyny tapdy, derman serişdeleriniň we bejeriş usullarynyň täze görnüşleriniň ýüze çykmagy sebäpli, zerur bolan bellikler girizildi. Keselleriň anyklaýyş we bejeriş usullarynyň hemişe kämilleşip durýan şertlerinde okuw kitabyňyň giňeldilen görnüşinde neşir edilmegi lukmançylyk mekdepleriniň talyplaryna dürli kesellerde näsaglara gözegçilik etmek üçin ýönekeý bolmadyk endiklerden baş alyp çykmaklaryna kömek eder diýip umyt edýäris.

I BAP

NĀSAGA GÖZEGÇİLİĞİN UMUMY MESELELERİ

1.1. Nāsaga gözegçilik we onuñ ähmiyeti

Gündelik durmuşda nāsaga gözegçilik diylende, adatça, nāsagyñ dürli hajatlarına kanagatlanarly kömek berilmegine düşünilýär.

Olara naharlamak, içirmek, ýuwundyrmak, hereketlendirmek, çegäni we peşew haltany boşatdyrmak degişlidir. Gözegçilik şeýle hem nāsaga hassahanada ýa-da öýünde bolanda, oña amatly şertleriñ ämsümligiñ we rahatlygyñ döredilmegini, jaýdar we arassa düşegi, ämiz ýatlyýan örtgüçleri we ş.m. öz içine alýar. Şeýle göwrümdäki gözegçiligi düzgün boýunça, kiçi şepagat uýasy ýa-da nāsagyñ hossarlary ýerine ýetirýärler.

Lukmançylykda «nāsaga gözegçilik» diylende has giňişleýin düşünilýär. Bu ýerde ol özbaşdak kada-kanun hökmünde we dogry we dürli bellenen bejergileriñ öz wagtynda ýerine ýetirilmegi ýaly utuş ulgamlaryñ geçirilýän çäreleri öz içine alýar. Olardan: sanjymlaryñ kömegi bilen dermanlaryñ goýberilmegi, nāsagyñ arkasyna çüýşejikleriñ goýulmagy we ş. m., käbir keseli kesgitlemek üçin geçirilýän çäreler peşewi, täreti, gakylygy barlag üçin ýygnamak, aşgazany we oniki parmak içegäni zondirmek we beýl.), kesgitlenen barlaglara taýýarlyk rentgenologiki, endoskopiki we beýl.), nāsagyñ ýagdaýyna ser salmak şol sanda dem alyş, gan aýlanyş ulgamlaryna), nāsaga lukmandan öňki ilkinji kömegi bermek (aşgazany ýuwmak, özünden gitmede kömek, gusmada, üsgürmede, bogulmada, aşgazan-ichege gan akmasynda, emeli dem bermek we ýürege göni däl owkalama we beýl.), şeýle

hem zerur lukmançylyk resminamalarynyň alnyp barylmagy degişli bolup durýar. Agzalan çäreleriň köpüsini şepagat uýasy ýerine ýetirýär, ýöne käbirini (meselem, damar içine edilyän sanjymlar, peşew haltany kateterizirlemek) lukmanlar hem ýerine ýetirýärler.

Şu bapda keseliň häsiýetine garamazdan, näsagyň umumy gözegçiligine degişli soraglaryň üstünde durlup geçilýär. Ýörite gözegçiligiň aýratynlygyny (täze doglan çagalar, hirurgiki näsaglar, stomatologiki ugurly we ş. m) talyplar ýörite okuwlarda öwrenýärler.

Näsagyň gözegçiligini kesgitli bahalandyrmak kyn. Köplenç, bejerginiň üstünligi we keseliň ýagdaýy tutuşlaýyn gözegçiligiň hili bilen kesgitleýär. Çünki çylşyrymly operasiýany birkemsiz ýerine ýetirip, kelle – beýni gan aýlanyşygynyň bozulmasyny geçirenden soň ýa-da agyr döwürden soň, sünkleriniň böljekleriniň bitişmeginde zeper ýeten el-aýaklaryň işiniň kanagatlanarly dikeldilmegini gazanyp bolar, ýöne näsaga talaba laýyk gözegçilik edilmezliginiň netijesinde näsagyň düşeginde uzak wagtlap mejbury we hereketsiz ýagdaýda bolmagy, ýagyryň emele gelmegine hem-de öýkenlerde sowuklama ýagdaýlarynyň durnukly ösüp-örmegine, soňra näsagyň heläk bolmagyna getirip biler.

Näsaga gözegçilik ähli bejeriş döwriň esasy düzümi bölgi bolup, ol onuň netijeliliginde wajyp ähmiýete eýedir.

1.2. Näsaga gözegçiligiň gurnalyşy

Näsaga gözegçiligi gurnamaklyga ähli lukmançylyk işgärleri işjeň gatnaşmalydyr. Näsaga zerur gözegçilikler bilen baglanyşykly köp meseleleri olara seredýän lukmanlar çözüýärler. Sebäbi näsag hassahana düşeninden ony haýsy otaga (birnäçe orunlyk, bir ýa-da iki orunlyk) ýerleşdirilende näsagyň ýagdaýyna görä oňaly boljagyny, näsagy ulag bilen gatnatmakda haýsy usuly (oturylýan-daşajyda, göterilýän-daşajyda) we arassalanyşy, rejelenen düzgüni (ýata, ýarym ýata) (näsagyň ukybyna görä amatly ýagdaýy döretmek üçin (ýörite yatlyýan enjam) iýmitlendirmeginiň usulyny we onuň häsiýetini, bejergi

näslarynyň zerurlygyny we beýlekileri kesgitlemek diňe lukmanlara bagly bolup durýar. Şeýle hem lukmanlar zerur bejergileriniň we anyklanyş barlaglarynyň dogry hem öz wagtynda ýerine ýetirilýändigini hemişe gözegçilikde saklaýarlar.

Näslara dogry gözegçiligiň üpjün edilmeginde orta we kiçi lukmançylyk işgärleriniň işi aýgytly ýerde durýar. Elbetde, şepagat uýalarynyň işi bejeriş we önüni alyş edarasynyň görnüşine (hassahana, gakylyk öýi, şypahana), hünär ugrundan bölümine (terapewtik, hirurgik, oftalmologik), ýerine ýetirýän wezipesine (otag şepagat uýasy, sanjym otagy şepagat uýasy, kabul ediş bölüminiň şepagat uýasy, uly şepagat uýasy) görä bir-birinden tapawutlanýar. Şonuň bilen birlikde näsaga gözegçilikde şepagat uýalarynyň ýerine ýetirmeli umumy borçlaryny hem belläp geçmek yerliklidir, borçlar bolsa ýeterlik derejede köpdürlüdür.

Şepagat uýalary lukmanlar tarapyndan bellenilýän (sanjymlary, üyşejikleri goýmak, dermanlary paýlamak we beyl.), anyklanyş çäreleri bedeniň gyzgynyny ölçemek, aşgazan we onikibarmak içegäni zondirmek we beyl.) ýaly giň göwrümlü işleri ýerine ýetirýärler. Zerur ýagdaýlarda şepagat uýalary demin we damar urgusynyň (pulsuň) ýygylgyny, material gan basyşy, gije-gündizki peşewiň mukdaryny ölçemegi, näsagdan indiki alynjak barlaglary (gakylyk, peşew, täret) dogry almagy we şepagat uýalary barlaghana ibermegi başarmalydyr. Gayragoýulmasyz ýagdaýlarda şepagat uýalary lukmana çenli kömegi bermegi (emeli dem, yürege önü däl owkalama, gan akmasyny duruzýan daňy, zäherlenmelerde, şok keslerde, ýanykda, sowuk almada) başarmalydyr.

Şepagat uýalary näsaglary ulaglaşdyrmagy (gatnatmagy), täze düşen näsaglary bölümiň işiniň aýratynlyklary bilen tanyşdyryp kabul etmegi üpjün edýärler. Şeýle-de näsagyň bölümden çykmagyny gurnaýarlar.

Şepagat uýalary bölümiň arassaçylyk ýagdaýyna we näsaglar tarapyndan içki tertip-düzgüniň ýerine ýetirilişini, cygly süpürgileriň zygiderligini we talaba laýyklygyny, näsaglaryň şahsy arassaçylygynyň ýerine ýetiriliş düzgünine, arassalanyşyň hiline, zerur ýagdaýlarda deri örtükleriniň, gözün, gulagyň, agyz boşlugynyň arassalanyşyny, düşegin we düşek örtgüçleriniň çalşylyp durulmagyny üpjün edýärler.

Şepagat uýalary berk ýatymlaýyn düzgündäki näsaglaryň dogry we öz wagtynda iýmitlendirilmegine jogap berýärler, näsaglary iýmitlendirmegi gurnaýarlar, sowadyjda iýmit serişdeleriniň saklanylyşyna we näsagyň ýanyndaky tekjesiniň arassalygyna seredyärler, getirilýän iýmitleriň hilini barlaýarlar.

Şepagat uýalary ýene-de zerur lukmançylyk resminamalaryň ýazgysyny ýöredýärler (gyzgyn ölçelýän sahypany we bejergi sahypany, kabul ediş we nobatçylygyny tabşyrylýan depderçesini doldurýarlar, derman serişdelerine talapnamany ýazýarlar, iýmit düzümini we beýl. düzyärler).

Kiçi lukmançylyk işgäri (kiçi şepagat uýalary, aspezler, süpürijiler) otaglardaky, umumy girelgelerdäki, umumy ulanylýan we beýleki ýerlerdeki arassaçylygyny saklanylyşyna hem-de olaryň yzygiderli çygly süpürilip durulmagyna jogap berýär. Kiçi şepagat uýalary agyr näsaglary naharlamakda, olaryň düşeginiň örtgüçlerini çalyşmakda, täret we peşew ýygnaýjylary ýuwmakda, arassaçylygy geçirmekde, näsaglar bilen dürli barlaglarda ýany bilen bile gitmekde kömek berýärler, barlaghana barlaglary eltmekligi üpjün edýärler. Näsaglary ulaglaşdyrmakda mümkin boldugyça erkek adamlaryň zähmetini ulanmaklyga ýygyn edilýär. Zerurlyk yüze çykan ýagdaýynda kiçi lukmançylyk işgärleriniň ýerine ýetirmeli işlerini şepagat uýalary ýerine ýetirýärler.

1.3. Deontologik nukdaýnazaryndan näsaglara gözegçilik

Islendik hünär öz kesgitli edep kadalary, özüni alyp baryş düzgünleri boýunça özboluşly häsiýete eýedir. Şu nukdaýnazardan lukmançylyk deontologiyasy (grek. deon, deontos- borç, borçlulyk; logos-ylm) lukmançylyk işgärleriniň hünär borçlary baradaky ylymdyr. Lukmançylyk edebiniň manysy we düşünjesi boýunça ol ahlak we görüm-görelde baradaky ylma ýakyndyr.

Lukmançylyk deontologiyasy öz çözmeli meseleleriniň göwrümi boýunça diýseň köp ugurlary öz içine alýar. Bular lukman we näsag, lukman we näsaglaryň hossalary, lukmançylyk işinde işleýänleriň öz arasyndaky gatnaşyklardyr. Lukmançylygynyň köp ugurlary (hirurgiýa,

inekologiya, pediatriya, onkologiya, psixiatriya we beyl) öz hususy deontologik aýratynlyklary bilen tapawutlanýar. Käbir kesgitli deontologik meseleler lukmançylykdaky ylmy-tehniki ösüşiň netijesine örän ýüze çykýar. Hatda talyplaryň lukmançylyk institutynda kadymygy-da ençeme ýörelgeleri ýerine ýetirmek zerurlygyndan baratdyr. Talyplar lukmançylyk deontologiyasynyň nukdaýnazarynyň dürli ugurlaryny okuw dowamynda Mukaddes Ruhnama we kliniki fedralarda, lukmançylyk psihologiyasy kafedrasynda, kazyýet lukmançylygynda jikme-jik öwrenerler. Bu gollanmada bolsa diňe näsaga gözegçilik etmegiň dogry gurnalmagy bilen bagly käbir deontologik meselelere seredildi.

Näsaglara gözegçilik edilende, lukmançylyk işgärleriniň sagatmagat gündelik işinde duýgurlyk, işe gaýymlyk, ak göwünlilik, ýuka üreklilik, idegçilik, ünsülik ýaly häsiýetler onuň şepagat uýasylygyna, içi saglygy goraýyş işgärligine ýa-da hassahanada lukmançylyk malyny ýerine ýetirýän talyplygyna garamazdan, tapawudy ýok, zünde jemlenmelidir.

Deontologik ýörelgeler näsaga gözegçilik edýän işgäriň daşky örnüşi-de kesgitli talaplary bildirýär. Her bir işgär işde hökman alşyrgyç köwüşli, ýektaýy kemsiz arassa we ütüklenen, dyrnaklary ysga, saçlary bolsa kellesindäki ak kolpagyna ykjam ýygnalan olaymaly. Şu agzalanlar doly berjaý edilmese, arassaçylyk nukdaýnazaryndan lukman hakda mynasyp bolmadyk garaýyşlar öreyär. Ýene-de lukmançylykdaky işgärler boýag we atyr serişdeleri rän seresaply ulanmalydyrlar, sebäbi näsaglar allergiýaly bolsa, laryň ýagdaýy agyrlaşmagy mümkin.

Näsaglaryň gözegçiligi belli bir derejede näsaglar bilen gürleşilende kesgitli düzgünleri hem öz içine alýar. Şu ýerde göz önünde tutulmaly atlaryň biri-de näsag adamlar galagoply, gaharjaň, ynjk bolýanlygydyr, ersine, käbirleri bolsa sussupes, daş-töwerege biperwaý bolýarlar. Onsoň özegçilikde olara has ünsli, köşeşdiriji, tertip-düzgüniň ýerine etirilmeginiň wajpylygyny, derman serişdeleriniň wagty-wagtynda kabul dilmegini, ýagdaýlarynyň gowulanyp, sagalmaga mümkinçiliginiň ardygyna ynandymak ýaly gatnaşyklaryň bolmagy wajpydyr.

Deontologik yörelgelerin yerine ýetirilmedik ýagdaýynda näsaglarda şeýle atlandyrylýan, ýagny ýatrogen keseliniň ýüze çykmagy mümkin. Ýatrogen keseli ýa-da ýatrogeniýa diýlende (grek. iatros-lukman, genes- döredilýän), lukmançylyk işgärleriniň näsaglaryň ruhy ýagdaýyna seresapsyzlyk bilen erbet täsir edýän hereketleri we sözleri göz önünde tutulýar.

Lukmançylyk işgärlerine käbir ýagdaýlarda has içgin, şahsy häsiýete, ýeňme maglumatlar aýan bolýar. Näsaga gözegçilik, deontologik nukdaýnazardan lukman syrynyň berk saklanylmagyny talap edýär. Bu talap näsaga gözegçilik dowamynda başga adamlar üçin howply bolup biljek ýagdaýlara bildirilmeyar (ýokanç we weneriki keselleri baradaky maglumat). Şeýle ýagdaýlarda lukmançylyk işgärleri, tersine, haýal etmän alnan maglumatlary degişli guramalara habar etmelidirler.

Näsaglara gözegçiligiň dowamynda lukmançylyk işgärleriniň işinde olaryň has sadalygy netijesinde, şeýle-de doly ýeterlikli iş tejribesi bolmanlygy üçin we keseliň adaty däl akym bilen geçmegi dürli ýalňyşlyklaryň üstünden eltmegi mümkin.

Lukmançylyk amalyndaky ýalňyşlyklary, lukmançylyk düzgün bozmalary, ýagny gönüden-göni öz borçlary bilen bagly biperwaý garaýyşlardan tapawutlandyrmak örän wajypdyr. Şeýle düzgün bozma esasan hem, güýçli täsir edýän derman serişdeleriniň nädogry goýberilmegi bolup, ol pajygaly ýagdaýlara sezewar edýär. Şunuň ýaly wakalara aýawсызlyk, howul-haralyk, iş wagty başga adamlaryň gürrüňleri hem eltip biler. Güýçli täsir edýän, awuly we narkotiki (neşe) derman serişdeleriniň hasabyny we saklanyşyny bozan lukmançylyk işgärleri, şeýle hem näsaga degerli sebäpsiz kömek edilmezligi (kanun tarapyndan kömek bermäge borçly adamlar), lukmançylyk düzgün bozmalara gönüden-göni degişlidir.

II BAP

LUKMANÇYLYK EDARALARY WE OLARYŇ IŞINIŇ GURNALYŞY

2.1. Bejeriş we önüni alyş edaralarynyň esasy görnüşleri we olaryň iş ýörelgeleri

Biziň ýurdumyzda ilata lukmançylyk kömegi dürli gatnaw-saglyk öýleri, hassahanalary we şypahana-dynç alyş, tiz kömek, näni we çagany gorayan hem beyl. edaralar tarapyndan amala eýerilýär.

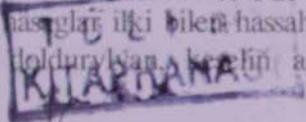
Ýatymlaýyn kömek ýagdaýlary yzygiderli gözegçiligi, anyklaýşyň we bejerişniň çylşyrymly usullarynyň ulanylmagyny talap edýän näsaglara berilýär. Ýatymlaýyn bejergini ýerlerde, etrap, şäher, welaýat hassahanalary, lukmançylyk-arassaçylyk bölümleri, dispanserleriň ýatymlaýyn bölümleri, lukmançylyk ylmy-barlag institutlary ýerine etirýärler. Näsagy hassahana ýerleşdirmegi gatnaw-saglyk öýüniň lukmany, gyssagly ýagdaýlarda bolsa tiz kömegiň ýa-da kabul ediş bölüminiň lukmany çözyär.

Bejeriş we önüni alyş edaralarynyň aýry toparyny tiz kömek we gaýragoýulmasyz kömek beryän edaralary, akuşer-ginekologik kömegini beryän ugurlar (zenanlar maslahaty, çaga dogrulyan öýler, hassahananyň ginekologik bölümleri) düzyärler.

2.2. Hassahanada işiň gurnalyşy

2.2.1. Kabul ediş bölüminiň iş guramaçylygy

Hassahana ýerleşdirilmeli näsaglar ilki bilen hassahananyň degişli lukmançylyk resminamalary doldurylýan, keseliň agyrlygyny we

häsiýetini kesgitleýän we haýsy bölüme ýerleşdirilmegini çözüp bilýän lukman barlag gözegçiligi geçirilýän, gerek bolan ýagdaýynda gaýragoýulmasyz lukmançylyk kömegini berip bilýän arassalaýyş işiniň geçirilýän ýeri bolan kabul ediş bölümüne düşýärler.

Meyilnamalaşdyrylan näsaglar kabul ediş bölümüne hassahana ýerleşmäge iberilen we gatnaw kartasynda ýazylan ýazgysy bilen düşýärler. Gaýragoýulmasyz ýagdaýlarda näsaglar «Tiz kömegiň» üsti bilen hem düşüp bilerler. Käbir ýagdaýlarda näsaglar birden özlerini erbet duýsalar, özbaşdak hem ýüz tutup bilerler.

Hassahana düşýän her bir näsag üçin esasy lukmançylyk resminamasy bolup durýan aýratyn kesel taryhy açylýar. Kabul ediş bölümünde ilki bilen kesel taryhynyň näsag barada iň zerur maglumatlary bolan pasport bölümi doldurylýar: familiýasy, ady, atasynyň ady, doglan ýyly, ýaşayan ýeri, pasportynyň belgisi we tapgyry, iş ýeri we wezipesi, iş we öý telefony (zerur ýagdaýlarda ýakyn hossarlarynyň telefony), takyk düşen wagty (bu has hem näsag agyr ýagdaýynda wajypdyr), iberen edaranyň kesel kesgitlemesi. Eger näsag agyr ýagdaýda düşen bolsa, ilki zerur lukmançylyk kömegini berip, soňra resminamalaşdyrylýar. Näsag huşsuz ýagdaýynda zerur bolan maglumatlary onuň ýanyndaky adamlardan alýarlar. Kesel taryhyndan başga-da degişli ýazgylary hassahana depdere hem ýazyp belleyärler.

Kabul ediş bölümünde bedeniň gyzgynyny ölçeyärler, deri örtüklerini, biti ýüze çykarmak maksady bilen, bedeniň tüýli ýerlerini, birsydyrgyn gözden geçirýärler. Alnan maglumatlary kesel taryhyna geçirýärler.

Soňra lukman näsagy kabul ediş bölümüniň yörite seredilýän otaglarynyň birinde gözden geçirýär. Kesel kesgitlemesini (diagnozy) doly anyklamak maksady bilen, kabul ediş bölümündäki lukman maslahat üçin degişli hünärmenleri (hirurg, ginekolog, newropatolog we beýl.) çagyryp biler.

Ähli barlag gözegçiliklerinden soňra, lukman kesel taryhyny doldurýar, näsagyň keselhana düşen wagtyndaky kesel kesgitlemesini goýýar, sanitar arassalanýşyň zerurlygyny belleyär, näsagyň hassahananyň haýsy bölümüne ýerleşdirilmegini, ulaglaşdyrmagyň görnüşini kesgitleýär.

Eger barlag gözegçiliginde näsaga ýatymlaýyn bejerginiň zerurlygynyň ýoklugy ýüze çykarylsa, onda zerur lukmançylyk ömeginden soňra, näsag degişli resminamalary we gatnaw bejergi klipnamalar bilen öýüne goýberilýär. Beýle yüz tutmalaryň ýazgylary ýörite depderde (näsaglaryň kabul ediliş we hassahana ýerleşdirilmän ryna gaýtarylanlaryň depderi) bellenilýär.

Hassahana düşende beden gurluşynyň häsiýetleriniň ölçegleri (grek. *anthropos*- adam, *metreo*- ölçemek) geçirilýär. Mysal üçin, antropometriki ölçegler: döş kapasasynyň göwrümi, akusherlikde uly ähmiýete eýe bolan *çanaklygyň dikligine* we *keseligine ölçegleri* we beýl. degişlidir.

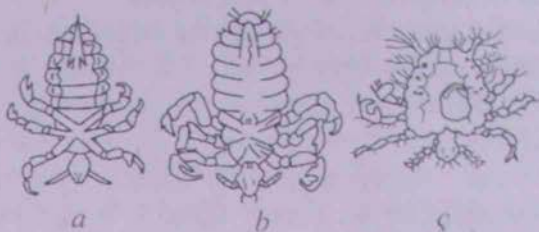
Şeýle-de esasy antropometriki barlaglara boýuň ölçegi (bedeniň zerurlygyny) we *näsaglaryň agramy* degişli. Boýuň ölçegini (oturyp ýa-da dik durup) ýörite ölçeg guralynyň kömegi bilen geçirýärler, şunda näsagyň boý ölçeginiň meýdançasyna onuň ýeňsesi, pilçesi, gatyryýeri we ökjesiniň yz tarapy degip durmaly, gulagynyň yokarky gatyryşy bilen gözünüň çünki bolsa bir çyzyga keseligine denleşmeli. Näsagyň dabanyň aşagyna her ölçegden soň çalşyp durlar ýaly arassa kagyz goýulýar.

Näsagyň agramyny aňza, içegeler we peşew halta boşadylandan soň, ýörite lukmançylyk terezilerinde ölçeyärler. Tereziniň meýdançasyna arassa kagyz goýýarlar. Deňeşdirmelerde her gezekde-de şol bir tereziniň (şol bir tereziniň, şol bir eşikleriniň) ulanylmagy wajypdyr.

Antropometriýa (hususan-da, boýuň ölçegi we bedeniň agramy) bir keselleri kesgitlemekde: semizlikde, alimentar distrofiýasynda (uzak wagt açlyk çekenini sebäpli horlanmak), gipofiziň işiniň bozulmasynda wajyp kliniki ähmiýete eýedir. Döş kapasasynyň göwrümini santimetr lentasyny ön tarapdan döş kapasasyna IV pyrganyň deňinden we yz tarapdan pilçeleriniň burçundan goýup, hat ýagdaýda, çuň dem almada we goýbermede ölçemeklik bir öýken kesellerini anyklamakda bolup biler. Näsagyň agramynyň yzygiderli ölçenip durulmagy çişleri, olaryň hereketini bozup, öpelmegini ýa-da azalmagyny) gözegçilikde saklamak üçin amatly bolup durýar.

2.2.2. Näsaglaryň sanitar arassalanylyşy

Ýokardaky agzalyp geçilişi ýaly, näsag kabul ediş bölümüne düşende, bitliligi anyklamak maksady bilen, ony çintgäp, gözden geçirýärler. Beýle ýagdaýlarda adam üçin mugthor kelle, egin-eşik we gasyk bitleri bolup biler (1-nji surat).

1-nji surat. Bitleriň görnüşleri:

a – gasyk biti, b – geyim biti, c – kelle biti.

Bit ýüze çykarylan ýagdaýynda (beýleki birnäçe ýokanç kesellerdäki ýaly) doly (näsagy hammamda sabynly ýa-da pürküji suwuň astynda ýuwundyrmak, düşek örtüjilerdäki, eşiklerdäki we ýaşayş ýerlerdäki mikrobedenjikleriň we bognaýaklylaryň yok edilmegi, başgaça, dezinfeksiýa we dezinseksiýa) ýa-da diňe adamlary ýuwundyrmagy we ýatylýan örtgüçleri, eşikleri, köwüşleri dezinfeksiýa etmegi göz önünde tutýan bölekleyin arassalaýyş işleri geçirilýär.

Häzirki wagtda satlykda dürli kelle bitleri bilen göreşi ýeňilleşdirýän ýörite şampunlaryň («Rid», «Spreý-paks», «Elko-insekt» we beýl.), losýonlaryň («Nittifor», «Sana» we ş.m) we başga-da dürli ýuwujy serişdeleriň bolmagy işi diýseň ýeňilleşdirýär. Arassalanyşdan soň bitleriň doly yok edilendigine göz ýetirmek üçin bir aýyň dowamynda üç gezek (7 gün aralygy bilen) gaýtadan näsagy barlagdan geçirip durmaly.

Gasyk bitleri yok edilenden soň zaýаланан tüýleri syrpy, bedeni ýyly suwda gaýtadan sabynlap ýuwmak ýeterlidir. Ýatylýan örtgüçleri we eşikleri degişli dezinseksion enjamlarda (bughowaly, gyzgynhowaly we beýl.) zyýansyzlandyrylýar. Bite garşy näsagda arassaçylyk işini geçirýän lukmançylyk işgäri ýörite rezin goşundyly dokalan uzyn eşik

nyrmedir. Bitlemegin önüniñ alnyssynyñ esasy ölçeği bedeniñ yzygider
uzulmagy, ýatylyan örtgüçleriň wagtly-wagtynda çakylýp durulmagydyr.

Hassahana düşülende zerur bolan ýagdaýynda näsaglar hammamy
a-da pürküji suwy kabul edýärler. Bu ýagdaýda wanna 1% hloraminiñ
gini bilen arassalanýar, çotga bilen sabynlanyp ýuwlýar we gyzgyn
w bilen çakylýar. Soňra wanna suw bilen (ilki sowuk, soňra bolsa
yzgyn) ondaky temperatura takmynan 42°S-a deň bolar ýaly doldurylýar.
ygäniñ kömegine mätäç näsaglary wanna dolagly goýberýärler ýa-da
ýere seki goýup oturdýarlar we pürküji suwuň kömegi bilen
urwundyrýarlar. Näsagy şeýle yzygiderlilikde: kelle, göwre we ýokarky
hyrlar, satany, bil, garyn we aşaky ahyrlar ýuwendyrylýar. Wannanyň
abul ediliş dowamlylygy 30 min-dan köp bolmaly däl.

Wannany agyr kesellilere (gipertoniki kriz, miokardyň ýiti
infarkty we beýni gan aýlanyşygynyň bozulmagy, gan aýlanyşygynyň
ýdyň ýetmezçiligi, inçekeseliň işjeň döwri we beýl), käbir deri
esellilere, gaýragoýulmasyz hirurgiki işiň goşulmaly ýagdaýynda,
şeýle hem täze dogranlara kabul etmek rugsat edilmeyär. Şeýle
agdaýlarda näsaglaryň derisini sabynly ýyly suwa öllenen hasa bilen
ipüýärler, soňra arassa esgi bilen gurayança süpürüp guradýarlar.
üpürmek üçin ýyly suwa odekolon ýa-da spirt goşulan serişdäni
em ulanmak bolýar. Näsaglaryň dyrnaklaryny gysgaldýarlar.

2.2.3. Näsaglary gatnatmak

Bölüme ulaglaşdyrmak (gatnatmak) meselesini, adatça, näsagda
arlag gözegçiligini geçiryän lukman çözyär. Meseläniň dogry çözülmegi
ly ähmiýete eýe bolýar. Mysal üçin, içki gan akma bilen ýa-da
miokardyň infarktynyň ýiti döwri bilen düşen näsagyň sähel hereket
jeňligi hem onuň ýagdaýyny diýseň agyrlaşdyryp biler.

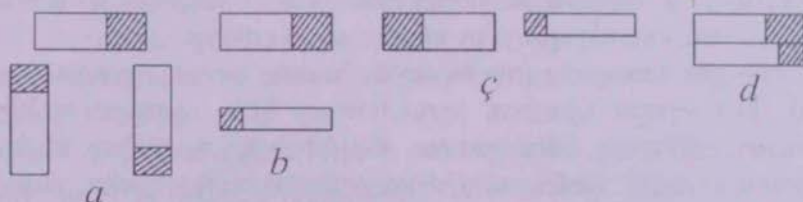
Näsaglar kanagatlanarly ýagdaýda bölüme pyýada, şepagat uýasy
a-da kiçi şepagat uýasynyň ugrukdyrmasy bilen iberilýär; mejalsyz
näsaglary, maýyplary, käbir gartaşan näsaglary we ýaşy ululary, köplenç,
serasaplyk bilen birden silkemekden ätiýaç edip) yörite oturgyç
rabaýyklarda ýa-da daşajyklarda; agyr näsaglary sürülýän arabaýyklarda
a-da daşajyklarda, ýa-da el götergiçlerde ulaglaşdyryp alyp gidýärler.

El götergiçlerde näsagy iki ýa-da dört adam alyp gidip biler, olar gysga ädimler bilen yöremelidirler. Basgançakdan ýokary galnanda näsagyň kellesini öňe tarap, düşülende aýagyňy öňe tarap edip alyp gidilmeli. Şu iki ýagdaýda-da el götergiçiniň aýak tarapy biraz ýokary galdyrylýar. Kāwagt näsagyň alyp gidilmegini ýenilleşdirmek maksady bilen, yörite kemerler ulanylýar.

Näsaglaryň goşmaça agyrysyz gatnadylmagy we yerinden üýtgedilmegi, öz gezeginde kesgitli tilsimleri we tejribäni talap edýär.

Näsagy bir, iki ýa-da üç adam yerinden üýtgedip ýa-da gatnadyp biler. Eger näsagy bir adam gatnadýan bolsa, ol bir eli bilen näsagyň döş kapasasynyň pilçesiniň deňinden ýapyşýar, beýleki elini bolsa, onuň budunyň aşagyndan geçirýär, şol bir wagtyň özünde näsag alyp baryanyň boýnundan ýapyşmalydyr.

Näsag el götergiçden düşege geçirilende, el götergiçi ýatýan yerine gönüburçlukda ýerleşdirip, onuň aýak ujuny ýatýan yeriniň baş ujuna gabatlap goýmaly (2-nji *a* surat). Näsagy galdyryp, ony ýarym aýlaw halda ýatýan yerine eltip düşekde ýatyýarlar. Eger tehniki sebäplere görä, el götergiçi şeýle goýmak mümkin bolmadyk ýagdaýynda, onda el götergiçi keseligine gabatlap, bir ugur edip goýýarlar (2-nji *b* surat). Lukmançylyk işgäri munda el götergiç bilen näsagyň ýatmaly ýeri aralygynda durýar (2-nji *ç* surat) ýa-da in bolmanda oňa jebis degip durýar (2-nji *d* surat). Näsagy yerine geçirmezden ön hökman ýatýan yeriniň gözegçilikdäki zerur ulanylýan zatlaryň taýýarlygyny barlaýarlar. Häzirki wagtda näsagy gatnatmadaky we yerini üýtgetmedäki ýenillikler üçin yörite usullar bar.

2-nji surat. Näsagly arabajyklaryň, el götergiçleriň näsagyň ýatýan yerine gabatlanyp goýluşy

2.2.4. Terapiya bölümünün iş guramaçılığı

Terapiya ugrundan hassahana bejergisini almaly nāsaglar umumy terapiya bölümünde amala aşyrylýar. Uly köp ugurly hassahanalarda ýratyn (kardiologik, gastroenterologik, nefrologik we beyl) nāsaglaryň çki agzalarynyň kesgitli keselleri boýunça barlaglary we bejergileri eçirmeklige niýetlenen ýöriteleşdirilen terapewtik bölümleri bolýar.

Her bölüme nāsaglaryň barlaglaryny we bejergilerini öz wagtynda magyny gurnayan, lukmançylyk işgärleriniň işine gözegçilik edýän, ölümde ýatylyan ýeriň tygşytly ulanylyşyna we lukmançylyk enjamlaryna, derman serişdelerine jogap berýän bölüm müdürü aştutanlyk edýär. Terapiya bölümünün iş birliginde gönüden-göni nāsaglaryň barlagyny we bejergisini amala aşyryan otag lukmanlarynyň, tag şepagat uýasynyň we kiçi şepagat uýasynyň işini gurnayan uly şepagat uýasynyň, bölümüň öz wagtynda gaty we ýumşak inwentar, eýle-de, ýatylyan ýerleriň örtgüçler bilen üpjün edilişine jogap berýän hojalyk uýasynyň, iş ornunda işläp nāsaglary barlamak we bejermek boýunça lukmanlar tarapyndan belgileriň ählisini yerine ýetirýän otag şepagat uýalarynyň, sanjym otagynda kesgitli işleri yerine ýetirýän sanjym şepagat uýasynyň, bölümüň talaba laýyk anitar ýagdaýyny saklamaga we bölümdäki nāsaglaryň gözegçiligini, olary iýmitlendirmegi üpjün edýän aşhana-kiçi şepagat uýasynyň we ýuwujy-kiçi şepagat uýalarynyň wezipeleri göz önünde tutulýar.

Terapiya bölümlerinde ýatylyan orunlaryň sany dürli bolup siler (60, 90, 120). Öz gezeginde her bölüm hem, adatça, hersine 30 urundan ýetyän otag bölümlerine bölünýärler. Otaglardan başga-da, terapewtik bölümleri bölüm müdiriniň, lukmanlaryň, uly şepagat uýasynyň, hojalyk uýasynyň, sanjym, aşhana, naharhana, hammam, çegeleri ýuwulýan, süpürilende we yuwlanda ulanylyan enjamlaryň saklanyan, oturylyan arabajyklaryň we arabajyklaryň saklanyan, lukmançylyk işgärleri we nāsaglar üçin hajathana otaglaryny öz içine alýar. Her bölümde nāsaglaryň gündiz gezim etmegi üçin eýwanlar bolýar.

Näsaglaryň doly bejerilmegini we olara gözegçiligi gurnamakda näsaglaryň köp wagtyňy geçirýän ýeri bolan otaglaryň hem dogry enjamlaşdyrylmagy uly ähmiýete eýedir. Bejergi-gorag düzgüniniň göwnejaý nukadaýnazaryndan hasap edilende bölümniň 60%-i 4 orunlyk, 20%-i 2 orunlyk we 20%-i bir orunlyk otagdan ybarat bolmaly.

Otaglar zerur lukmançylyk enjamlary bilen üpjün edilyär. lukmançylyk ýörite krowaty, ýanyndaky tekjeleri, umumy seki we oturgyçlar. Otaglarda her krowadyň ýanynda hususy ulanmak üçin gijeki ýşyk, radionokat bilen üpjün edilyär, şeýle-de islendik näsag zerur bolanda lukmançylyk işgärini çagyryp biler ýaly habar beriji enjamy geçirilmelidir.

Otag bölümlerinde (köplenç, umumy ýörelgäniň ugrunda) şepagat uýasynyň gönüden-göni iş ýerini enjamlaşdyrýarlar. Bu ýerde hereket edýän sekijik we zerur bolan lukmançylyk resminamalar saklanar ýaly gulplanýan tahyl, seki çyrasy we telefon ýerleşýär. Kesel taryhlary buklalarda aýratyn tahylda ýa-da şkafta otag belgilerine görä aýry-aýrylykda edip, gerek bolanda gerekli kesel taryhyny çalt tapylar ýaly edilip goýulýar.

Şeýle hem şepagat uýasynyň postunda dermanlary saklar ýaly şkaft ýa-da birnäçe şkaftlyklar aýry-aýrylykda ýerleşýär. Munda hökman A (awuly) we B (güýçli täsirli) derman toparlary gulplanýan görnüşde aýry-aýrylykda goýulýar. Ýörite tekjelerde daşky ulanylýan we içilýän, şeýle-de sanjym edip goýberilýän derman serişdeleri ýerleşdirilýär. Gurallary, sargy serişdelerini, ýeňil ýalynlaýan serişdeler (efir, spirt) aýratyn saklanýar. Saklananda öz düzümi hilini tiz ýitirýän derman serişdeleri (syworotkalar we waksinalar, gaýnatmalar, demlemeler) ýörite sowadyjylarda ýerleşdirilýär. Näsaglaryň gözegçiliginde ulanylýan serişdeler (gradusnikler, gyzdyryjylar (grelkalar), çüýşejikler we beýl.), şeýle-de zerur barlaglary almak üçin gaplar aýratyn saklanýar. Postuň golaýynda näsaglaryň agramyny ölçär ýaly terezi goýýarlar.

Şepagat uýasynyň postunyň ýanynda sanjym otagyny gurnayarlar. Onda ýörite taýýarlykly sanjym şepagat uýasy (otag şepagat uýalarynyň arasyndan has tejribeli) işleýär. Sanjym otagynda dürli anyklaýyş we bejergi işlerini: deri astyna, muskulyň içine we damar içine sanjymlar,

nyň kliniki we biokimiki barlaglary, gan topurlarynyň kesgitlenişi çirilyär.

Sanjym otagynda derman serişdelerini damjalaýyn damar içine ýbermek üçin ulgam enjamy gurnalyär, şprisleri we iňňeleri iynatmak arkaly zyýansyzlandyrmasyny geçirýärler (eger hassahanada erkezleşdirilen zyýansyzlandyрма ýok bolsa). Sanjym otagynda ip ýerine ýetirilyän işleriň ýokuşma häsiýetlidigini göz önünde almak bilen (mikrob florasynyň näsagyň bedenine geçmek howpy len bagly) bu ýeriň arassaçylyk ýagdaýyna uly talaplar bildirilyär. maksat bilen sanjym otagynda bakterisid (mikro bedenleri yok liji) çyrasynyň kömegi bilen howa yzygiderli zyýansyzlandyrylyp arulyär.

Terapiya bölümleriniň guramaçylygy zerur bolan lukmançylyk resminamalaryň girizilmegini göz önünde tutýar. Onuň mazmuny äň giň bolup, ol köpdürli resminamalary öz içine alyär. resminamalary, esasan, lukmanlar dolduryärler. Resminamalara kesel ryhy, hassahanadan çykanlygy, zähmete ukypsyzlygy barada iwanamalar we beýl. mysal bolup biler.

Birnäçe lukmançylyk resminamalaryny şepagat uýasy hem olduryär. Köplenç, şepagat uýasy kesel taryhyndan lukman belliklerini brite depdere geçirýär. Şeýle hem onda bir gije-gündiziň dowamynnda ölüme düşen we çykan näsaglaryň sany boýunça hereketiniň hasabatyny öredýän depder, gyzgyny ölçeyän sahypa, näsaglaryň sanyny görkezmek len berhizine görä iýmitnamasy bolýar.

Iş ornunda şepagat uýasynyň elmydama ýöredýän esasy epderleriniň biri hem nobatçylyk tabşyrylyän depder bolup uryär. Bu depderde öňki wagtda işlenilendäki näsaglaryň hereketi ellenilyär, näsaglary barlaglara taýýarlamaga degişli ýerine etirilmeli belgiler görkezilen, aýratyn-da, gözden düşürilmeli äl agyr näsaglaryň ýagdaýyna ünsli bolunmagy bellenip geçilyär. obatçylygyň tabşyrylyp kabul edilmegi örän jogapkärlidir we ol şepagat uýasynyň hemmetaraplaýyn uly taýýarlykly olmagyny talap edýär.

Näsaglaryň hassahanadaky bejergileriniň netijeliligi bölümiň bejeriş-goraýyş düzgüniniň guramaçylygyna köp derejede baglydyr. Şeýle düzgüniň döredilmegi näsagyň dürli emosiýalardan (meselem, agyry bilen baglanyşykly) çäklendirilmegini, ýeterlik uklamaga we dynç almaga şert döredilmegini (näsaglaryň otagda oňaýly ýerleşdirilmegi bölümde ümsümlik), ýylyň maýyl howaly wagty gezmelemäge we näsagyň hossarlaryna yzyndan barmaga rugsat bermekligi (elbetde, lukmançylyk işgärleriniň belli bir derejede gözegçiligi bilen), näsagyň soňky çykan gazet we žurnallar bilen üpjün edilmegini hassahananyň naharhanasynyň başga ýerden gelen näsaglar üçin berhiz iýmitlerine zerur bolan ýeterlikli giň möçberde dürli-dümen iýmitler bilen üpjün edilmegini we beýl. talap edýär.

2.2.5. Hassahananyň arassaçylyk düzgüni we onuň ähmiýeti

Zerur arassaçylyk düzgüniň saklanylmagy hassahana işinde, bejeriş döwrüniň guramaçylygynda we näsaga gözegçilikde, köp keselleriň önüni almakda uly ähmiýete eýedir. Arassaçylyk düzgüniniň we talabynyň bozulmagy, köplenç, ýerleriň hapalanmagyna, patogen mikrobedenjikleriň köpelmegine, dürli bognaýaklylaryň ýaýramagyna getirýär.

Otaglaryň ýeterlik şemalladylmazlygy howanyň bakterial hapalanma derejesiniň ýokarlanmagyna getirýär. Naharhanada iýlen iýmitleriň galyndylarynyň saklanmagy we olaryň öz wagtynda aýrylmazlygy saçakçylaryň peýda bolmagyna, ýumşak inwentarlaryň, mebelleriň, düşekçeleriň erbet gözegçiligi, diwarlardaky jaýryklar mör-möjekleriň ýaýramagyna; iýmit ammarlarynda iýmit serişdeleriniň dogry saklanmazlygy bolsa gemrijileriň peýda bolmagyna getirýär.

Arassaçylyk düzgüniniň berjaý edilmezligi, elmydama hassahanadaky näsaglaryň bejerilişi we gözegçiligi bilen bagly şol ýerdäki işleýän lukmançylyk işgärleriniň hem beýlekileriň arasynda aseptikanyň, antiseptikanyň we dürli infeksiýanyň

bređiđleriniň garyssyna ulanylýan beýleki çäreleriň bozulmagy netijesinde *hassahana içki infeksiýanyň* ýaýrama howpuny artdyryp biler. Hassahana şertlerinde ýaýrap bilýän şeýle keselleriň ataryna meselem: dümew (gripp), şprisleriň we iňňeleriň erbet ýyansyzlandyrylmagy netijesinde B we C wirusly gepatit, ugalar bölüminde bolsa gyzamygyň, garamygyň ýuze çykmagy we beýl. degişli bolup biler. Hassahanada arassaçylyk düzgüniniň amala ýetirilmeginiň amalylygyna ýokary talaplar bolup, şol ýerde kesgitli mikroklimate (adam bedenini gursap alýan gursaw) döredilmegi üçin ýagtylandyрма, şemallatma we ýyladylma degişlidir.

Otaglaryň ýagtylandyrylmagyna-da uly üns berilýär. Mälim bolşy ýaly, Günüň göni şöhesi bakterisid täsire eýedir, howanyň bakterial hapalanma derejesini peseltmäge ukyplydyr. Şol bir wagtyň özünde em ýagtylanma öz gijligine görä ýeterlik güýçli depginde, deň derejede, biologik doly bahaly bolmalydyr. Bulary göz önüne getirmek bilen, meselem, otaglaryň penjireleri günorta we günorta-gündogara, perasion otaglaryň penjireleri bolsa demirgazyga bakyp durmalydyr. Otaglara gündizki ýagtylygyň göwnejaý düşmegi üçin näsaglaryň ýany ýerleri penjireli diwara keseligine gabat edip goýulsa maksada ýetirýäk bolýar. Göni Günüň şöhesiniň gamaşdyryjy täsirinden ýa-da gün şüýşesinden goranmak maksady bilen, otagyň penjirelerine ýörite şüşeli tutulmalydyr. Emeli ýagtylandyrmada bolsa, adaty çyralara bereninde näsag üçin köp derejede oňaly bolýan lyuminissent çyralaryna üns berilýär. Käbir bölümlerde (operasion, çaga dogrulyan otaglar we beýl.) garaşylmadyk ýagdaýdaky ýagtylandyрма hem göz önünde tutulmalydyr.

Hassahanalarda hökmany arassaçylyk düzgünü bolup, ýerlerden hapalanma howanyň çykarylmagy we onuň täze howa bilen çalşylmagy, şemalladylmagy zerurdyr. Elbetde, şemalladylma penjireleriň yzygiderli çylyp durulmagy bilen amala aşyrylýar. Otaglaryň yzygiderli şemalladylmazlygy (köplenç esaslanmadyk şemal çalmadan gorkmak) hassahana içki infeksiýalaryň ýaýramagyny ýeňilleşdirýän howanyň arassaçlygyny we bakterial hapalygy has-da ýokarlandyryandygyny ýatdan

Näsaglaryň hassahanadaky bejergileriniň netijeliligi bölümiň bejeriş-gorayyş düzgüniniň guramaçylygyna köp derejede baglydyr. Şeýle düzgüniň döredilmegi näsagyň dürli emosiýalardan (meselem, agyry bilen baglanyşykly) çäklendirilmegini, ýeterlik uklamaga we dynç almaga şert döredilmegini (näsaglaryň otagda oňaýly ýerleşdirilmegi, bölümde ümsümlik), ýylyň maýyl howaly wagty gezmelemäge we näsagyň hossarlaryna yzyndan barmaga rugsat bermekligi (elbetde, lukmançylyk işgärleriniň belli bir derejede gözegçiligi bilen), näsagyň soňky çykan gazet we žurnallar bilen üpjün edilmegini, hassahananyň naharhanasynyň başga ýerden gelen näsaglar üçin berhiz iýmitlerine zerur bolan ýeterlikli giň möçberde dürli-dümen iýmitler bilen üpjün edilmegini we beýl. talap edýär.

2.2.5. Hassahananyň arassaçylyk düzgünü we onuň ähmiýeti

Zerur arassaçylyk düzgüniň saklanylmagy hassahana işinde, bejeriş döwrüniň guramaçylygynda we näsaga gözegçilikde, köp keselleriň önüni almakda uly ähmiýete eýedir. Arassaçylyk düzgüniniň we talabyň bozulmagy, köplenç, ýerleriň hapalanmagyna, patogen mikrobedenjikleriň köpelmegine, dürli bognaýaklylaryň ýaýramagyna getirýär.

Otaglaryň ýeterlik şemalladylmazlygy howanyň bakterial hapalanma derejesiniň ýokarlanmagyna getirýär. Naharhanada iýlen iýmitleriň galyndylarynyň saklanmagy we olaryň öz wagtynda aýrylmazlygy saçakçylaryň peýda bolmagyna, ýumşak inwentarlaryň, mebelleriň, düşekçeleriň erbet gözegçiligi, diwarlardaky jaýryklar mör-möjekleriň ýaýramagyna; iýmit ammarlarynda iýmit serişdeleriniň dogry saklanmazlygy bolsa gemrijileriň peýda bolmagyna getirýär.

Arassaçylyk düzgüniniň berjaý edilmezligi, elmydama hassahanadaky näsaglaryň bejerilişi we gözegçiligi bilen bagly şol ýerdäki işleýän lukmançylyk işgärleriniň hem beýlekileriň arasynda aseptikanyň, antiseptikanyň we dürli infeksiýanyň

öredijleriniň garyssyna ulanylyan beýleki çäreleriň bozulmagy netijesinde *hassahana içki infeksiýanyň* ýaýrama howpuny artdyryp biler. Hassahana şertlerinde ýaýrap bilýän şeýle keselleriň ataryna meselem: dümew (gripp), şprisleriň we iňňeleriň erbet ýyansyzlandyrylmagy netijesinde B we C wirusly gepatit, agalar bölüminde bolsa gyzamygyň, garamygyň ýuze çykmagy we beýl. degişli bolup biler. Hassahanada arassaçylyk düzgüniniň arassaçylygyna ýokary talaplar bolup, şol ýerde kesgitli mikroklimatyň (adam bedenini gurşap alýan gurşaw) döredilmegi üçin ýagtylandyрма, şemallatma we ýyladylma degişlidir.

Otaglaryň ýagtylandyrylmagyna-da uly üns berilýär. Mälim bolşy ýaly, Günüň göni şöhlesi bakterisid täsire eýedir, howanyň bakterial hapalanma derejesini peseltmäge ukyplydyr. Şol bir wagtyň özünde em ýagtylanma öz giňligine görä ýeterlik güýçli depginde, deň derejede, biologik doly bahaly bolmalydyr. Bulary göz önüne getirmek bilen, meselem, otaglaryň penjireleri günorta we günorta-gündogara, perasion otaglaryň penjireleri bolsa demirgazyga bakyp durmalydyr. Otaglara gündizki ýagtylygyň göwnejaý düşmegi üçin näsaglaryň ýany ýerleri penjireli diwara keseligine gabat edip goýulsa maksada ýyk bolýar. Göni Gün şöhlesiniň gamaşdyryjy täsirinden ýa-da gün rmasyndan goranmak maksady bilen, otagyň penjirelerine ýörite utular tutulmalydyr. Emeli ýagtylandyrmada bolsa, adaty çyralara eredeninde näsag üçin köp derejede oňalyly bolýan lyuminissent yrasyna üns berilýär. Käbir bölümlerde (operasion, çaga dogrulyan we beýl.) garaşylmadyk ýagdaýdaky ýagtylandyрма hem göz önünde tutulandyr.

Hassahanalarda hökmany arassaçylyk düzgünü bolup, ýerlerden tupa howanyň çykarylmagy we onuň täze howa bilen çalşylmagy, emalladylmagy zerurdyr. Elbetde, şemalladylma penjireleriň yzygiderli çylyp durulmagy bilen amala aşyrylýar. Otaglaryň yzygiderli emalladylmazlygy (köplenç esaslanmadyk şemal çalmadan gorkmak) hassahana içki infeksiýalaryň ýaýramagyny ýenilleşdirýän howanyň altaşmagy we bakterial hapalygy has-da ýokarlandyryandygyny ýatdan

Näsaglaryň hassahanadaky bejergileriniň netijeliligi bölüminiň bejeriş-goragyş düzgüniniň guramaçylygyna köp derejede baglydyr. Şeýle düzgüniň döredilmegi näsagyň dürli emosiýalardan (meselem, agyry bilen baglanyşykly) çäklendirilmegini, ýeterlik uklamaga we dynç almaga şert döredilmegini (näsaglaryň otagda oňaýly ýerleşdirilmegi, bölümde ümsümlik), ýylyň maýyl howaly wagty gezmelemäge we näsagyň hossarlaryna yzyndan barmaga rugsat bermekligi (elbetde, lukmançylyk işgärleriniň belli bir derejede gözegçiligi bilen), näsagyň soňky çykan gazet we žurnallar bilen üpjün edilmegini, hassahananyň naharhanasynyň başga ýerden gelen näsaglar üçin berhiz iýmitlerine zerur bolan ýeterlikli giň möçberde dürli-dümen iýmitler bilen üpjün edilmegini we beýl. talap edýär.

2.2.5. Hassahananyň arassaçylyk düzgüni we onuň ähmiýeti

Zerur arassaçylyk düzgüniň saklanylmagy hassahana işinde, bejeriş döwrüniň guramaçylygynda we näsaga gözegçilikde, köp keselleriň önüni almakda uly ähmiýete eýedir. Arassaçylyk düzgüniniň we talabynyň bozulmagy, köplenç, ýerleriň hapalanmagyna, patogen mikrobedenjikleriň köpelmegine, dürli bognaýaklylaryň ýaýramagyna getirýär.

Otaglaryň ýeterlik şemalladylmazlygy howanyň bakterial hapalanma derejesiniň ýokarlanmagyna getirýär. Naharhanada iýlen iýmitleriň galyndylarynyň saklanmagy we olaryň öz wagtynda aýrylmazlygy saçakçylaryň peýda bolmagyna, ýumşak inwentarlaryň, mebelleriň, düşekçeleriň erbet gözegçiligi, diwarlardaky jaýryklar mör-möjekleriň ýaýramagyna; iýmit ammarlarynda iýmit serişdeleriniň dogry saklanmazlygy bolsa gemrijileriň peýda bolmagyna getirýär.

Arassaçylyk düzgüniniň berjaý edilmezligi, elmydama hassahanadaky näsaglaryň bejerilişi we gözegçiligi bilen bagly şol ýerdäki işleýän lukmançylyk işgärleriniň hem beýlekileriň arasynda aseptikanyň, antiseptikanyň we dürli infeksiýanyň

öredijleriniň garyssyna ulanylyan beýleki çäreleriň bozulmagy netijesinde *hassahana içki infeksiýanyň* ýaýrama howpuny artdyryp biler. Hassahana şertlerinde ýaýrap bilýän şeýle keselleriň ataryna meselem: dümew (gripp), şprisleriň we iňňeleriň erbet yýansyzlandyrylmagy netijesinde B we C wirusly gepatit, agalar bölüminde bolsa gyzamygyň, garamygyň ýuze çykmagy we beýl. degişli bolup biler. Hassahanada arassaçylyk düzgüniniň amamaçylygyna ýokary talaplar bolup, şol ýerde kesgitli mikroklimatyň (adam bedenini gurşap alýan gurşaw) döredilmegi üçin ýagtylandyрма, şemallatma we ýyladylma degişlidir.

Otaglaryň ýagtylandyrylmagyna-da uly üns berilýär. Mälim bolşy ýaly, Günüň göni şöhesi bakterisid täsire eýedir, howanyň bakterial apalanma derejesini peseltmäge ukyplydyr. Şol bir wagtyň özünde em ýagtylanma öz gijligine görä ýeterlik güýçli depginde, deň derejede, biologik doly bahaly bolmalydyr. Bulary göz önüne getirmek bilen, meselem, otaglaryň penjireleri günorta we günorta-gündogara, perasion otaglaryň penjireleri bolsa demirgazyga bakyp durmalydyr. Otaglara gündizki ýagtylygyň göwnejaý düşmegi üçin näsaglaryň ýany ýerleri penjireli diwara keseligine gabat edip goyulsa maksada ýyk bolýar. Göni Gün şöhesiniň gamaşdyryjy täsirinden ýa-da gün rmasyndan goranmak maksady bilen, otagyň penjirelerine ýörite utular tutulmalydyr. Emeli ýagtylandyrmada bolsa, adaty çyralara erdeninde näsag üçin köp derejede onayly bolýan lyuminissent yrasyna üns berilýär. Kābir bölümlerde (operasion, çağa dogrulyan we beýl.) garaşylmadyk ýagdaýdaky ýagtylandyрма hem göz önünde utulandyr.

Hassahanalarda hökmany arassaçylyk düzgünü bolup, yerlerden apa howanyň çykarylmagy we onuň täze howa bilen çalşylmagy, emalladylmagy zerurdyr. Elbetde, şemalladylma penjireleriň yzygiderli çylyp durulmagy bilen amala aşyrylýar. Otaglaryň yzygiderli emalladylmazlygy (köplenç esaslanmadyk şemal çalmadan gorkmak) hassahana içki infeksiýalaryň ýaýramagyny ýenilleşdirýän howanyň altaşmagy we bakterial hapalygy has-da ýokarlandyryandygyny ýatdan

Näsaglaryň hassahanadaky bejergileriniň netijeliligi bölümin bejeriş-goraýyş düzgüniniň guramaçylygyna köp derejede baglydyr. Şeýle düzgüniň döredilmegi näsagyň dürli emosiýalardan (meselem, agyry bilen baglanyşykly) çäklendirilmegini, ýeterlik uklamaga we dynç almaga şert döredilmegini (näsaglaryň otagda oňaýly ýerleşdirilmegi, bölümde ümsümlik), ýylyň maýyl howaly wagty gezmelemäge we näsagyň hossarlaryna yzyndan barmaga rugsat bermekligi (elbetde, lukmançylyk işgärleriniň belli bir derejede gözegçiligi bilen), näsagyň soňky çykan gazet we žurnallar bilen üpjün edilmegini, hassahananyň naharhanasynyň başga ýerden gelen näsaglar üçin berhiz iýmitlerine zerur bolan ýeterlikli giň möçberde dürli-dümen iýmitler bilen üpjün edilmegini we beýl. talap edýär.

2.2.5. Hassahananyň arassaçylyk düzgüni we onuň ähmiýeti

Zerur arassaçylyk düzgüniň saklanylmagy hassahana işinde, bejeriş döwrüniň guramaçylygynda we näsaga gözegçilikde, köp keselleriň önüni almakda uly ähmiýete eýedir. Arassaçylyk düzgüniniň we talabynyň bozulmagy, köplenç, ýerleriň hapalanmagyna, patogen mikrobedenjikleriň köpelmegine, dürli bognaýaklylaryň ýaýramagyna getirýär.

Otaglaryň ýeterlik şemalladylmazlygy howanyň bakterial hapalanma derejesiniň ýokarlanmagyna getirýär. Naharhanada iýlen iýmitleriň galyndylarynyň saklanmagy we olaryň öz wagtynda aýrylmazlygy saçakçylaryň peýda bolmagyna, ýumşak inwentarlaryň, mebelleriň, düşekçeleriň erbet gözegçiligi, diwarlardaky jaýryklar mör-möjekleriň ýaýramagyna; iýmit ammarlarynda iýmit serişdeleriniň dogry saklanmazlygy bolsa gemrijileriň peýda bolmagyna getirýär.

Arassaçylyk düzgüniniň berjaý edilmezligi, elmydama hassahanadaky näsaglaryň bejerilişi we gözegçiligi bilen bagly şol ýerdäki işleýän lukmançylyk işgärleriniň hem beýlekileriň arasynda aseptikanyň, antiseptikanyň we dürli infeksiýanyň

öredijleriniň garyysyna ulanylýan beýleki çäreleriň bozulmagy netijesinde *hassahana içki infeksiýanyň* ýaýrama howpuny artdyryp biler. Hassahana şertlerinde ýaýrap bilýän şeýle keselleriň ataryna meselem: dümew (gripp), şprisleriň we iňňeleriň erbet ýyansyzlandyrylmagy netijesinde B we C wirusly gepatit, agalar bölüminde bolsa gyzamygyň, garamygyň ýuze çykmagy we beýl. degişli bolup biler. Hassahanada arassaçylyk düzgüniniň amala ýetirilmeginiň amalylygyna ýokary talaplar bolup, şol ýerde kesgitli mikroklimate (adam bedenini gurşap alýan gurşaw) döredilmegi üçin ýagtylandyрма, şemallatma we ýyladylma degişlidir.

Otaglaryň ýagtylandyrylmagyna-da uly üns berilýär. Mälim bolşy ýaly, Günüň göni şöhlesi bakterisid täsire eýedir, howanyň bakterial apalanma derejesini peseltmäge ukyplydyr. Şol bir wagtyň özünde em ýagtylanma öz gijligine görä ýeterlik güýçli depginde, deň derejede, biologik doly bahaly bolmalydyr. Bulary göz önüne getirmek bilen, meselem, otaglaryň penjireleri günorta we günorta-gündogara, perasion otaglaryň penjireleri bolsa demirgazyga bakyp durmalydyr. Otaglara gündizki ýagtylygyň göwnejaý düşmegi üçin näsaglaryň ýatan ýerleri penjireli diwara keseligine gabat edip goýulsa maksada ýetirýäk bolýar. Göni Günüň şöhlesiniň gamaşdyryjy täsirinden ýa-da gün şöhlesinden goranmak maksady bilen, otagyň penjirelerine ýörite tutulmalydyr. Emeli ýagtylandyrmada bolsa, adaty çyralara ýerinde näsag üçin köp derejede oňaly bolýan lyuminissent çyralaryna üns berilýär. Käbir bölümlerde (operasion, çaga dogrulýan we beýl.) garaşylmadyk ýagdaýdaky ýagtylandyрма hem göz önünde tutulmalydyr.

Hassahanalarda hökmany arassaçylyk düzgünü bolup, yerlerden tozanyň howanyň çykarylmagy we onuň täze howa bilen çalşylmagy, ýyladylmagy zerurdyr. Elbetde, şemalladylma penjireleriň yzygiderli çylyp durulmagy bilen amala aşyrylýar. Otaglaryň yzygiderli ýyladylmazlygy (köplenç esaslanmadyk şemal çalmadan gorkmak) hassahana içki infeksiýalaryň ýaýramagyny ýenilleşdirýän howanyň altylmagy we bakterial hapalygy has-da ýokarlandyryandygyny ýatdan

çykarmaly däldir. Ençeme yerlerde, meselem: operasion otagda öz-özünden arassalanma usuly bilen, düzümini, çyglylygyny we howa hereketiniň tizligini ýelejiretmegiň kömegi bilen amala aşyrylýar.

Hassahanalarda ýyladylma guramaçylygynda adam üçin in amatly bolmagy üçin gysyna 20°, tomsuna bolsa 23-24°C ulanylýar. Şu maksat bilen hassahanada dürli görnüşde merkezleşdirilen suwly, bugly, howaly ýyladyş ulgamy ulanylýar. Ýylylyk çeşmesi we adam bedeniniň aralygyndaky tapawudy aýdyň duýdurýan şöhle ýyladylmasy (diwarlaryň, pollaryň, potoloklaryň üstüniň ýyladylmagyndaky) arassaçylygyň talaplaryna has doly jogap beryär.

Arassaçylyk düzgüniň talaba laýyk derejede saklanmagy yerleriň yzygiderli arassalanyp süpürilmegini we hassahananyň töwereginiň tämizlenmegini göz önünde tutýar. Binalardan we bölümlerden aýrylan hapalary gapaklary berk ýapylyan demir gaplara atýarlar hem öz wagtynda alyp gidýärler.

Hassahana yerleriniň arassalanyp süpürilmegi hökman çygly bolmaly, çünki süpürmekligiň özi-de yerleriň we zatlaryň üstüniň mikrobly hapalanmagyny peseldýär. Mundan başga-da, zyýansyzlandyрма dürli usullar bilen ýola goýlup bilner. Gaýnatmak usuly gaplaryň, ýatylýan örtgüçleriň, näsaglara gözegçilik zatlarynyň dezinfeksiýasy üçin ulanylýar. Simap-kwars we simap-uwiol çyralary bilen ultramelewşe şöhlelendirmesi otaglaryň, sanjym we operasion otaglaryň howasyny zyýansyzlandyrmak üçin ulanylýar.

Dürli dezinfisirleýji serişdelerinden köplenç düzüminde hlor saklaýan birleşmeleri (hlor heki, hloramin, gipohlorit kalsiý, natriý we litiý we beýl.) ulanylýar. Hlor serişdesiniň mikroba garşy (antimikrob) häsiýeti, hloruň we onuň birleşmesiniň suwda erände çykýan hlorjymak turşusynyň täsiri bilen bagly.

Hlor hekiniň ergini kesgitli düzgün boýunça taýýarlanylýar. 1 kg gury hlor hekini 10 litr suwa garyp, «hlor hekli süýt» diýip atlandyrylýan ergin taýýarlap, garaňky yerde bir giçe-gündizläp goýýarlar. Şeýle görnüşde alnan 10% ýagtylandyrylan hlor hekiniň ergini özüne laýyk göwrümdäki garaňky aýna gaba akdyrylýar, taýýarlanan wagtyny

Əllip yazgysyny goşýarlar we ýagtylykda işjeň hloruň tiz bozulýany çin garaňky ýerde saklanýar. Soňra çygly süpürgi üçin adatça 0,5% agtylandyrylan hlor hekiniň ergini, meselem: 10 l ergin üçin 9,5 l suw we 0,5 l 10%-li hlor hekiniň erginini alyp taýýarlaýarlar. Hloruň erginini köplenç 0,2-3%-li ergin görnüşinde (essan 1%) ulanýarlar. Bunda hloraminiň gerekli mukdary ilki az mukdardakysy suwa oşulýar, garylýar, şulardan soňra bolsa gerekli konsentrasiýaly oraminiň erginini almak üçin galan göwrümdäki suw goşmaça oşulýar.

Hassahanada çygly süpürgi günde geçirilýär. Otaglarda, umumy örelgelerde we beýleki otaglarda hökman irden näsaglar turansoň ipürgi işleri geçirilýär. Süpürgi wagty, köplenç, iýmit zäherlenmesini üze çykarmaga ukyply, çalt zaýalanyan iýmitleriň saklanmaly däl eri, ýatylyan ýeriň ýanyndaky tekjä, sekä üns berilmelidir. Mebeller, enjire önlerini, gapylar we gapy tutawaçlary, şeýle hem (iň soňky obatda) poly çygly esgi bilen süpürýärler. Çygly süpürgini hökman tagy şemallatmak bilen birlikde ýerine ýetirýärler, çünki lukmançylyk gärleriniň we näsaglaryň iki ýana ýöremegi, ýatylyan örtgüçleriň zeden tertiplenmegi howanyň bakterial hapalanmagynyň okarlanmagyna getirýär. Otaglary arassa saklamak üçin çygly süpürgini üňüň dowamynda gaýtalap durýarlar we ýatmazdan ön hem süpürýärler.

Aşhananyň we naharhananyň çygly süpürgisini her nahar iylenden ön ýerine ýetirýärler. Iýmit galyndylaryny agzy ýapyk bedrelere ýa-da çeleklerе ýygnap, öz wagtynda alyp gidýärler. Gap-gaçlaryň iki ezek sodaly, aýy burçly ýa-da başga ýuwujy serişdesi bilen gyzygyn suwda ýuwulmagy, soňra bolsa 0,2% hlor hekiniň şöhle düşen ergini bilen çaykalmagy gap-gaçlaryň ýuwluş düzgüniniň dogry ýerine ýetirilmegi üçin hökmandyr. Aşhanadaky we naharhanadaky işgärleriň ahsy gigiýenasyna-da, olaryň yzygiderli we öz wagtynda lukmançylyk barlagyndan we bakteriologik barlagyndan geçmeklerine berk talap bildirilýär.

Wanna, el ýuwulýan gaba, täret gaba olaryň hapalanyşyna görä bir günün dowamynda birnäçe gezek çygly arassalaýyş geçirýärler.

Täret gaby ýuwmak üçin 0,5%-li şöhle düşen hlör hekiniň ergini ulanylyar. Wannany näsag her gezek sabynly ýyly suwa düşensoň ýuwyarlar, soňra bolsa 0,5%-li hlör heki ýa-da 1-2%-li hlöräminiň ergini bilen çaykaýarlar. Ähli ýerlereiň, pollaryň, diwarlaryň we potoloklaryň ýuwmasy bilen düýpli süpürgi işi hepdede bir gezekden az bolmaly däldir. Mundaky ulanylyan zatlaryň bolsa, hersiniň aýratyn ýazgylý belgileriniň bolmagy wajypdyr (bedre, pol ýuwujy enjamlar we beýl.) meselem: hajathanany, umumy ýörelgäni ýuwmak üçin we beýl.

Hassahana ýerlerde mör-möjekleriň we saçakçylaryň ýüze çykarylan ýagdaýynda, olaryň yok edilmegi üçin çäreleri geçirýärler. Ýörite çäreler toplumy gemrijiler ýüze çykarylanda (deratizasiya) geçirilýär. Dezinseksiýada we deratizasiýada dürli toksiki maddalar ulanylyandygyna görä, bu çäreler ýörite arassaçylyk we keselleriň ýaýramagyna garşy göreşmek gullugynyň iş birligindäki işgärleri tarapyndan amala aşyrylýar. Siňekleriň, mör-möjekleriň, saçakçylaryň, gemrijileriň hassahanada bolmagynyň önüniň alynmagy, ýerlerde arassaçylygyň saklanylyşy, hapalaryň we iýmit galyndylarynyň öz wagtynda aýrylmagy, diwardaky jaýryklaryň beklenmegi, iýmit önümleriniň gemrijilere elýeter ýerde goýulmazlygy bilen çözülýär.

Şeýlelikde, hassahanalarda arassaçylyk düzgüniniň zerur talaba laýyk saklanmagy lukmançylyk işgärleri we näsaglar tarapyndan arassaçylyk düzgüniniň we kadalarynyň berk saklanmagyndan, bejeriş edarasynyň içki talaplarynyň tertibinden, şahsy arassaçylyk düzgünlerinden durýar.

III BAR

3.1. Näsagyn ýagdaýy, funksional krowatynyň (ýatylyan eriň) gurnalysy

Agyr ýatan näsagyň kesgitli derejede oňayly ýagdaýda ýerleşmegi ýatýan ýeriniň kesgitli gurnalmaly talaplary bilen şertlenendir. Olara has gowusy baş we aýak ujuny gerek bolan ýagdaýynda (galdyrmak, aşak goýbermek) goýup bolýan *funksional ýatylyan enjam* gabat gelyär (3-nji surat). Şu niýet bilen ýatýan ýeriň torunda tutawaçlar bilen gerekli aýlawlary amala aşyrmak üçin birnäçe emeller göz önünde tutulandyr. Häzirki wagtda ýörite peşew kabul edilyän we täret ýygnaýan, damjaly ergin goýberilyän (asgyç), nahar iýilyän sekijik berkidilgi ýörite ýatylyan ýerler ulanylyar. Ýatylyan ýeriň baş ujuny näsagyň özi hiç hili güýç sarp etmezden, ýörite tutawajy basmak arkaly onuň özi amala aşyryar.

3-nji surat. Funksional ýatylyan ýer

Käbir ýagdaýlarda näsaga amatly şertleri döretmek üçin kellesiniň aşagyna ýassyjak, goşmaça ýassyklar we olaryň dürli görnüşleri, aýagyň gowy eplenmegi üçin onuň aşagyna saklaýan direg ulanylyar. Oňurgasy zeperlenen näsaglaryň düşeginiň aşagynda gaty ýasy tagta goýýarlar. Şeýle-de çagalaryň we birahat näsaglaryň ýatylyan ýerlerini gapdal torlary bilen gurnaýarlar. Şeýle ýagdaýda otaglardaky ýatylyan ýerleriň hemme tarapyndan amatly baryp bolar ýaly goýýarlar.

3.2. Ýatylýan düşeginiň örtgüçleriniň taýýarlanylşy. Ýatylýan düşeginiň, örtgüçlerini we egin-eşikleriniň çalşyrylyşy. Täret we peşew ýygnaýanlaryň ulanylmaga berlişi

Ýatylýan ýerleriň dogry taýýarlanmagy we onyň ýagdaýyna uly üns bermek gözegçiligi, esasan-da, agyr näsaglar üçin uly ähmiýete eýedir. Düşeginiň uzynlygy we ini, gyradenligi ýeterlikli ölçegde bolmaly. Habaşdak täretini we peşewini meýdan edip bilmezlikden ejir çekýän näsaglar üçin mümkin boldugyça orta bölegi täret ýygnaýana gabat gelýän çöketlikde bolar ýaly köp bölekli düsek ulanylsa has-da uly bolýar. Şeýle näsaglaryň düseklerine ýene-de kleýonka hem ulanylýar.

Ýassyklar orta ölçegde bolmaly, käbir ýagdaýlarda (agyr dem almada) ýassyklaryň kömegi bilen ýarym oturan ýagdaý döredilmegi gatyjydyr, başga ýagdaýda (meselem, operasiýadan soň, narkozdan galdyrylança) asla ýassygy aýyrmaly.

Ýatylýan örtgüçleri endigan ýazyp, gyralaryny hemme tarapyndan düşeginiň aşagyna gysdyrýarlar (käbir ýagdaýlarda ony inlis temençesi bilen düşege sanjyp berkitmek maksada laýyk bolýar).

Näsagyň ýatylýan örtgüji we egin-eşigi arassa saklanmalydyr. Ýatylýan örtgüçler we egin-eşikler 10 günde 1 gezekden çalşyrylýar, ýöne bir ýagdaýlarda bolsa, onyň hapalanysyna görä ýygy-ýygýdan hem çalşylyp bilner. Ýatylýan örtgüçler we egin-eşikler çalşylanda mümkin boldugyça näsagda tagaşyksyz we agyryly duýgular peýda bolmaz ýaly başarnykly çalşylymalydyr.

Ýatylýan örtgüçler çalşylanda näsag düşeginiň bir gyrasyna emaç bilen süýşürilip, hapa örtgüjiniň erkin tarapy sargy saralyşy ýaly ýöreläp, onyň ýerine arassa örtgüji ýazyýarlar.

Haçanda näsaga hereket etmek gadagan edilen bolsa, hapa örtgüji yokardan aşak we aşakdan yokaryk näsagyň göwresine çenli ýöreläýärler, şol bir wagtyň özünde-de arassa örtgüji aşakdan yokaryk çalşylyp başlaýarlar; şulardan soň hapa örtgüji aşakdan aýryp, arassa örtgüji bolsa yokarylygyna doly ýazyýarlar.

Agyr näsagyn köýnegi çalşylanda (eger olarda iliksiz köýnek bolsa, has-da gowy bolar) elleri onuň arkasyna ýetirýärler, köýnegiň eteginden tutup, ýeňsesine çenli çekýärler, ony kellesinden aşyryp çykaryrlar we ellerinden boşadýarlar. Elleriniň biri zeperlenen bolsa, ilki sagdyn elinden çykaryrlar. Köýnegi geýdirilende, tersine, ilki näsag elinden başlap, soňra ony näsagyn kellesinden arkasynyň biline tarap aşyryp geýdirýärler.

Ýatymlaýyn näsaglar özleriniň tebigy çykyndylaryny mejbury ýagdaýda ýatan ýerinden ýerine ýetirmeli bolýarlar. Şeýle ýagdaýlarda näsagyn aşagyna goýulýan sudna (ýörite täret ýygnalýan gap) we peşew ýygnaýjy (peşew ýygnamak üçin gap) goýulýar.

Eger içegelerini boşadasy gelyän agyr näsag umumy otagda ýatan bolsa, onda mümkin boldugyça ony beýleki näsaglardan ýörite germew arkaly aýrylykda meýdan etdirmeli. Içi biraz suwly arassa we ysy aýrar ýaly zyyansyzlandyrylan täret ýygnalýany näsagyn aşagyna eltýärler we olara aýaklaryny epmegi ündäp, erkin eli bilen onuň çanaklygyny galdyrmaga kömekleşýärler. Täret ýygnalýany içindäkilerden boşadylanyndan soň gyzgyn suw bilen oňat ýuýýarlar we 1-2% hlor hekiniň ergini, 3% hloraminiň ýa-da lizolyň ergini bilen zyyansyzlandyryrlar.

Peşew kabul edilyän gap ulanylmaga berlende hemme näsaglaryň düşekde ýatan ýerinden buşugyp bilmeyändigini göz önünde tutulmalydyr. Şonuň üçin peşew kabul edilyän hökman ýyly bolmalydyr. Zerur ýagdaýlarda (garşy görkezmeleriň bolmadyk ýagdaýynda) gasyk töwreginiň üstünde ýyly gyzdyryjy goýulmagy hem maksada laýyk hasap edilyär. Buşugylandan soň peşew kabul edilyäni boşadýarlar we oňat edip ýuýýarlar. Peşew kabul edilyän bir gije-gündizir dowamynda onuň diwarynda emele gelyän dykyz ammiak ysly çökündini aýyrmak üçin ony kaliý permanganatynyň gowşak ergin ýa-da hlorwodorod kislotasy bilen çäýkalmalydyr.

3.3. Derä gözegçilik

Deriniň gözegçiligi, esasan-da, mejbury ýagdaýda uzak ýatar ýatymly düzgünli näsaglar üçin uly ähmiýete eýedir. Deride tüýkülik we der mázleriniň, başga maddalaryň bölünip çykmagy güýçli gijilewügiň, gaşanmanyň, kömelejekli keselleriň belli bir ýerlerde

gryň barmaklarynyň arasyndaky gasynlarda, sargysynyň arasyndaky
ynlarda) ýagyryň emele gelmegine ýardam edýär.

Garyň görkezmeleriniň bolmadyk ýagdaýynda arassaçylyk wannany
la pürküýän suwy hepdede 1 gezek kabul edýärler. Ýatymly
gündäki näsaglaryň deri örtüginini her gün spirt, odekolon ýa-da
ar sirkesi goşulan gaýnan suwa ölenen pagta hasasy bilen süpürýärler.
lukda, bölünip çykýan der mäsleriniň toplanýan ýerleri (göwüs
leriniň aşagy, satan-but epinleri we beýl) mazaly ýuwlup, soňra
dylsa gowy bolýar. Näsağyň elleri her nahar iýmezden ön,
klary bolsa hepdede 2-3 gezek ýuwlýar.

Jyns agzalarynyň we satanyň deri örtüginini her gün ýuwmak
ardyr. Şu maksat bilen agyr näsaglaryň jyns agzalaryndan artbujağyna
p pagta hasasy bilen permanganat kaliniň gowşak erginini ýa-da
y suwy adaty küýze bilen akydyp (günüň dowamynda ikiden az
yzygiderlikde ýuwmaly. Zenanlar ýuwlanda satan gasynlarynyň
eregi, jyns agzasynyň uly dodaklarynyň töweregi, jyns agzasynyň
we kiçi dodaklarynyň arasyndaky gasyny, çaga ýoly mümkin
lugyça kesgitli hereketler (her gezek täze hasa ulanmak) arkaly
ine ýetirilýär. Edil şol yzygiderlikde pagta hasasy bilen jyns
larynyň töweregi guradylyar.

Çaga ýolundan bölünmeler çykýan ýagdaýynda Esmarhyň kruşkasy
yörite çaga ýolunyň ujy bilen onuň diwaryny gaýnap sowan suw,
şak gidrokarbonat natriniň, gowşak permanganat kaliniň ýa-da
jy hloridiniň izotoniki ergini bilen pürküp çaykamak arkaly
ala aşyrýarlar.

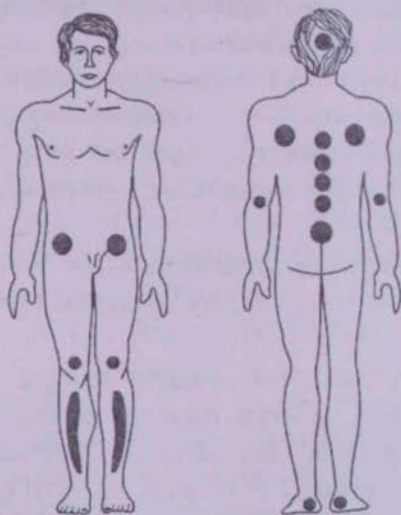
*Uzak wagtlap ýatymly düzgündäki horlanan we mejalsyz näsaglaryň
egçiliginde ýagryň önüni alyş toplumlaýyn çärelerini geçirmeklik
ardyr.*

Ýagyryň öz ýanyndan uzak wagtlap ýumşak dokumalar bilen
k aralygy we daşky zatlaryň, meselem: düşegiň üst tarapy, gipsli
geta we beýl. gysmagynda deriniň çuň zaýalanmasyndan ybaratdyr.
yr, köplenç, köp muskul dokumasy bolmadyk ýa-da onuň ýok
ndäki töwereklerde – çatalbanyň, çüýjügiň, injigiň, ökje sünküniň

tümmüsi, pilçäniň, tirsegiň we dyzyň üstüniň töwereginde emele gelyär (4-nji surat). Kăbir ýagdaylarda bejeriş amalynda şeý atlandyrylýan, ýagny içki ýagra, meselem: wena damarynda damu içine goýbermek üçin uzak wagtlap gaty kateteriň durany sebäp onuň diwarynyň ölmegi hem duş gelyär.

Ýagryň emele gelmeginde bedende çuň madda çalşygynyň bozulmagy (meselem, süýjüli diabeti), beýni gan aýlanyşygynyň çuň bozulmalar kelle beýnisiniň zeperlenmegi bilen giňişleýin şikesler hem ähmiýetli diýip hasap edýärler. Ýöne köp ýagdaylarda ýagryň emele gelmegiň deri örtügiňiň gözegçiligine geleňsizlik, ýatylyan örtgüjüň öz wagtynda çalşylmazlygy, näsagyň ýeterlikli işjeň hereketlendirilmezligi we beýl. sebäp bolup bilýär.

Ýagyr özüniň emele gelmeginde birnäçe döwürleri geçýär: agarmag soňra bolsa gögümtil tegmilleriň emele gelmegi bilen gyzarmag köpürjikleriň emele gelmegi, ýagryň emele gelmegi bilen epidermisi deriasty ýag gatlagynyň, sinirleriň we beýl. sypyrylmagy. Ýagyr käwagtlar onat bolmadyk netijeleri berip bilýän ikinçil iriňli ýa-da iriňjime infeksiýalaryň goşulmagy bilen gaýrüzülmelere getirip bilýär.

4-nji surät. Ýagryň has köp emele gelyän ýerleri

Ýagryň önüni almak agyr näsagyň ýatylyan örtgüjüniň we
 iminiň ýagdaýyna (ýygrytlaryň, gödek tikişleriň, gasyňlaryň
 ylmagynyň, owuntyklaryň bolmagy) hemişe gözegçilik etmekden
 rat. Şeýle hem bedeniň uzak wagt basyşa sezewar bolup biläýjek
 leri bolan (meselem, çatalbanyň asty) töwereklerе ýörite goýulýan
 inden aýlawlar ulanylýar. Aşaga goýulýan rezinler näsag hereket
 nde öz durkuny üýtgedip biler ýaly gowşak çişirilmelidir. Aşaga
 ulýan aýlawla derek, meselem, ösümlik baldagyndan doldurylan
 ta düşekler, şeýle hem köp howa saklaýan boşlukly rezinlenen
 ite düşekler ulanylyp bilner. Aýry-áýry boşluklarda howa dolmasy
 zünden her 3 min-dan üýtgäp durýar, şol sebäpli näsagyň bedeniniň
 ege degmegi bilen düşegiň dürli bölümleri hemişe beýgelip we
 elip durýar. Şeýle hem näsagy eýläk-beýläk aýlamak arkaly (sag,
 gapdalyna we ş.m.) azyndan bir gije-gündiziň dowamynda 8-10
 ek onuň ýatys ýagdaýyny yzygiderlikde üýtgedip durmaga çalşmaly.
 ryň köplenç, hapalanan deride peýda bolýanyny göz önünde
 nak bilen deňişli deri örtükleri (çatalba, pilçäniň çünkleri, onurganyň
 çykýan ösüntgileri we beýl.) günde 2-3 gezek sowuk suwly
 yn bilen ýuwmak, soňra bolsa kamforanyň spirtine ýa-da odekolona
 enen süpürgiç mata bilen süpürmek we talk sepelemek zerurdyr.
 Emele gelen ýagry *bejermek* onuň önüni almaktan has kyndyr.
 şlangyç döwürlerinde zeperlenen ýerleri 5-10%-li ýoduň, 1%-li bril-
 lit (göwher) ýaşylynyň erginini çalmak, fizioterapewtik usullaryň
 MŞ- ultramelewşe şöhlesi) ulanylmagy maslahat berilýär. Ýagyryň
 üni aseptik daňsysy bilen ýapýarlar. Nekrotik önümleriň
 yrylmagyndan soň dürli çalgyly daňylar, umumy daýandyryjy
 jergi (ganyň, plazmanyň guýulmagy), käbir ýagdaýlarda deriniň
 stiki operasiýasy ulanylýar.

Soňky ýyllarda ýagry arassalamagy üpjün edýän, özünde proteolitik
 mentler bolan kollagenazaly serişde iruksol we ikilenç mikroflorany
 syp ýatyrýan antibiotik hloramfenikoly ulanmaklyk has netijelidir.
 iksol çygly sargy hökmünde deriniň zeperlenen bölegine bir gije-
 indiziň dowamynda 2 mm galyňlykda çalýnýar. Sargy täzelenende
 gyrlaşan dokuma-da onuň bilen bile gopup aýrylýar.

3.4. Saça gözegçilik

Saçlaryň ýaramaz idegi, yzygider ýuwulmazlygy olaryň döwülegenligine, düşmegine, kelläniň deri örtüginde ýagly ýa-da gury gopan gabyklaryň (goňaklar) emele gelmegine getirýär.

Ýagly saçlary hepdede 1 gezek, gury we kadaly saçlary 10-12 günden 1 gezek ýuwmak maslahat berilýär.

Agyr näsaglaryň kellesini ýatan ýerinden ýuwyarlar. Munda legen ýatylyan ýeriň baş ujunda ýerleşdirýärler, näsagyň kellesini bolsa birneme galdyryarlar we arkan egýärler. Kelläni ýuwmak üçin ha gowusy ýumşak suwy ulanylsa gowy bolýar (gaýnan ýa-da 1 litr suwa 1 çay çemçesi tetraborat natrininiň goşulmagyndaky hasapdan). Saçy sabyr bölegi bilen şikeslendirip ýuwmak, ony, gowusy, taýýarlanan sabyr köpürjigi bilen ýuwmaly. Saçlar ýuwlansoň emay bilen süpürilýär ondan soňra, eger saç gysga bolsa, düýbünden ýa-da, tersine, uzyn saç bolsa, ujundan emaylyk we ezberlik bilen darap başlamaly. Şonda ulanylyan daraklar we çotgalar hususy bolmaly. Saçlaryň kesilip denlenmegi aýda 1 gezek geçirilse, maksada laýyk bolýar.

Şeýle-de yzygiderlikde dyrnaklaryň aşagynda toplanan hapasyny aýyrmak bilen, hepdeden uzaga çekdirmän, bir gezek olary gysgajyk kesip, ulgamlaýyn gözegçilik etmek hökmandyr.

3.5. Agyz boşlugyna gözegçilik

Şahsy arassaçylyk düzgünleriniň arasynda agyz boşlugynyň gözegçiligi wajyp orny eýeleýär. Köp agyr kesellerde, esasan-da ýokary ysytna bilen geçýän kesellerde, bedeniň oňa garşylyk görkezijilik ukyby göz-görtele gowşayar, netijede bolsa kadaly bar bolan mikroblar agyz boşlugynda işjeň köpelip, ondaky dişleriň (pulpit, periodontit, paradontoz), dişin düýbündäki etiň (gingiwit), nemli bardalaryň (stomatit) dürli kesellerine getirýär. Şeýle hem agzyň burçunda jaýryklaryň emele gelmegine, dodaklaryň guramagyna getirýär.

Olaryň önüni almak maksady bilen näsaglar yzygiderlikde günür dowamynda azyndan 2 gezek dişlerini arassalap, her nahardan soň agzyny çäýkap durmaly. Agyr näsaglaryň agyz boşlugyny 0,5%

drokarbonat natrinin ergini, natriy hloridiniň, permanganat kaliniň suwuklygynyň ergini bilen çaykamaly. Yuwmagy köplenç Žane sprisiniň ýa-da rezin meşijeginiň kömegi bilen amala aşyrýarlar. Muny amal etmek üçin suwuklyk näsagyň dem alyş ýollaryna düşmez ýaly onuň illesini birneme öňe egip, ýarym oturan ýagdaýynda oturdýarlar ýa-da näsag ýatan bolsa kellesini gapdala sowýarlar. Suwuklygyň gowy çykyp gitmegi üçin agzyň burçuny birneme spatel bilen giheldýärler.

Agyz boşlugynyň, badam şekilli maziň, damagyň käbir kesellerinde ikrobedenjigi yüze çykarmak üçin agyz boşlugynyň we damagyň emeli bardasyndan çalgý alyarlar. Muny yörite önünden taýýar, ýansyzlandyrylan aýna gapjagaza salar ýaly arassa hasa bilen ýerine tiryýärler.

3.6. Göze gözegçilik

Gözün gözegçiligi gabaklary we kirpikleri ýelmeşdirýän nemli irdanyň we gabagyň gaýnaglamasynda (konýunktitwit) ýerine tiryýärler. Beýle ýagdaýda ilki 2%-li bor kislotasyna öllenen pagta sanyň kömegi bilen emele gelen çylpyklary ýumşadyýarlar, soňra konýunktival boşlugy gaýnan suw ýa-da fiziologik ergini bilen suwýarlar. Munda çep elniň süýem we başam barmagy bilen gabaklary giheldýärler, sag el bilen bolsa gabaklara degmän rezin meşijeginiň ýa-da yörite aýna turbajygyň kömegi bilen konýunktival haltaýygynyň suwulmagyny amala aşyrýarlar.

Göz damjalary damdyrylanda ýa-da göz çalgylary çalmanda şaňky gabagy çyg hasa bilen aşak çekilýär, soňra damdyrylýan bilen 2 damja damdyrylýar (otag ýylylygynda) ýa-da şol ýere aýna haltaýygynyň ýasy ujy bilen göz çalgysyny goýýarlar.

3.7. Gulaklara we burna gözegçilik

Gulaklaryň gözegçiligi olaryň yzygider mylaýym suw bilen abynlanyp ýuwulmagyndan ybarat. Köp ýagdaýlarda daşky eşidiş eçelgedäki toplanan çykyndylardan, şeýle hem ol ýerdäki kükürt çykyjygyndan arassalamak zerurlygy yüze çykýar.

Daşky eşidiş geçelgäniň arassalanmagyny ýörite gulak zonduna towlanan pagta bilen daşky eşidiş geçelgäniň üstüne we eşidiş perdesine zelel yetirmän, örän seresaplykda geçirýärler. Kükürt dykyjygy aýyrmak üçin Žane şprisi ýa-da süňkjümek uçly rezin meşijegi ulanmak bilen daşky eşidiş geçelgäni ýuwyýarlar. Kükürt dykyny deslaplaýyn ýumşatmak üçin gidroperidiň 3%-li ergininiň birnäçe damjasyny damdyrýarlar. Daşky eşidiş geçelgäni tebigy egriliginden göneltmek üçin gulak ýelkenini çep el bilen yza we ýokaryk çekýärler, damdyrylýanyň ujuny 1 sm-den artyk bolmadyk çuňlukda içine salyp, soňra daşky eşidiş geçelgäniň yzky ýokarky diwaryndan aýry-aýry bölekläp suwuklygy akdyrýarlar. Kükürt dykyjygy aýrylansoň (tutuş ýa-da bölekleyin) daşky eşidiş geçelgäni gowy guradyrýarlar.

Burun boşlugyna gözegçilik zerurlygy köplenç ýagdaýda onuň nemli bardasyňa bölünip çykan ýygyndylaryň emele gelmeginde ýüze çykyýar. Gliserin ýa-da wazelin ýagy bilen deslapky ýumşadylmasyndan soň uly bolmadyk gapjawaja ýa-da ýörite burun zonduna towlanan pagta bilen ondaky ýygyndylary aýyrýarlar. Zerur bolan ýagdaýlarda zyyansyzlandyrylan hasa bilen burun boşlugynyň nemli bardasyndan bakteriologik barlagy üçin çalgy alýarlar.

Burun gan akmasynda burun boşlugyna gidroperide öllenen pagta bölejigi dykylmagy, burun ganatjyklarynyň gysylmagy, burnuň tümüsiniň ýokary bölegine 3-4 min. arakesmesi bilen sowuklygyň goýulmagy bilen ilkinji kömek tamamlanýar. Bu çäreleriň netije bermedik ýagdaýynda burun boşlugynyň hasa turundasy bilen tamponadasyny geçirýärler.

Şeýlelikde, şahsy gigiyena düzgünleriniň berjaý edilmegi näsaga gözegçilik toplumynyň arasynda iň wajyp orunlaryň birini eýeläp, ol dürli keselleriň geçişini gowulandyryýar, düýpli gaýrüzülmeleriniň önüni alýar. Onuň berjaý edilmeginde, esasan-da, agyr näsaglar babatynda lukmançylyk işgärleriniň hyzmatyna aýratyn orun berilýär.

IV BAP

NĀSAGLARYŇ IÝMITLENDIRILIŞI

4.1. Nāsaglary naharlamaklygyn gurnalysy

Hassahanadaky nāsaglaryň iýmitiniň guramaçylygyna lukmançylyk gärleri bilen bir hatarda iýmit bölümindäki işgärler hem gatnaşýar. Nāsagda barlag we bejergi geçirýän lukman onuň kesel taryhynda degişli bellikleri bellemek bilen kesgitli berhize hem görkezme berýär. Otag şepagat uýasy umumy nāsaglaryň sanyny görkezmek bilen bejeriş berhizini degişlilikde aýratyn görkezýän ýörite düzümler bilen iýmitnama düzyär. Ähli ýörite düzümler iýmit alyanlaryň umumy sanyny göz önünde tutmak bilen, iýmit bölümünde talaba görä gerek lukdarda nahar taýýarlaýarlar.

Nāsaglaryň iýmitine umumy gündeke ýolbaşçylygy (düzgüne görä uly hassahanalarda) bejergi berhiziniň dogry düzülişine we berilişine jogap berýän berhiz lukmany ýerine ýetirýär. Mundan başga-da berhiz lukmany bölümäki lukmanlara bejergi berhizine degişli has amatly iýmitleri saýlamakda-da maslahat kömegini berýär. Iýmit bölümüniň işiniň (iýmit önümleriniň, olaryň ýerleşdirilişiniň, iýmitleriň taýýarlansyynyň, bölüme eltilişiniň barlagy) ýolbaşçylygy bölümden-göni berhiz şepagat uýasynyň boýnuna ýüklenýär. Taýýar naharyň paylanmagy diňe nobatçy lukmanyň ony dadyp göreninden soň rugsat bermegi bilen paýlanylýar.

Taýýarlanan nahary bölüme sowamazlygy we ikilenji günde ýazdyrylmazlygy üçin, mümkin boldugyndan tiz getirip paýlamaly, şonuň ýaly edilmese, naharyň hili pese gaçýar. Iýmiti naharhanaçy ýerine ýetirýär, aýr nāsaglary naharlamak bolsa, otag şepagat uýasynyň boýununa degişli bolup durýar.

Ýata näsaglar naharlananda ýadamaz ýaly ýagdaýy döredip naharlamaly. Eger garşy görkezmeler bolmasa, näsaglaryň oturan ýa-da ýarym oturan ýagdaýynda bolmagyna kömekleşýärler, döşüni we boýnuny süpürgiç bilen örtýärler. Agyr we mejalsyz näsaglary, köplenç, az böleklerde suwuk iýmitleri (çorba, bulýon, kisel, süýt we beýl.) bilen ýa-da çemçeden az-azdan owurtlatmak arkaly iýmitlendirmeli bolýar. Ysytmany näsaglary gyzgynynyň düşüşen wagty, esasan-da, ukusyz ýagdaýynda juda zerur bolýan gündizki ukusyny bimaza etmez ýaly, has gowusy, ýagdaýynyň gowulaşan döwürleri iýmitlendirseň gowy bolýar.

Işdäsizlikden ýa-da iýmite ýigrenç döremekden ejir çekýän (meselem, howply dömmelerde) näsaglary iýmitlendirmede sabyr-takatlylyk zerurdyr. Şeýle ýagdaýlarda iýmitiň tagamly, ýaňy bişirilen, näsagyň halaýan nahary bolmagyna üns berilmeli. Iýmitlenmek degerli şertlerde (tämizlik, ünsi sowujy pursatlaryň bolmazlygy) geçmelidir.

Käbir ýagdaýlarda näsaglaryň tebigy iýmitlenmesine emeli iýmitlenme goşulmaly ýa-da doly şoňa çalşylmaly bolýar.

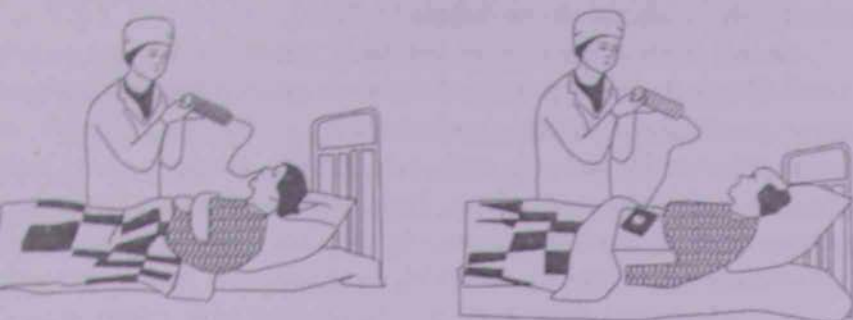
4.2. Emeli iýmitlendirme

Emeli iýmiti haçanda näsaglar iýmiti özbaşdak iýip bilmedik ýagdaýynda ýa-da başga sebäplerin güýjüne bagly bolup (agyr, horlaýan kesel, näsagyň operasiýadan öňki we soňky döwürlerinde) tebigy ýol bilen iýmitlenmek ýeterlik bolmadyk ýagdaýynda ulanylýar. Emeli iýmitlendirmäniň birnäçe usullary bar: aşgazan içine zond arkaly; gastrostomyň ýa-da ýeýunostomyň (hirurgiki ýol bilen deşigi aşgazanda we inçe içegede goýlan), şeýle hem dürli parenteral serişdeleriniň goýberilmegi (grek. *para*-ýanynda, *entera*-içege). Emeli iýmitlendirmede gastrostomyň ýa-da ýeýunostomyň goýulmagynda köplenç zond ulanylýar, birinji iki usul, köplenç, zondlama ýa-da enteral, iýmitlenme düşünjäni berýär.

Emeli iýmitlendirmek (5-nji a surat) üçin aşgazana zond burnuň ýa-da agzyň üsti bilen, adaty, agzyň şikesinden soň (meselem, äniň döwürleşmesinde), agyr kelle-beýni şikesinden ýa-da beýni gan

ylanyşygynyň bozulmasyndan soň ýuwdunmanyň bozulmasyndaky
omatoz (uzak wagtylyk huşsuz) ýagdaýda, käbir ruhy kesellerde,
ýmit iýmeklikden kesilen ýagdaýynda ulanylýar.

Gastrostomyň kömegi bilen emeli iýmit (5-njı b surat) damagyň
ekirdegiň we gyzyldödegiň şikesinden ýa-da agyr ýanykdan soň,
gyzyldödegiň operasiýasyndan soň, operasiýa edip bolmaýan gyzyldödegiň
we damagyň dömmesinde ulanylýar.

5-njı surat. Näsagyň emeli iýmitlendirilişi.

a – zond arkaly; b – gastrostom arkaly

Emeli iýmitlendirmek üçin zond hökmünde ýumşak plastmass,
ezin turbajyklary ýa-da zondun ýagdaýyny barlamagy ýeňilleşdirýän
ýy oliwaly ýörite zondlar ulanylýar.

Enteral (zondly) iýmitlendirme üçin düzüminde bulýon, süýt,
ag, çig yumurtga, şerbetler, gomogenizirlenen etli we gök-önümlü
erhiz konserwleri, şeýle hem çagalar üçin iýmit goşundylaryny
aklaýan garyndylary ulanmak bolar. Mundan başga-da häzirki wagt
nteral iýmitlendirme üçin çürt-kesik kesgitli gatnaşykda saýlanylýan
eloklary, ýaglary, uglewodlary, mineral duzlary we witaminleri
aklaýan ýörite serişdeler (belokly, ýagly, däneli, tüwüli we beýleki
mpitler) goýberilýär. Emeli serişdeleri zondyň ýa-da gastrostomyň
sti bilen fraksion, aýry bölümler bilen ýerine ýetirip bolýar, meselem:
ünde 5-6 gezek damja usuly bilen haýal, uzak wagtyň dowamynda,
eýle hem iýmit garyndylarynyň düşüşini awtomatik sazlaýan ýörite
ozatorlaryň kömegi bilen ýerine ýetirip bolýar.

Emeli enteral usulynyň biri – iýmitlendiriji klizmanyň kömegi bilen köplenç, etli bulýonlar, gatyklar we aminoturşulary goýbermek maslahat berilýärdi, ýöne häzirki wagtda bu usul öz ähmiýetini ýitirdi. Ýogyn içegede ýagyň we aminoturşusynyň sorulmagyna şert ýoklugy subut edildi. Suwa, fiziologik ergine we beýl. gezek gelende (şeyle zerurlyk, meselem, zýy üzülmeyän gusmada we bedeniň birden suwsuzlanmasynda bolup biler) bu usul dermanly klizma diýip atlandyrylsa maksada laýyk bolar.

Bedeni enteral iýmitlenme ýol bilen talaba laýyk iýmitlendirip bolmadyk ýagdaýynda, parenteral usuly ulanylýar. Munuň ulanylmak zerurlygy giňişleýin boşlukly operasiýalardaky önünden taýýarlyk we operasiýadan soňky döwürde, şeyle hem sepsisde, giňişleýin ýanyklarda, agyr gan ýitirmede ýüze çykýar. Parenteral iýmitlenmesi, şeyle hem aşgazan-ichege ýolunyň özleşdirme we sorulma hadysalarynyň aýdyň bozulmalarynda (meselem, mergide, dizenteriyanyň agyr akymynda, enteritiň we enterokolitiň agyr görnüşinde, operasiýa edilen aşgazan kesellerinde we beýl.), anoreksiýada (doly işdäniň bolmazlygynda), zýy üzülmeyän gusukda, iýmitden kesilmede görkezme berilýär.

Parenteral iýmit serişdesi hökmünde donor ganyny, belok gidrolizatlary, duzly erginler, vitamin we mikroelement goşulan glýukoza ergini ulanýarlar. Häzirki wagtda kliniki amalynda sazlaşdyrylan aminoturşular giň gerim aldy (meselem, 14 ýa-da 18 aminoturşusyny saklaýan wamin, aminosol, aminosteril), şeyle hem doly doýmadyk ýag turşulary (intralipid) trigliseridleri saklaýan ýagly emulsiýalar.

Parenteral iýmitlendirmek üçin serişdäni, köplenç, wena damaryndan goýberýärler. Ýygy-ýygýdan we dowamly ulanyлма zerurlygy ýüze çykanda wena kateterizirlemegi geçirilýär. Seýrek ýagdaýda deri astyna, muskulyň içine, arteriýa içine we beýl. goýberme usullary ulanylýar.

Parenteral serişdeleriniň dogry ulanylmagy, görkezmeleriň we garşy görkezmeleriň berk göz önünde tutulmagy zerur dozanyň hasaby, aseptikanyň we antiseptikanyň düzgünleriniň dogry berjaý edilmegi näsagda dürli we şol sanda örän agyr madda çalşygynyň bozulmalaryny, zäherlenme ýüze çykmalaryny netijeli aradan aýyrmaga, dürli agzalaryň we ulgamlaryň işini kadalaşdyrmaga mümkinçilik berýär.

V BAP

BEDENİN GYZGYNYN YÖLÇEMEK. YSYTMALY NÄSAGLARA GÖZEGÇİLİK

5.1. Termometriya

Adam bedeniniň gyzgyny (bedeniň ýylylyk görkezijisine göre) slendik şertlerde diýen ýaly hemişeliginde galýar. Onuň kadaly aklanmagy periferiki (deri, gan damarlary) we merkezi (gipotalamus) ermoreseptorlary, kelle beýnisinde ýerleşýän ýörite termosazlaýjy merkezleri, ýylylyk öndüriji we ýylylyk beriji merkezleri hem efferent ýollary öz içine alýar.

Daşky gurşawyň temperaturasy ýokarlananda deri gan amarlarynyň giňemegi, onuň ýylylyk geçirijiliginiň we ýylylyk sählenmesiniň ýokarlanmagy bolup geçýär, der bölünip çykmagynyň güýçlenmegi ýylylyk berijiliginiň ýokarlanmagyna we ýylylyk öndürijiligiň peselmegine getirýär. Tersine, daşky gurşawyň gyzgynynyň peselmeginde deriniň ýylylyk geçirijiliginiň azalmagynyň we onuň gan damarlarynyň daralmagynyň hasabyna ýylylyk berijilik azalýar, bedeniň temperaturasynyň peselmegine ýol bermeyän ystyhan mysalarynyň ýygryjylygynyň işjeňleşmegi zerarly ýylylyk öndürmek ýokarlanylýar.

Sagdyn adamyň bedeniniň gyzgyny goltugynda ölçenende 36,4-36,8°C çäklerinde bolýar. Bedeniň in ýokary letal gyzgyny (adamyň ölüp bilýän) 43°C-ä deň. Bu temperaturada bedende gaýdymyz madda çalşygynyň bozulmasy yüze çykýar, öýjük gurluşynyň agyr zeperlenmesi bolup geçýär. Adam bedeniniň in az letal gyzgyny

15-23°C çäklerinde bolýar. Şol bir wagtyň özünde bolsa, öýjügiň kislorod açlygyna durnuklylygyny ýokarlandyrmak üçin bedeniň emeli sowadylmagy, meselem, neýrohrurgiki we ýürekdäki operasiýalarda ulanylýar. Käbir şertlere baglylykda beden temperaturasynyň *tebigy yrgyldylary* hem bolup biler. Şeýlelikde, göni içegede, çaga ýolunda, gasyk epinde, agyz boşlugynda ölçenen kadaly temperatura goltukdaka seredeninde 0,2°-0,4°C ýokary bolýar. Madda çalşyk reaksiýalary has güýçli depginde geçýän, termosazlaýjy mehanizmi bolsa, heniz kämilleşmedik çagalarda uly adamlara seredeninde, beden temperaturasy ýokary bolýandygy bellenyär. Meselem, täze doglan çagalarda goltugyndaky temperatura 37,2°C-ä barabardyr. Garry adamlarda, tersine, köplenç birneme pes bolýar (subnormal). Aýallaryň gyzgyny aybaşy möwsüminiň döwürlerine görä owulýasiýa döwründe (ýetişen follikullaryň we ýumurtga öýjügiňiň çykmagy) ol 0,6°C-0,8°C ýokarlanýar.

Ähli adamlarda diýen ýaly beden gyzgynynyň adatça 0,1-0,6°C-den gije-gündizdäki üýtgemelerini ýüze çykarmak mümkin. Bedeniň iň ýokary gyzgynyny günün ikinji ýarymynda (sagat 17⁰⁰ we 21⁰⁰ aralygynda), iň pesini bolsa, ir säher bilen (sagat 3⁰⁰ we 6⁰⁰ aralygynda) belleýärler. Bedeniň gyzgynynyň ýokarlanmagy nahardan soň, muskullaryň ýokary depginli işinde, güýçli emosional dartgynlykda (meselem, aktýorlarda, talyplaryň synag tabşyryan dowründe, sport bilen meşgullanýanlarda ýaryşdan ön) bolup biler.

Adam bedeniniň gyzgynynyň ölçelmegine termometriýa diýilýär. (grek. *therme*- ýyly, *metreo*- ölçemek), ol lukmançylyk simap termometriniň kömegi bilen geçirilýär. Termometr simap guýlan kapillýar aýna turbajykdan we şkaladan durýar. Sütünjik gyzdyrylanda simap kapillýara dolup başlaýar, soňra sowanda-da şol ýokary galan derejesinde galýar we diňe silkilende aşak düşýär. Lukmançylyk termometriniň şkalasynyň her bölegi 0,1°C-ä deň bolup, ol 34°C-den 42°C-ä çenli ölçeg aralygyny öz içine alýar.

Beden gyzgynyny, köplenç, goltukda, seýrek gasyk epinde (çagalarda), agyz boşlugynda we çaga ýolunda ölçeyärler.

Beden gyzgynyny ölçemezden ön goltugy guraýança (ýogsa, termometriýanyň görkezmeleri pes bolmagy mümkin) süpürýärler.

den gyzgynynyň ölçelýän wagty onuň goly döş kapasasyna jebis-
slylyp duran bolmaly, agyr, meňaksyz näsaglara ellerini zerur ýagdaýda
klamaga işjeň kömekleşýärler.

Göni içegede termometriýa geçirilende näsag gapdala öwrülýär,
şünden wazelin çalnan termometri 2-3 sm çuňlukda göni içegäniň
sığına salýarlar.

Beden gyzgynyny gasyk epininde ölçelende çaganyň aýaklaryny
raz çanaklyk-but bognunda epleýärler. Haçanda gyzgynlyk agyz
lugynda ölçelende, termometri diliň aşagynda ýerleşdirýärler.

Gyzgynyň ölçeg dowamlylygy 7-10 min. durýar. Termometriýany
izgün boýunça günde 2 gezek: irden (sagat 6°-dan 8°-e çenli) we
şam (sagat 17-den 19-a çenli) geçirýärler. Köp ýagdaýlarda, meselem,
ytmada beden gyzgynynyň ölçegini has ýygdydan geçirmek zerurlygy
ize çykyar (her 2-3 sagatdan).

Gyzgyny ölçelenden soň termometri dezinfisirleýji ergin bilen
pürýärler, içine gatly pagta goýlan we 1/3 ýa-da 1/2 göwrümli
zinfisirleýji ergin bilen doldurylan (meselem, hloraminiň 0,5%-li
gini) ýörite çüýşede ýa-da bulgurda saklaýarlar.

Grafikli şekillendirmede beden gyzgynynyň yrgyldylaryny
kezmek üçin gyzgynlyk *sahypasyny* düzyärler. Onuň listiniň absissiniň
rafik çyzgysynyň keseligine bir bölegi) oky boýunça kesel günleri
rleşdirilýär, şeýle hem beden gyzgynyny her kesel günü iki gezek
çelmäge niýetlenendir. Ordinaty oky boýunça her bölünmesi 0,2°C-ä
enlikde gyzgynlyk toruny düzyärler. Gyzgynlyk *sahypasyna* degişli
nokatlar bilen her günki iki gezekdäki termometriýa netijelerini
eçirýärler. Soňra bu nokatlary öz ýanyndan, meselem, ysytma
olan ýagdaýynda şol ýa-da beýleki görnüşli gyzgyn *egrelmesi* diýip
landyrylýan çyzyklar emele getirip, öz aralarynda birleşdirýärler.

Gyzgynlyk *sahypasyna*, şeýle hem artetrial gan basyşynyň, dem
ygylygynyň we damar urgusynyň barlag görkezmelerini geçirýärler.
Iunuň üçin gyzgynlyk şkalasy bilen birlikde näsagyň bedeniniň
gramyny, näsagyň bir gije-gündizki buşugan peşewiniň mukdaryny
liurez), laborator barlaglarynyň maglumatlaryny görkezýän
egişlilikdäki şkalany we grafalary bölýärler. Gyzgynlyk *sahypany*

her näsaga hassahana düşen wagty tutýarlar we kesel taryhy bilen bile saklaýarlar.

Häzirki wagtda ýokary gyzgynlygy çalt ölçemek üçin käwagt ysytmanyň ekspress-anyklaýyş usullary ulanylýar. Meselem, maňlaýyň derisine bedeniň gyzgyny ýokarlananda öz reňkini üýtgedýän haýsy hem bolsa bir termolabil (gyzgyna durnuksyz) maddaly kagyz bölegini goýýarlar. Ýöne bu usul diňe takmynan netije çykarmaga mümkinçilik berýär, şonuň üçin ol ýeterlik derejede takyk bolmaýar.

Umumy kabul edilen termometriýa usullaryndan başga-da kesel kesgitleme maksady bilen adam bedeniniň kesgitli boşluklarynda, meselem, așgazanda, içegelerde, gyzyłödekde elektrotermometriň (termosupyň) kömegi bilen gyzgynyň ýerli ölçegi geçirilýär. Munuň üçin ýene-de näsaglaryň ýuwudýan ýörite radiokapsulalaryny hem ulanyp bolýar. Degişli enjamlara berkidilen datçikli radiokapsulalar haýsy ýeriň gyzgynynyň üýtgänini habar berýär.

Beden üstünden çykyan tebigy ýylylyk şöhlelenmesiniň (termografiýa ýa-da ýylylyk görünmesi) belligi birnäçe keselleri kesgitlemek üçin (içki agzalaryň gaýnaglamasy, galkan şekilli mäsirin we beýl.) geçirilýär. Ýylylyk görünme usuly käbir keselerde zeperlenen ojagyň üstünde zaýаланан dokumalaryň çalşyk hadysalarynyň we gan aýlanyşygynyň üýtgemegi bilen bagly ýylylyk şöhlelenmesiniň dartgynlygynyň ýokarlanmagyny kesgitleýär.

5.2. Ysytma, onuň görnüşleri

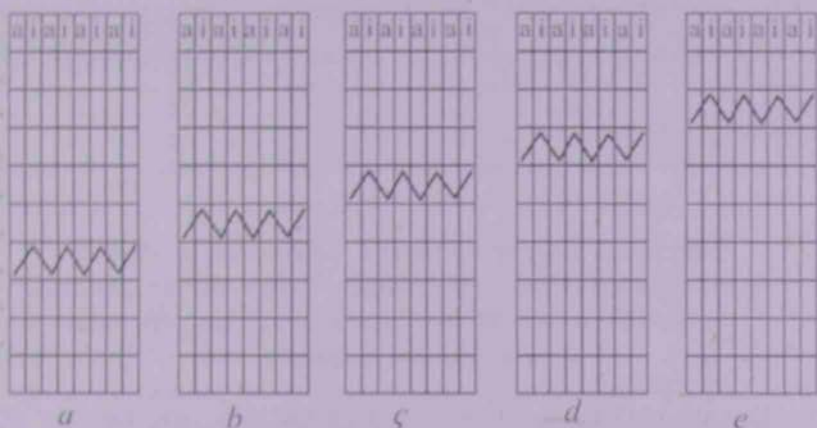
Ysytma – termosazlaýjy merkezleriniň funksional işjeňligini üýtgedýän, näsagyň bedeninde mahsus maddalaryň (pirogenler) emele gelmegi bilen baglanyşykly termokadalaşdyryjy hadysasynyň üýtgedip gurulmagy we bozulmagy bilen şertlenýär. Köplenç, pirogenler hökmünde dürli patogen bakteriýalar we wiruslar, şeýle hem olaryň dargan önümleri çykyş edýär. Şonuň üçin ysytma köp ýokanç keselleriň alyp baryjy alamaty bolup durýar.

Ysytma reaksiýalary mehaniki, himiki we fiziki zeperlenmeler sebäpli, ýokanç däl tebigatly gaýnaglamalarda-da yüze çykyp biler.

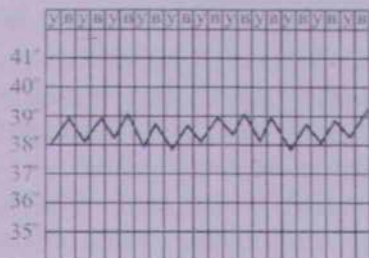
n aýlanyşyň bozulmagy netijesinde dokuma ýagry hem ysytmany çyär, (meselem, miokardyň infarkty.) Ysytmany ýagdaý howply melerde, käbir ýokary madda çalşykly geçýän (tireotoksikoz) dokrin kesellerinde, allergik reaksiýalarda, merkezi nerw ulgamynyň işi bozulmagynda (termonevrozlarda) we beýl. duş gelyär.

Ysytmany köp ýagdaýlarda zerur çalşyk reaksiýalary sazlaýjy bedene giren bakteriýa we wirusa garşy göreşi ýenilleşdirip, bedeniň uýgunlaşma (adaptiw) reaksiýasy hökmünde seredyärler. Haýal çyän ýokanç kesellerinde bejeriş maksady bilen bedeniň emeli karlandyrylmasy (piroterapiýa) töänden däl. Yöne köp ýagdaýlarda tasan ýaşly näsaglaryň geçirýän kesellerinde ýokary ysytma, keseliň işinde örän çetin we onuň ahyrky netijesiniň oňaýsyz bolmagyna cyndyr, şonuň üçin her takyk ýagdaýlarda şahsy aýratynlykda (jerilen) çemeleşmek talap edilyär.

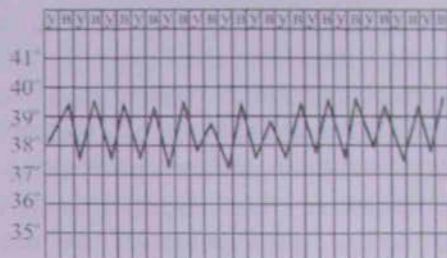
Beden gyzgynynyň ýokarlanýş derejesine görä ysytmanyň görnüşleri: (6-njy surat) subfebril ($38-39^{\circ}\text{C}$), ýokary ($39-41^{\circ}\text{C}$) we adenaşa ýa-da giperpiretik (41°C -den ýokary). Ysytma, köplenç, gije-ündiz ritmindäki yrgylda boýun egýär, aňşamyna gyzgyn ýokarrak, ir wagtlary bolsa pesrāk bolýar.

6-njy surat. Gyzgynynyň ýokarlanýş derejesine baglylykda ysytmanyň ähli görnüşleri: a – subfebril; b – aram; c, d – ýokary; e – giperpiretik

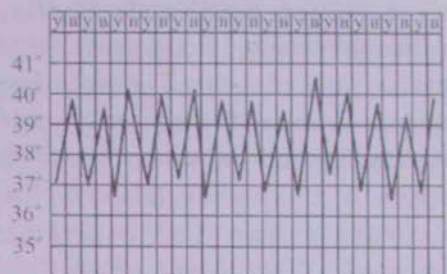
a

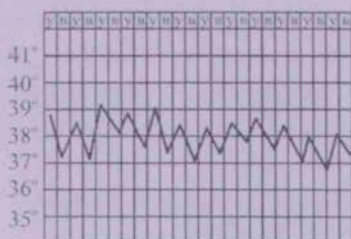
b

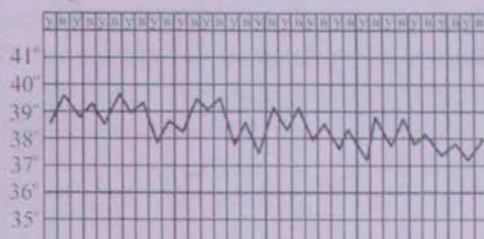
c

d

e

f

7-nji surat. Gyzgyn egrileri: a – hemişelik ysytmada;
b – gowşagrak ysytmada; c – üýtgäp, çalşyp durýan ysytmada;
d – gekteki ysytmada; e – bozuk, tagaşyksyz ysytmada;
f – nädogry ysytmada

Ysytma reaksiýasynyň ýüze çykyp bilijiligi diňe bir ony yüz çykaran kesele bagly bolman, eýsem, bedeniň reaktiwligine-de baglylyg az derejede däl. Gartaşan adamlarda, mejalsyz näsaglarda käbi gaýnaglama keselleri ysytmany şeýle bir bildirip hem geçirmeyärle

meselem, ýiti pnewmoniyä aýdyň ysytmasyz hem geçip biler. Mundan başga-da näsaglar gyzgynyň ýokarlanmagyny her hili subýektiwlikde geçirýärler. Kābir näsaglar eýýäm subfebril gyzgynnda-da agyr wuzgynsyzlygy başdan geçirýärler, beýlekiler bolsa aýdyň bildirýän ysytmany hem kanagatlanarly başdan geçirýärler.

Geçişiniň dowamlylygyna görä eglenmeyän (birnäçe sagat dowamly), ýiti (15 güne çenli), ýitiräk (15-45 gün) we dowamly (45 den köp) ysytmalary tapawutlandyrýarlar.

Dowamly akymlarda ysytmanyň dürli görnüşini ýa-da gyzgyna elmesini görüp bolýar. Hemişelik ysytma (febris continua), meselem, apoz pnewmoniyadaky gije-gündizki gyzgyn yrgyldysy I^o-dan ýokary bolmaýar (7-nji a surat).

Remitirleyän ýa-da gowşak ysytmada (febris remittens) gije-gündizki gyzgynyň yrgyldysy I^o-dan ýokary, şeýle hem kadaly gyzgynyň döwürleri, meselem, irden bolmaýar (7-nji b surat). Üýtgäp, çyşyp durýan ysytmada (febris intermittens) gije-gündizki gyzgyn yrgyldysy edil şonuň ýaly I^o-dan ýokarylygy bilen häsiýetlenýär, ýene irdenki sagatlarda kadaly derejä çenli gyzgynynyň düşýänligi bilinýär (7-nji c surat). Gektiki ýa-da tapdan düşürýän ysytmada (febris hektica), meselem, sepsisde ýüze çykyan, gyzgynynyň birden ýokarlanyp we kadaly görkezmä çenli çalt düşmegi bilen tapawutlanýar, şeýlelikde, gije-gündizki gyzgyn yrgyldysy 4-5°-a çenli ýetip bilýär (7-nji d surat). Kābir näsaglarda şeýle gyzgyna bökmeleri («şemler») bolýar. Näsaglaryň ýagdaýyny has-da agyrlaşdyrmak bilen gije-gündizniň dowamlylygyny birnäçe gezek ýüze çykyp bilýär. Bozuk, tagaşyksyz ysytma (febris inverse) adaty gije-gündizki gyzgyn ritminiň çalşyp durmagy ýaly ýüze çykyar, şeýlelikde, ýokarrak gyzgyn irdenki sagatlarda, pesrāk gyzgyn bolsa agşamyna bellenilýär (7-nji e surat). Adogry ysytma (febris atipica) gije-gündizki gyzgyn yrgyldysynyň bolmaýanlygynyň bolmaýanlygy bilen häsiýetlenýär (7-nji f surat). *Ýokary düşüş çaltlygyna* görä kritiki we litiki gyzgyna düşüş tapawutlandyrýarlar.

Gygzyn egrisi görnüşine görä gaýtarylýan (febris recurrens) takyk çyşyp durýan ysytmany we ysytmasyz döwürleri ýene-de tolkun

görnüşli (febris undulans) haýallyk bilen (birnäçe günün ýa-da hepdeäniň dowamynda) ýokarlanyp, soňra edil şonuň ýaly beden gyzgynynyň düşüşini belläp geçýärler.

Eýýäm geçen asyrda hödürlenlen bu gyzgyna egrelme görnüşleri häzirki döwürde-de kesel kesgitlemesinde kesgitli ähmiýetini saklaýar. ýöne hemme ýagdaýlarda däl. Antibakterial we gyzgyn düşüriji serişdeleriň giňden ulanylmagy, eýýäm keseliň ilkinji günlerinden gyzgyn egrisiniň keseliň hakyky akymyndaky gyzgyn egrisiniň şol görnüşdäki saklanyp bilijilik ukybynyň çalt ýitmegine getirýär.

5.3. Ysytmany näsaglara gözegçiligiň aýratynlyklary

Ysytmany näsaglaryň gözegçiligi, köplenç, ysytma döwürleriniň başgançaklaryna baglylykda kesgitlenýär. Bu başgançaklar ysytmanyň gysga döwründe gowy bildirýär, meselem, malýariýada, dümewde (grippde) we ysytmanyň dowamly geçişinde bolsa juda ýaramaz bildirýär.

Birinji başgançakda (stadium incrementi), öz ýanyndan gyzgynynyň ösüşini görkezýän döwründe, ýylylyk öndürijiligiň ýylylyk berijilikde ähmiýetli üstün çykyandygy (deriniň damarlary daralýar, der bölünip çykması azalýar we beýl.) bellenýär. Bu kliniki taýdan muskullaryň titremegi, üşütmegi, muskullarda çekdirýän agyry, umumy tapsyzlygy, kellagyry, käwagt el-aýagyň agarmagy we gögermegi bilen ýüzü çykýar. Şeýle ýagdaýlarda, aýratyn-da ilki bilen näsagy gyzdymaly (düşekde ýatyryp, goşmaça ýorgan ýapmaly, gyzdyryjy goýmaly, gyzgyn çay içirmeli), medikamentoz derman serişdeler bilen bejergisiniň zerurlygy baradaky meseläni çözmeli, bedeniň dürli agzalarynyň we ulgamlarynyň ýagdaýyny ünsli yzarlamaly.

Ilkinji başgançakda (stadium fastigii), öz ýanyndan otnosite durnukly döwri bolan, gyzgynyň ýokary sanlarda saklanmagy we ýylylyk öndüriji hem ýylylyk beriji hadysalaryň aglaba deňagramlylygy bilen häsiýetlenýär.

Gyzgynyň ýokary galmagynyň bes edilmegi bilen üşütmek we muskullaryň titremeginiň gowşamagy, deri damarlarynyň daralmagy kemelýär we ýityär, şeýlelikde, deriniň agarmasy giperemiýa öwrülýä. Bu döwürde umumy gowşaklyga, kellagyra, yssylyk duýgusyna

tyň kepermegine arzlar peýda bolýar, ýürek-damar ulgamynyň we m alyş ulgamynyň çynlakaý bozulmalary: damar urgusynyň gylgynyň beýgelmegi (tahikardiýa), demniň çaltlanmagy (tahipnoe), wagt arterial basyşyň peselmegi (arterial gipotoniýa) bolup biler. p halatlarda ýürek-damar ulgamynyň ýagdaýlary (esasan-da gartaşan saglarda) keseliň netijesini kesgitleýär. Şonuň üçin hemişe degişli rman serişdeleriniň (ýürek glikozidleri, sulfokamfokain we beýl.) nilmegi baradaky meseleleriň öz wagtynda çözülmegi zerurdyr.

Ysytmanyň ikinji basgançagynda merkezi nerw ulgamy tarapyndan ellagry, ukusyzlyk we beýl.) aýdyň ýüze çykýan bozulmalar lup biler. Näsagyň kellesi güýçli agyranda onuň maňlaýyna sowuk mpress ýa-da buzly haltaýyk goýmak bolar. Ýokary ysytmada bir näsaglarda göze görünmeler we samramalar, kiçik çagalarda lsa titremeler bolup biler. Kāwagt şeýle bozulmalar dowamly khor näsaglarda, ýiti pnewmoniyada «ak gyzmalyk» («belayā ryačka») ýaly ýüze çykyp biler. Şeýle ýagdaýlarda näsagyň ýagdaýyna : özüni alyp barşyna eserden seredilmegi üçin, onuň ýanynda şahsy ratynlykda post şepagat uýasynyň bolmagy hem zerurdyr.

Eger ysytmanyň gelip çykyşy nābelli bolsa, adatça, onuň sebābi lli edilyānça derman serişdeleri bellenilmeyär. Ýöne haçanda ysytma nramalar we titremeler bilen geçýän bolsa, be deni degidratasiýa e ýürek-damar yetmezçiligine getirýän bolsa, şeýle hem nāsaglar apyndan agyr geçirilýän bolsa, onda gyzgyny peseldýän (analgin, rasetamol, asetilsalisil kislotasy) serişdeleri ulanýarlar.

Ysytmary nāsaglaryň gözegçiliginde agyz boşlugynyň çünklerindāki e dodaklaryndaky jāyryklary wazelin ýagy we gliserin bilen çalmaly lýar. Iýmitlendirilende, köplenç, işdāsiniň yoklugyny göz önünde tmary bolýar, şonuň üçin nāsagy gyzgyny düşen döwründe ýgy- gydan gaýtalap iýmitlendirmek maksada laýyk hasap edilyär. ystmada umumy intoksikasiýa ýagdaýlaryny göz önünde tutmak len, garşy görkezmeler bolmasa, kiçi ýuwdunmalar bilen ýgy- gydan üznüksiz suw içirmek (kompot, şerbet, mors, mineral wlar) maslahat berilyär. Düşekde mejbury ýatmaly bolýanlygy we

görnüşli (febris undulans) haýallyk bilen (birnäçe günün ýa-da hepdeäniň dowamynda) ýokarlanyp, soňra edil şonuň ýaly beden gyzgynynyň düşüşini belläp geçýärler.

Eýýäm geçen asyrdä hödürlenen bu gyzgyna egrelme görnüşleri häzirkä döwürde-de kesel kesgitlemesinde kesgitli ähmiýetini saklaýar. ýöne hemme ýagdaýlarda däl. Antibakterial we gyzgyn düşüriji serişdeleriň giňden ulanylmagy, eýýäm keseliň ilkinji günlerinden gyzgyn egrisiniň keseliň hakyky akymyndaky gyzgyn egrisiniň şol görnüşdäki saklanyp bilijilik ukybynyň çalt ýitmegine getirýär.

5.3. Ysytmaly näsaglara gözegçiligiň aýratynlyklary

Ysytmaly näsaglaryň gözegçiligi, köplenç, ysytma döwürleriniň başgançaklaryna baglylykda kesgitleýär. Bu başgançaklar ysytmanyň gysga döwründe gowy bildirýär, meselem, malýariýada, dümewde (grippde) we ysytmanyň dowamly geçişinde bolsa juda ýaramaz bildirýär.

Birinji başgançakda (stadium incrementi), öz ýanyndan gyzgynynyň ösüşini görkezýän döwründe, ýylylyk öndürijiligiň ýylylyk berijilikden ähmiýetli üstün çykyandygy (deriniň damarlary daralýar, der bölünip çykması azalýar we beýl.) bellenýär. Bu kliniki taýdan muskullaryň titremegi, üşütmegi, muskullarda çekdirýän agyry, umumy tapsyzlygy, kellagyry, käwagt el-aýagyň agarmagy we gögermegi bilen ýüzü çykýar. Şeýle ýagdaýlarda, aýratyn-da ilki bilen näsagy gyzdymaly (düşekde ýatyryp, goşmaça ýorgan ýapmaly, gyzdýryjy goýmaly, gyzgyn çay içirmeli), medikamentoz derman serişdeler bilen bejergisiniň zerurlygy baradaky meseläni çözmeli, bedeniň dürli agzalarynyň we ulgamlarynyň ýagdaýyny ünsli yzarlamaly.

Ikinci başgançakda (stadium fastigii), öz ýanyndan otnosite durnukly döwri bolan, gyzgynyň ýokary sanlarda saklanmagy we ýylylyk öndüriji hem ýylylyk beriji hadysalaryň aglaba deňagramlylygy bilen häsiýetlenýär.

Gyzgynyň ýokary galmagynyň bes edilmegi bilen üşütmek we muskullaryň titremeginiň gowşamagy, deri damarlarynyň daralmagy kemelýär we ýityär, şeýlelikde, deriniň agarmasy giperemiýa öwrülýär. Bu döwürde umumy gowşaklyga, kellagyra, yssylyk duýgusyna

ryn kepemegine arzlar peýda bolýar, ýürek-damar ulgamynyň we m alyş ulgamynyň çynlakay bozulmalary: damar urgusynyň gylgynyň beýgelmegi (tahikardiýa), demniň çaltlanmagy (tahipnoe), wagt arterial basyşyň peselmegi (arterial gipotoniýa) bolup biler. p halatlarda ýürek-damar ulgamynyň ýagdaýlary (esasan-da gartaşan saglarda) keseliň netijesini kesgitleýär. Şonuň üçin hemişe degişli rman serişdeleriniň (ýürek glikozidleri, sulfokamfokain we beýl) lenilmegi baradaky meseleleriň öz wagtynda çözülmegi zerurdyr.

Ysytmanyň ikinji basgançagynda merkezi nerw ulgamy tarapyndan :llagyry, ukusyzlyk we beýl) aýdyň ýüze çykyan bozulmalar lup biler. Näsagyň kellesi güýçli agyranda onuň maňlaýyna sowuk mpres ýa-da buzly haltaýyk goýmak bolar. Ýokary ysytmada bir näsaglarda göze görünmeler we samramalar, kiçijik çagalarda lsa titremeler bolup biler. Kāwagt şeýle bozulmalar dowamly khor näsaglarda, ýiti pnewmoniyada «ak gyzmalyk» («belaya rýačka») ýaly ýüze çykyp biler. Şeýle ýagdaýlarda näsagyň ýagdaýyna : özüni alyp barşyna eserden seredilmegi üçin, onuň ýanynda şahsy ratynlykda post şepagat uýasynyň bolmagy hem zerurdyr.

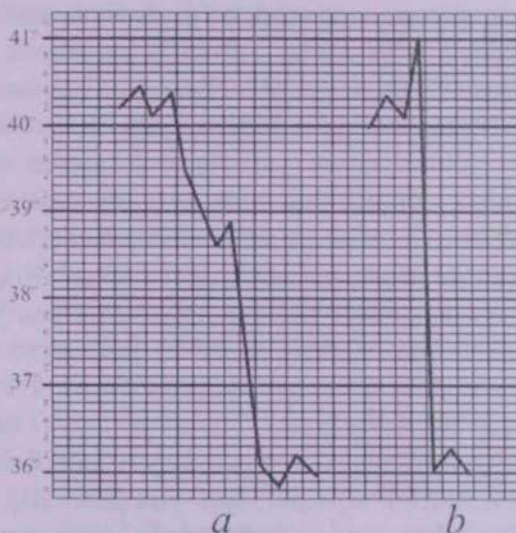
Eger ysytmanyň gelip çykyşy näbelli bolsa, adatça, onuň sebäbi lli edilyança derman serişdeleri bellenilmeyär. Ýöne haçanda ysytma nramalar we titremeler bilen geçýän bolsa, be/leni degidratasiýa : ýürek-damar yetmezçiligine getirýän bolsa, şeýle hem näsaglar apyndan agyr geçirilýän bolsa, onda gyzgyny peseldýän (analgin, rasetamol, asetilsalisil kislotasy) serişdeleri ulanyrlar.

Ysytmary näsaglaryň gözegçiliginde agyz boşlugynyň çünklerindäki : dodaklaryndaky jaýryklary wazelin ýagy we gliserin bilen çalmaly lýar. Iýmitlendirilende, köplenç, işdäsiniň ýoklugyny göz önünde tmary bolýar, şonuň üçin näsagy gyzgyny düşen döwründe ýgy- gydan gaýtalap iýmitlendirmek maksada laýyk hasap edilyär. ytmada umumy intoksikasiýa ýagdaýlaryny göz önünde tutmak len, garşy görkezmeler bolmasa, kiçi ýuwdunmalar bilen ýgy- gydan üznüksiz suw içirmek (kompot, şerbet, mors, mineral wlar) maslahat berilyär. Düşekde mejbury ýatmaly bolýanlygy we

yeňil sınıýan iýmitler iýýäni üçin iç gatamalarda näsaglara öz wagtynda iç sürüji serişdeleriň ýa-da arassalaýjy klizmanyň belleniľmegi zerur. Mälim bolşy ýaly, köplenç, näsaglar berk ýatymly düzgünde bolmaly bolýany üçin, olara täret ýygnaýan we peşew kabul edilyän beryärler. Näsaglaryň dowamly düşekde ýatmaly bolýany üçin, hökman ýagryň önüni alyş çäreleri geçirilyär.

Ysytmanyň üçünji basgançagy – gyzgynyň peselýän ýa-da düşýän basgançagy (stadium decrementi) periferiki gan damarlarynyň giňemeginiň yzysüre der bölünip çykmasynyň ähmiýetli ýokarlanmagy sebäpli, ýylylyk berijiligiň ýylylyk öndürijiliginden üstün çykýanlygy bilen häsiýetlenýär.

Gyzgynyň birnäçe günün dowamynda haýal peselmesini (8-nji a surat) *lisis* (grek. *lysis*-eremek) diýip atlandyryrlar. Çalt, köplenç 5-8 sag dowamynda gyzgynyň ýokary sanlardan ($39-40^{\circ}\text{C}$ -dan) kadaly ýa-da subnormal ähmiýetli sanlara çenli düşmegine *krizis* (grekçeden *krisis*-döwürlyän pursat) diýilyär. Öňler *krizis*, köplenç, dürli agyr ýokanç kesellerde düşýardy.

8-nji surat. *Beden gyzgynyň düşüşi:*
a – lütiki; b – kritiki

Yürek-damar ulgam mehanizminiň sazlanmagynda birden gredilip gurulmalar sebäpli, krizis öz ýany bilen kollaptoid ýagdaýyny ze çykarma howpuny – birden ysgynsyzlygyň, köp derlemegini, ni örtügininiň agarmagy we gögermegi, arterial gan basyşyň peselmegi, mar urgusynyň çaltlanmagy we onuň sapak görnüşli doldurylmagyna nli alyp gidip biler. Temperaturanyň kritiki pese düşmegi (mançylyk işgärlerinden çäreleriň: dem we damar hereketlendiriji rkezkleri oýandyryjy (kordiamin, kofein, kamfora), yüregiň ýygrylyp- zylmasyny güýçlendirýän we arterial gan basyşyny ýokarlandyryan lrenalin, noradrenalin, mezaton, yürek glikozidleri, kortikosteroid rmonlary we beýl.) ýaly serişdeleriň goýberilmeginiň çalt ýerine tirilmegini talap edýär. Näsaga gyzdyryjylar goýulýar, ýylydylyar, zgyn çay we kofe berilýär, öz wagtynda geyimini we ýatlyýan tgujini çalyşýarlar.

Ysytmaly näsaglaryň gözegçiligindäki düzgünleriň ählisiniň: olaryň gdaýyna hemişe gözegçilik etmek, ilkinji nobatda, dem alyş we n aýlanyş agzalarynyň işine gözegçilik etmek agyr gaýrüzülmeleri adan aýyryýar we näsagyň tiz sagalmagyna ýardam edýär.

VI BAP

GAN AÝLANÝŞYGA TÄSIR EDÝÄN USULLAR

Bedeniň aýry-aýry böleklerine ýa-da deri örtüğine dürli fiziki faktorlaryň (sowuk, gyzgynlyk, mehaniki täsir we beýl.) kömegi bilen gyjyndyrylmagynda, gyjyndyrylýan deri meýdançalardan çuňlukda ýerleşýän agzalarda we dokumalarda kesgitli funksional üýtgeşmeler – damar tonusynyň, metabolizm öýjükleriniň şire bölüp çykaryş we hereketleniş (motor) işjeňliginiň (aktiwliginiň) üýtgemesi ýüze çykýar. Mundan başga-da uka, işdä, keýpe täsir edýän umumy reaksiýalar hem ýüze çykýar. Beden agzalarynyň we ulgamlarynyň funksional ýagdaýyny üýtgetmek maksady bilen deri örtüğine şuna meňzeş täsir etmek, bölekleyin-reflektor bejergi adyny aldy. Onuň ýönekeý usullaryna kompressler, gyzdyryjylar, çüýşejikler, gorçıcnikler (gyzdyrgyç melhemi) suw bejergisiniň dürli görnüşi we beýl. degişlidir.

6.1. Sowuk kompress we buzly halta

Sowuk kompressiň ulanylmagynda ýerli sowadyлма netijesinde deri damarlarynyň we şol meýdança degişli agzalaryň gysylmagy bolup geçýär. Bu bolsa gaýnaglamanyň we dokumadaky şikes çişiniň gan akmasyny azaltmak bilen olaryň çäklenmesini üpjün edýär. Sowuk çygly kompressleri çala şikeslenmeleriniň ilkinji sagatlarynda, burun we göni içegeden (gemorroidal) gan akmalarynda, yokary ysytmada ulanylyar. Munda sowuk suwa ezilen, birnäçe gata eplenlen, bölek ýumşak matany degişli meýdançanyň – maňlaý, burun-maňlaý aralygynyň we beýl. üstüne goýýarlar. Sowuk çyg kompress bedeniň gyzgynyna şeýle çalt öwürüýäni üçin, ony her 2-3 min-dan çalşyp durmak zerurdyr.

Yerli sowadylmanyň has dowamly bolmagy üçin içi ownuk uzjagazlar bilen doldurylan, agzy giň deşikli ýasy rezin haltadan garyňan buzly haltany ulanmak amatly bolýar. Buzly haltany içki akmalarda, meselem, baş kesellerde, ysytmany ýagdaý esasyndaky mramada, käbir garyň boşlugyndaky agzalaryň ýiti keselleriniň aňlangyç döwürlerinde ulanyrlar. Buzly halta sowuk kompresse redeniňde has beter sowuklygy ýüze çykaryandygy üçin, ony sowuk haltadan heder edip, bedene degirmän goýmak maksada laýykdyr, ýelelikde, ony (kelleden, garyndan we beyl. ýokarrakda) her ýarym gatdan arakesme etmek bilen asyp ulanyrlar.

6.2. Gyzdyryjy kompressler, gyzdyryjylar we gyzgyn ýapgylar

Gyzdyryjy kompressleriň ulanylmagy dokumalardaky gan ulanyşygynyň ýokarlanmagyny we gan damarlarynyň giňemegini ýeňilize çykaryar. Bu bolsa şol töwerekde gaýnaglama hadysalary bolan ýatlynda agyryny aýryjy we sorujy täsir edýär. Gyzdyryjy kompressiň dürli ýerli (çişlerde) bejergide, meselem, sanjymdan soňky käbir uskullaryň we bogunlaryň kesellerinde ulanyrlar.

Gyzdyryjy kompress gury ýa-da çyg bolup biler.

Gury gyzdyryjy kompress (adaty pagtaly-hasaly sargy) hemme ýerden, köplenç, bedeniň haýsy hem bolsa bir bölümni ýa-da kelläni, meselem, boýny, gulagy sowukdan goramaklyga niýetlenendir.

Çyg gyzdyryjy kompressi üç gatdan ýasaýrlar. Ilki derä otag temperaturadaky suwa öllenip, soňra gowy sykylan ýumşak mata bilen ölegini goýýrlar. Soňra onuň üstüni bölek kleyonka, polietilen ýa-da woskly kagyz bilen ýapmaly. In soňky nobatda pagta gatlagy ýapýrlar. Çalt guramazlygy üçin her soňky goýlan gatlagyň arasy öňkülerden birneme ýasy ölçegde bolmalydyr. Kompressiň tünden hasa bilen sarayrlar.

Kompressiň dogry goýlanyny barlamak üçin her 1-2 sagatdan onuň aşagyna barmagy sokup barlamaly, şonda onuň içki gatlagy gyzg bolmaly. Kompressi her 6-8 sagatdan çalyşmak bilen 12 sagatdan gyzg saklamaýrlar. Kompressi aýranlarynda onuň aşagyndaky derini w ýa-da spirt bilen süpüýärler, süpürgiç bilen guradyrlar. Eger

VI BAP

GAN AÝLANÝŞYGA TÄSIR EDÝÄN USULLAR

Bedeniň aýry-aýry böleklerine ýa-da deri örtüğine dürli fiziki faktorlaryň (sowuk, gyzgynlyk, mehaniki täsir we beýl.) kömegi bilen gyjyndyrylmagynda, gyjyndyrylýan deri meýdançalardan çuňlukda ýerleşýän agzalarda we dokumalarda kesgitli funksional üýtgeşmeler – damar tonusynyň, metabolizm öýjükleriniň şire bölüp çykaryş we hereketleniş (motor) işjeňliginiň (aktiwliginiň) üýtgemesi ýüze çykýar. Mundan başga-da uka, işdä, keýpe täsir edýän umumy reaksiýalar hem ýüze çykýar. Beden agzalarynyň we ulgamlarynyň funksiona ýagdaýyny üýtgetmek maksady bilen deri örtüğine şuna meňzeş täsir etmek, bölekleyin-reflektor bejergi adyny aldy. Onuň ýönekeý usullaryna kompressler, gyzdyryjylar, çüýşejikler, gorçıcnikler (gyzdyrgyç melhemi), suw bejergisiniň dürli görnüşi we beýl. degişlidir.

6.1. Sowuk kompress we buzly halta

Sowuk kompressiň ulanylmagynda ýerli sowadylma netijesinde deri damarlarynyň we şol meýdança degişli agzalaryň gysylmagy bolup geçýär. Bu bolsa gaýnaglamanyň we dokumadaky şikes çişiniň, gan akmasyny azaltmak bilen olaryň çäklenmesini üpjün edýär. Sowuk çygly kompressleri çala şikeslenmeleriniň ilkinji sagatlarynda, burun we göni içegeden (gemorroidal) gan akmalarynda, ýokary ysytmada ulanylyar. Munda sowuk suwa ezilen, birnäçe gata eplenlen, bölek ýumşak matany degişli meýdançanyň – maňlaý, burun-maňlaý aralygynyň we beýl. üstüne goýýarlar. Sowuk çyg kompress bedeniň gyzgynyna şeýle çalt öwrülyäni üçin, ony her 2-3 min-dan çalşyp durmak zerurdyr.

Yerli sowadylmanyň has dowamly bolmagy üçin içi ownuk izjagazlar bilen doldurylan, agzy giň deşikli ýasy rezin haltadan guryan buzly haltany ulanmak amatly bolýar. Buzly haltany içki akmalarda, meselem, baş kesellerde, ysytmany ýagdaý esasyndaky mramada, käbir garyn boşlugyndaky agzalaryň ýiti keselleriniň ıslangyç döwürlerinde ulanyrlar. Buzly halta sowuk kompresse redeninde has beter sowuklygy yuze çykaryandygy üçin, ony sowuk hadan heder edip, bedene degirmän goýmak maksada laýykdyr. Ylelikde, ony (kelleden, garyndan we beyl. ýokarrakda) her ýarym gatdan arakesme etmek bilen asyp ulanyrlar.

6.2. Gyzdyryjy kompressler, gyzdyryjylar we gyzgyn ýapgylar

Gyzdyryjy kompressleriň ulanylmagy dokumalardaky gan lanyşygynyň ýokarlanmagyny we gan damarlarynyň giňemegini ize çykaryar. Bu bolsa şol töwerekde gaýnaglama hadysalary bolan latynda agyryny aýryjy we sorujy täsir edýär. Gyzdyryjy kompressi rli yerli (çişlerde) bejergide, meselem, sanjymdan soňky käbir uskullaryň we bogunlaryň kesellerinde ulanyrlar.

Gyzdyryjy kompress gury ýa-da çyg bolup biler.

Gury gyzdyryjy kompress (adaty pagtaly-hasaly sargy) hemme tdan, köplenç, bedeniň haýsy hem bolsa bir bölümini ýa-da kelläni, eselem, boýny, gulagy sowukdan goramaklyga niýetlenendir.

Çyg gyzdyryjy kompressi üç gatdan ýasaýrlar. Ilki derä otag mperaturadaky suwa öllenip, soňra gowy sykylan ýumşak mata legini goýýrlar. Soňra onuň üstüni bölek kleyonka, polietilen rde ýa-da woskly kagyz bilen ýapmaly. In soňky nobatda pagta tlagy ýapýrlar. Çalt guramazlygy üçin her soňky goýlan gatlagyň rasy öňkülerden birneme ýasy ölçegde bolmalydyr. Kompressiň tünden hasa bilen sarayrlar.

Kompressiň dogry goýlanyny barlamak üçin her 1-2 sagatdan auň aşagyna barmagy sokup barlamaly, şonda onuň içki gatlagy g bolmaly. Kompressi her 6-8 sagatdan çalyşmak bilen 12 sagatdan tyk saklamayrlar. Kompressi aýranlarynda onuň aşagyndaky derini w ýa-da spirt bilen süpüryrler, süpürgiç bilen guradyrlar. Eger

deri gyjynmalary bar bolsa, soňky çygly kompress goýmalary bes etmeli. Gaýnaglama çişni çalt sorulmagy üçin içki gaty etil spirtini suwa garyndysyna ezip, gyzdyryjy ýarym spirtli kompressi ulanýarlar. Etanolýň ýerine salisil ýa-da kamfora spirtini, suw goşulan odekolony sirkäniň gowşak erginini hem ulanmak mümkin.

Gyzdyryjy kompressiň garşy görkezmesine dürli deri keselleri (dermatit, furunkulýoz) we deri örtüginini zeperlenmeleri degişlidir.

Ýerli gyzdyryjy täsiri gyzdyryjynyň kömegi bilen alyp bolýar. Onuň ulanylmagynda mundan başga-da spastiki agyrylaryň ýitmegine getirýän garyn boşlugynyň agzalarynyň gan damarlarynyň reflektor giňemegi we olaryň ýylmanak muskullarynyň gowşamagy bolup geçýär. Gyzdyryjynyň agyry aýryjy täsiri baş keselinde, böwrek tutgaýynda, radikulitde ulanylýar.

Köplenç, 1-den 3 litre çenli göwrümlü we şekilli rezin gyzdyryjylary, seýrek ýagdaýda elektrik togundan işleýän elektrotermiki (termoforlar) ýa-da himiki gyzdyryjylar (harby-meýdan şertinde) ulanylýar. Standart gyzdyryjylaryň ýok wagty gyzgyn suwdan doldurylan çüýşäni ýa-da başga gyzdyrylan zatlary ulanmak bolar.

Rezin gyzdyryjyny ulanmazdan ön 2/3 bölegi çemesi gyzgyn suwdan doldurýarlar, ondan howany seresaplyk bilen çykaryrlar. gyzdyryjynyň agzynyň deşigini gapagy bilen gowy towlaýarlar we jebisligini barlamak üçin beýlesine öwürýärler, soňra gyzdyryjyny süpürgiç bilen dolaýarlar. Gyzdyryjylaryň ýygydan we dowamly ulanylmagynda deri ötrüginini ýanmagynyň we giperpigmentasiýasynyň (aşa tegmilleşme) önüni almak maksady bilen oňa wazelin çalýarlar.

Gyzdyryjylar näbelli agyrylarda (ýiti köriçege, ýiti holesistit, ýiti pankreatit we beýlekilerde zyýan ýetirip biler), howply dömmelerde, şikesden soňky birinji gije-gündizlikde, daşky we içki gan akmalarda, deri duýgurlygy bozulan näsaglarda, şeýle hem huşsuz ýatan näsaglarda gadagandyr.

Şeýle hem, adatça, dowamly sorulmaýan gaýnaglama çişlerde köne (gan öýmelerde), radikulitde ýerli gyzdyryjy ýapgyrlar öň täsirini ýetirip bilýär. Ýapgyrlar üçin gyzdyrylan çäge, bugardylan ösümliklerden doldurylan ýörite dokalan matadan edilen haltajyklary

anylyar. Bedene goylandan soň ýapgy haýal sowar ýaly kleýonka bilen ýapýarlar, soňra mata ýa-da pagta bilen ýapýarlar.

Ýapgyalaryň garşy görkezmeleri hem edil gyzdıryjydaky ýaly.

6.3. Gorçıcnikler (gyzdyrgyç melhemi) we çüýşejikler

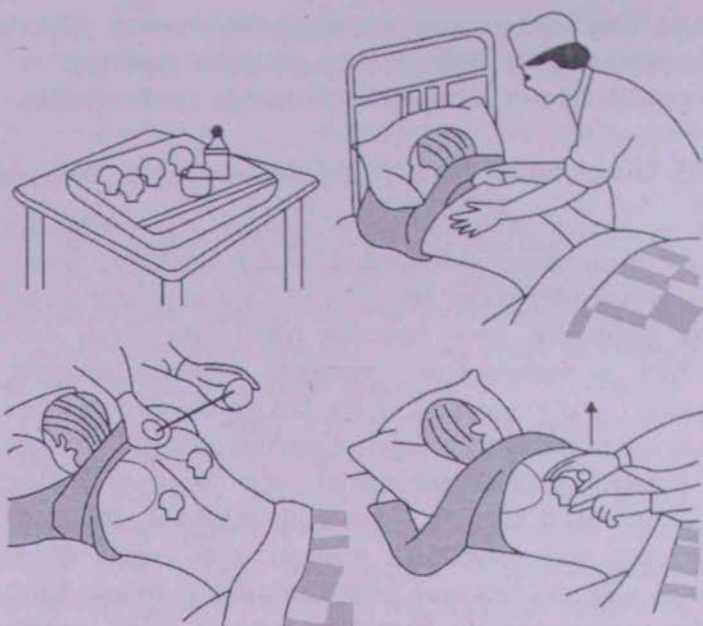
Suwa degende efir (allil) ýagyny çykaryan gorçısanyň külkesiniň (poroşogynyň) ukanylmagy, deri reseptorlarynyň gyjınmagyny (gyzarmagyna) we çykarmak bilen çuňda ýerleşýän içki agzalaryň gan damarlarynyň flektor giňemegine, şonuň hasabyňa bolsa agyry aýryjy täsire baryp tıyýar, käbir gaýnaglama emele gelmelerini sorulmasy çaltlanyar.

Standart (adaty) gorçıcnikler 8 x 12,5 sm ölçegli ýagsyzlandyrylan gorçısanyň külkesiniň (poroşogynyň) çalnan gatlagyndan duran gaty kagyz listinden ybarat. Düzümindäki efir ýagynyň peselmeginden gaty ýaş etmek bilen olary 8 aýdan uzak saklamak bolmaýar. Zerur bolanda gorçıcnikleri özbaşdak ýasamak hem bolýar. Munuň üçin gorçısanyň külkesini deň mukdarda kartofeliň ýa-da bugdaýyň ununa çyýarlar we hamyr ýaly birmeňzeş garyndy emele gelyänçä suw çyýarlar, soňra bolsa ony birsydyrgyn ýasylykda bölek gaty mata çyýarlar we hasa ýa-da ýuka kagyz bilen örtýärler.

Gorçıcnikleri önünden suwa ezip derä ýapýarlar we bildirip çyýan ýerli giperemiýa çak edip, 10-15 min-dan soň aýyryarlar. Deriniň yokary duýgurlygynda, şeýle hem çagalarda gorçıcnikleri çyýan kagyzynyň ýa-da hasanyň üstünden goýýarlar. Gorçıcnikleri şwrologik kesellerde (miozitte, newralgiýada), sowuklama kesellerde (bronhitde, pnewmoniýada), stenokardiýada (döş kapasasynyň çep rapyna) we kelle agyrylarda (ýeňse töweregine) goýýarlar.

Gorçıcnikleri başga-da umumy (sowuklama kesellerinde), şeýle-de, ýerli (aýaklaryň wannasy) (gipertoniki kesellerinde) gorçısaly annalary (50gr. külkesi 10 l suwa goşmak hasabyndan) ulanyarlar. Wannadan soň näsaglary arassa ýyly suw bilen ýuwyarlar, soňra güç we ýorgan bilen üstüni ýapýarlar.

Kiçi çagalara gorçıcnikli wannalaryň yerine käwagt gorçısaly emelleri edýärler.

9-njy surat. Çüýşejikleriň ulanylyşy

Gorçişnikleriň dürli deri kesellerinde (piodermiýa, neýrodermit, ekzema) ulanylmagy gadagan edilyär.

Çüýşejikleriň gorçişniklere garanda has damar giňediji täsiri bolup, olar bronhitde, pnewmoniyada, newralgiýada, newritde, miozitte giňden ulanylýar. Çüýşejikler içi togalanan we 30-70 ml. göwrümligine giňeldilen düýbi aýna turbajygyndan ybarat. Olary bedeniň sünkleriniň üstüni gowy ýapyp durýan gowy muskully we deriasty ýag gatlagy bar ýerlerde (ýaýjygasty, pilçeasty, pilçeara töwereklere we beýl.) goýýarlar. Çüýşejikleri goýmak üçin belli bolan düzgünler talap edilyär (9-njy surat). Deriniň degişli ýerinde ýanyklar bolmazlygy üçin oňa önünden wazelin çalyýarlar. Soňra çüýşejiň içine spirte ezilen ýanyp duran pagtaly tampony 2-3 sek. salyp çykaryýarlar. Şulardan soň tiz we ýeterlikli çalasyn hereketler bilen çüýşäniň giragzyny tutuşlaýyn deriniň üstüne (5-10 min.) goýýarlar. Çüýşejiň

ndäki howanyň selçenleşmeginiň hasabyna deride gülgüne ýa-da
gyzyl reňkler emele gelensoň, ony çalarak basyp, garşylyklaýyn
tapa çekmek yeterlidir. Çüýşejikler goýlanda seresaply bolmak
kmandyr: spirtin artykmaçlygynda, şeýle hem çüýşejik uzak wagtlap
zdyrylanda deride ýanyk bolmagy mümkin. Başga bir tarapdan,
ýejiňiň içindeki howanyň selçenleşmegi yeterlik bolmasa, ol hiç
li derä ýelmeşip saklanyp bilmeýär.

Çüýşejikleri howply dömmelerde, inçekeseliň işjeň görnüşinde,
ken gan akmasynda we deriniň ýokary duýgurlygynda, käbir
ýleki kesellerde goýmak gadagandyr.

6.4. Bedenden gan almak we girudoterapiýa (sülükli jergi)

Bedenden gan almak gan ulgamyndan belli bir mukdardaky
ny cykarmakdyr. Ol umumy aýlanyňan gany azaltmak bilen arte-
l we wena gan basyşyny peseldýär, ganyň şepbeşikligini kemeldýär.
Bedenden gan almagy, esasan-da, hroniki ýürek ýetmezçiliginiň sag-
rynjyk görnüşlisinde, haçanda uly gan aýlanyşykda aýdyň durgunlyk
munda (käbir ýürek poroklarynda), çep garynjyk ýetmezçiliginde
ýken çişmede), eger munda şogun we kollapsyň alamatlary yok
lsa, polisitemiýalarda (ganyň şekil elementleriniň birden beýgelmegi),
munda uzak eglenýän käbir awular bilen zäherlenmelerde ulanyrlar.

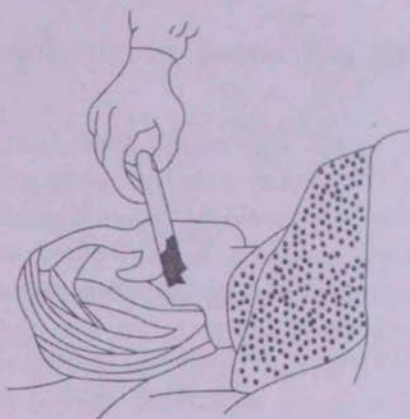
Arterial gan basyşyň peselmeginde we umumy aýlanyňan ganyň
almagynda, gan azlykda (anemiýa), gany lagtalandyryňan ulgamyň
dyň bozulmalarynda bedenden gan almak gadagandyr.

Bedenden gan almany, adatyça, wena punksiýanyň ýa-da wena
ksiýanyň kömegi bilen ýerine ýetirýärler, munda köplenç birbada
10-400 ml gan alýarlar. Gan almagy haýal we seresaply almaly,
bäbi gan alnyp durka dürli gaýrüzülmeler (özünden gitmek, arte-
al gan basyşyň peselmegi we beýl.) bolmagy mümkin.

Ýerli gan almalardan, şeýle hem ganyň lagtalanmasyna garşy
antikoaagulyant) girudoterapiýa (sülükleri bejergi maksady bilen
anmak) ulanylyar.

Lukmançylyk sülükleri halkaly gurçuklaryň klasýndan bolup, olaryň uly aşgazany we agyz sorujysy bolýar. Şonuň üçinem olar, adamyň derisine mäkäm ýelmeşip, belli bir mukdarda ganyyny sorup bilyärler.

Lukmançylyk sülükleriniň bejeriş mehanizmi gan sormadan başga-da, gana düşýän sülük mázleriniň girudin antiko-agulyantyny bölüp çykarmagy bilen hem bagly bolup durýar. Girudinden başga-da, sülük ýene-de kapillýarlary giňeldýän, gan akmany güýçlendirýän we käbir ýagdaýlarda ýakymsyz gijedyän gistamin pisint maddany hem bölüp çykarýar.

10-njy surat. Sülügiň ulanylyşy

Lukmançylyk sülükleri gipertoniki keselde (gulagyň ýeňsesine, emzik görnüşli ösüntginiň töweregine goýýarlar), bagryň doly ganlylygynda (sag gapyrga astynyň töweregine goýýarlar), ýüregiň işemiki keselinde (çep döş kapasasyna goýýarlar), wena damarlarynyň trombozynda we tromboflebitinde (zaýаланан wenanyň uzaboýuna küşt tertibinde goýýarlar) we babasilde (gemorroy) çüýjügiň ýanlarynda goýýarlar. Lukmançylyk sülüklerine zerurlyk barha güýçlenýär, şonuň üçin olary lukmançylyk maksady bilen ýörite biofabriklerde öndürýärler. Sülükler anemiýada, ganyň lagtalanmasynyň pesliginde, deriniň ýokary duýgurlygynda gadagandyr.

Sülükleri goýmazdan ön derini spirt bilen süpüryärler we ýyly w bilen ýuwyarlar. Ysly maddalary (ýod, efir we beyl) ulanmak bolmaýar. Derini gant goşulan suwa öleşen, geçirilmeli işi ýenilleşdirýär. Sülükler saýlanyp alynsa (inçejik, olara deglende işen ýygrylyp-azylýan) has gowy bolýar. Düzgün boýunça bir wagtyň özünde den 12 sülüğe çenli belli bir ýere goýýarlar. Özi hem ol nirede kynda yüzleý ýerleşen gan damarlary we deri astyndaky tertipsiz öýjükler köp bolsa, şol ýerden uzakda goýulmaly (meselem, num haltaýgynyň derisi).

Sülügi önünden probirkada (aýnadan gapjagaz) kellesini daşyna karyp goýýarlar, ondan soň derä berk ýelmeşdirýärler (10-njy rat). Probirka yok bolsa, sülügi barmaklar ýa-da gapjawaç bilen up, sorýança garaşyp derä degirmeli. Her sülük 0.5-1 sagatda – 10-15 l gany sorup, soňra aýrylýar. Eger spirte, duzly suwa ýa-da ýoda enen pagtany sülüğe golaýlaşdyrsaň, onuň özi ýenil gopýar. Sülük urylan soň deriniň degişli ýerine bir gije-gündizden çalşylýan, ýansyzlandyrylan (zerur ýagdaýlarda gysýan) daňy goýulýar.

6.5. Suwly bejergi

Suwly bejergi (balneoterapiýa) – bejeriş we önüni alyş-maksady en dürli suwly işleriň (prosedurlaryň) ulanylmagydyr. Suwly bejergi in sowuk (20°), salkyn (20-30°), indifferent (tapawutsyz) (34-36°), ly (37-39°) we gyzgyn (40°-dan ýokary) suwlar ulanylýar.

Suwly bejergi işleri merkezi nerw ulgamyna diýseň güýçli täsir ýär. Meselem, indifferent (tapawutsyz) gyzgynlykdaky suwda gowşaklyk ýygusynyň, ukuçyllygyň yüze çykmasy diýseň bildirýär. Tersine, sowuk -da gyzgyn suw aýdyň bildirýän oýandyryjy täsire eýedir.

Suwly bejergide ýürek-damar ulgamynyň hem funksional tgeşmeleri bolýar. Sowuk suw deriniň damarlarynyň gysylmagyna, ürek ýygrylyp-ýazylma ýygylgynyň haýallamagyna, arterial gan syşynyň ýokarlanmagyna getirýär; gyzgyn suw deriniň damarlarynyň nemegine, ýürek ýygrylyp-ýazylmasynyň çaltlanmagyna, arterial n basyşynyň peselmegine getirýär.

Pes temperaturaly suwuň ulanylmagynda ystyhan muksullarynyň, şeýle hem içki agzalaryň ýylmanak muskullarynyň tonusy beýgelyär. Gyzgyn suwuň ulanylmagy bolsa, tersine, muskul tonusynyň peselmegine, aşgazanyň we içegeleriň ýylmanak muskullarynyň gowşamagyna getirýär. Suwly bejergi işleriniň gyzgyn we sowuk suw bilen geçirilmegi bedende madda çalşygyny sazlap, onuň tonusyny galdyryr. Temperatura faktorlar bilen bir hatarda balneoterapiýanyň bejeriş mehanizminde, mehaniki faktorlary bolan – suwuň basyşy, ugry we hereketi uly ähmiýete eýedir.

Suwly bejeriş işlerine aýratyn hem aşa ýadawlyk, oýanyjylyk, gyzmaklyk, uky bozulma, şeýle hem dürli madda çalşygy bozulmasyny ýüze çykaryan ýürek-damar we nerw ulgamlarynyň funksional kesellerinde (newrozlar, wegetodamar distoniýasy, gipertoniki keseliniň başlangyç döwri) görkezme berilse gowy bolýar.

Suwly bejergi agyr aterosklerozly, gipertoniki keselli we gan aýlanyşygy ýetmezçilikli, beýni we koronar gan aýlanyşygy bozulan işjeň inçekeselli näsaglara we käbir beýleki kesellerde *gadagandy*.

Suwly bejergini berk şahsy aýratynlykda (indiidual), köplenç, umumy sany 15-20 bejeriş (kurs) işi öz içine alyan tapgyrlyýyn belleýärler. Adatça, onuň bejeriş başyndaky dowamlylygy şeýle bir köp däl; soňra ony göz astyna almak bilen gitudigçe köpeldýärler.

Suwly bejerginiň köp usullary, meselem, bedeni öwrenişdirmek maksady bilen ulanylýan – suwy guýmak we öl mata bilen süpürmek, şeýle hem dolamak diýip atlandyrylýan (näsagy çyg örtgüje dolamak), suw pürkülmäniň (duş) dürli görnüşi (aýlawly, yokary ýa-da pes basyş bilen we beýl.), içege ýuwma ýaly usullary bar.

Köplenç, gigiyeniki we bejeriş maksady bilen wannalar ulanylýar. Olar näsagyň ähli bedeni suwuň içine girendäki – umumy we yerli, meselem, el, ayak, oturan görnüşlerinde bolup biler. Ulanylýan suwuň düzümine baglylykda, wannalaryň dürli görnüşi bolýar: merjenli (suwdan basyş astynda howa köpürjiklerini goýberýärler), köpürjikli (köpürjik emele getirýän maddaly, tolkunlaýyn we tüweleýleýän (suwuň mehaniki täsiriniň güýçlenmegi bilen), aromatiki (dürli ösümlükler), minerally (meselem, kükürt wodorodly) we beýl.

Sowuk we salkyn wannalary, köplenç, merkezi nerwiň işini (refleksiasyny), madda çalşygyny güýçlendirmek bilen umumy ýandyrýjy maksat üçin, ýyly we tapawutsyz (indifferent) wannalar rahatlandyrýjy täsiri üçin, gyzgyn wanna der bölünip çykmasyny güýçlendirer ýaly ulanylýar. Temperatura täsirini güýçlendirmek üçin, käwagt kontrast wannalary (dürli temperaturaly suwly wannalarda aglaryň arakesmeleýin bolmagy) ulanylýar.

Bejergi işiniň dowamlylygy, adatça, 10-15 min-a çenli bolýar, onuň dowamly edilmegi dürli ýaramaz netijelere eltip biler. Bejeriş wannasy we beýleki suwly bejeriş işleri ulanylanda, arterial gan çalşygynyň üýtgemegi, ýürek urgusynyň we deminiň çaltlanmagy ýaly näsagyň ýagdaýynyň erbetleşýändigini üçin, onuň ýagdaýyna ünsli seretmek zerurdyr.

Pes temperaturaly suwuň ulanylmagynda ystyhan müksullarynyň, şeýle hem içki agzalaryň ýylmanak müksullarynyň tonusy beýgelyär. Gyzgyn suwuň ulanylmagy bolsa, tersine, muskul tonusynyň peselmegine, aşgazanyň we içegeleriň ýylmanak müksullarynyň gowşamagyna getirýär. Suwly bejergi işleriniň gyzgyn we sowuk suw bilen geçirilmegi bedende madda çalşygyny sazlap, onuň tonusyny galdyryär. Temperatura faktorlar bilen bir hatarda balneoterapiýanyň bejeriş mehanizminde, mehaniki faktorlary bolan – suwuň basyşy, ugry we hereketi uly ähmiýete eýedir.

Suwly bejeriş işlerine aýratyn hem aşa ýadawlyk, oýanyjylyk, gyzmaklyk, uky bozulma, şeýle hem dürli madda çalşygy bozulmasyny ýüze çykarýan ýürek-damar we nerw ulgamlarynyň funksional kesellerinde (newrozlar, wegetodamar distoniýasy, gipertoniki keseliniň başlangyç döwri) görkezme berilse gowy bolýar.

Suwly bejergi agyr aterosklerozly, gipertoniki keselli we gan aýlanyşygy ýetmezçilikli, beýni we koronar gan aýlanyşygy bozulan işjeň inçekeselli näsaglara we käbir beýleki kesellerde *gadagandyň*.

Suwly bejergini berk şahsy aýratynlykda (indiwiidual), köplenç, umumy sany 15-20 bejeriş (kurs) işi öz içine alýan tapgyrlyýyn belleýärler. Adatça, onuň bejeriş başyndaky dowamlylygy şeýle bir köp däl; soňra ony göz astyna almak bilen gitdigiče köpeldýärler.

Suwly bejerginiň köp usullary, meselem, bedeni öwrenişdirmek maksady bilen ulanylýan – suwy guýmak we öl mata bilen süpürmek, şeýle hem dolamak diýip atlandyrylýan (näsagy çyg örtgüje dolamak), suw pürkülmäniň (duş) dürli görnüşi (aýlawly, ýokary ýa-da pes basyş bilen we beýl.), içege ýuwma ýaly usullary bar.

Köplenç, gigiyeniki we bejeriş maksady bilen wannalar ulanylýar. Olar näsagyň ähli bedeni suwuň içine girendäki – umumy we ýerli, meselem, el, ayak, oturan görnüşlerinde bolup biler. Ulanylýan suwuň düzümine baglylykda, wannalaryň dürli görnüşi bolýar: merjenli (suwdan basyş astynda howa köpürjiklerini goýberýärler), köpürjikli (köpürjik emele getirýän maddaly, tolkunlaýyn we tüweleýleýän (suwuň mehaniki täsiriniň güýçlenmegi bilen), aromatiki (dürli ösümlükler), minerally (meselem, kükürt wodorodly) we beýl.

Sowuk we salkyn wannalary, köplenç, merkezi nerwiň işini (refleksiasyny), madda çalşygyny güýçlendirmek bilen umumy gandyryjy maksat üçin, ýyly we tapawutsyz (indifferent) wannalar rahatlandyryjy täsiri üçin, gyzgyn wanna der bölünip çykmasyny güýçlendirer ýaly ulanylýar. Temperatura täsirini güýçlendirmek üçin, käwagt kontrast wannalary (dürli temperaturaly suwly wannalarda ýaglaryň arakesmeleýin bolmagy) ulanylýar.

Bejergi işiniň dowamlylygy, adatça, 10-15 min-a çenli bolýar, onyň dowamly edilmegi dürli ýaramaz netijelere eltip biler. Bejeriş maslahatnamasy we beýleki suwly bejeriş işleri ulanylanda, arterial ganyň çalşygynyň üýtgemegi, ýürek urgusynyň we deminiň çaltlanmagy bilen bagly näsagyň ýagdaýynyň erbetleşýändigini üçin, onuň ýagdaýyna gaty gaty seretmek zerurdyr.

VII BAP

DERMAN SERİŞDELERİ WE OLARYŇ ULANYLYŞ USULLARY

Keseliň kesgitlemesini anyklamakda, bejermekde we önün almakda ulanylýan derman serişdelerine (tebigy gelip çykyşly we emeli ýoly bilen alnan) dürli himiki birleşmeler degişlidir. Bejeri maksady üçin (farmakoterapiýa) ulanylýan derman serişdeleri *etiotrop* ýagny keseliň sebäbine ugrukdyrylan (meselem, ýokanç kesellerinde antibakterial serişdeleriň ulanylmagy), *patogenetiki* (keseliň emel gelmeginde haýsy hem bolsa, bir ulgama täsir edýän mehanizmiň ýüze çykmagy sebäpli), *alamatlaýyn* (keseliň aýry-aýry alamatlaryna täsir edýän), *orun tutujy*, ýagny bedendäki (ýetmezçilik ýa-da gytçylyk edýän) işjeň biologik maddalaryň (gormonlaryň, fermentleriň we beýl.) üstüni dolýan görnüşlerde bolup biler. Derman serişdeleriniň täsir ediş mehanizmine, olaryň taýýarlanmagynyň we ulanylyşynyň aýratynlyklaryna degişli meseleleri farmakologiýa, farmakognoziýa, farmasewtiki himiýa, derman görnüşleriniň tehnologiýasy we beý. ýaly ugurly ylymlar öwrenýär.

7.1 Derman serişdeleriniň ýazylyş, saklanýş we paylany düzgünleri

Kesel taryhyndan lukmanyň belliklerini barlamak bilen ota şepagat uýasy her gün zerur derman serişdeleriniň sanawyny düzüp bölümiň uly şepagat uýasyna berýär. Uly şepagat uýasy hem şol ýü tutma esaslanyp, bölüm müdiri tarapyndan tassyklanan ýörit

apnamany ýazyňar we dermanhana ugradýar. Dermanhanadan dermanlary alansoň, uly şepagat uýasy olary lukmançylyk postlara ýalamazdan öň, alnan derman serişdeleriniň talapnamadaky ýazylanlar bilen derman serişdelerdäki ýazylan atlarynyň we olaryň dozalarynyň ukdarynyň, taýýarlanan wagtynyň gabat gelyanini barlaýar. Derman serişdeleriniň ýörite gulplanyan tekjelerde (şepagat uýasynyň posty adaky ýazgylara seretmeli) saklaýarlar. Derman serişdeleri ulanylanda, köplenç, näsaglaryň umumy sanlaryna görä bölekler bilen gapjagazlar ulanylýar. Her böleklerde näsaglaryň familiýasy, ýaşy, görkezilendir. Otag şepagat uýasy her gezek lukmanlaryň belgileri bilen depderini barlamak bilen dermanlary umumy paýlamazdan olary her böleklerde degişlilikde goýup çykýar, soňra bolsa olary otaglara alyp gidýär.

Awuly, güýçli täsir edýän we neşe maddaly serişdeleriniň saklanyşy, ýörite barlagy talap edýär. Awuly derman serişdeleri (meselem, atropin sulfaty, strihnin we beyl.) we güýçli täsir edýän (aminazin, adrenalin, prednizolon we beyl.) serişdeleri ýörite aýratynlykda («A» we «B») saklaýarlar. Olaryň her gezek ulanylmagynda ýörite depdere näsagyň familiýasyny we kesel taryhynyň belgilerini görkezmek bilen belleniýär.

Aýratyn hasaba neşe serişdeleri (morfin, omnopon, promedol, kodein we beyl.) degişli bolup durýar. Olaryň açary jogapkär hobatçy lukmandan alnan seýfde saklanylýar. Şol ýerde olaryň sarp edilişini hasaba alýan depder hem saklanýar. Zerurlyga görä haýsy hem bolsa, bir neşe serişdeleriniň şepagat uýasy ulanaýsa-da, diňe lukmanyň ýanynda ony ulanmaga alyp näsaga goýberip bilýär. Soňra lukman neşe serişdesiniň belgileriniň tassyklaýan goluny kesel taryhynda görkezýär. Neşe derman serişdeleriniň ogurlanmagynda lukmançylyk işgärleri jenaýat jogapkärçiligine çekilýär.

Awuly, güýçli täsir edýän we neşe derman serişdeleriniň saklanyşynyň ýörite berk düzgüni, toksikomaniýanyň önüniň alynmagyny şertlendirýär. Toksikomaniýa öz ýanyndan derman serişdelerine (sedatiw, uky, stimulyator), käbir himiki maddalara (benziniň bugundan, organiki ösümliklerden we beyl. ysamak) «ýakymly» subyektiw duýgular

tä göze görünmelere (gallyusinasıyalara) çenli duýgulary almak maksady bilen patologiki ýykgyň ediljiligiň döremeginden ybarat.

Toksikomaniýanyň bir görnüşi bolup, neşe maddalaryň ulanylmagyndaky narkomaniýa (neşekeşlik) bolup durýar. Neşeleri ulanylma howpy, olar bir gezek ulanylandan soň näsaglarda gysga wagtyk eýforiýa (şatlykly we ýakymly duýgular) döredýäni üçin, olar şol duýgularyň gaýtalanmagynyň islegi bilen gaýtadan ulanmaga ýykgyň edýärler. Ýöne soňundan serişdäniň mukdary (dozasy) täsir almak üçin talaby has köpeliýär. Näsaglarda fiziki horugma hadysasy möwjeýär, wagtyndan ön garramak we ir görkün ýitmegi ýaly alamatlar peýda bolýar. Adamyň gitdigiçe öňki gyzykmalary ýitýär, onuň ähli küýi neşe ulanmaga ugrugýar. Endikli (neşe) serişdesiniň ýok mahaly aýdyň ýüze çykyan *abstinent sindromynyň* alamatlary peýda bolýar: üşütmek, muskullarda we bogunlarda ejir çekdiriji agyrylar, derlemek, ukusyzlyk, howsalalylyk, lapykeçlik. Näsaglar şeýle döwürlerde gaharjaň bolýarlar we islendik jenäýatçylykly işe baş goşup bilerler. Bularyň hemmesi narkomaniýa meselesiniň ykdysady durmuş taýdan örän wajyplygyny we onuň ýaýradylmagynyň garşysyna çözügüli göreşiň alnyp barylmagynyň zerurdygyny nygtaýar.

7.2. Derman serişdeleriniň goýberiliş usullary

Derman serişdeleri agregat ýagdaýyna baglylykda gaty (gerdejik nogul, kapsula, ürgün we beýl.), ýumşak (şemler, çalgylar we beýl.), suwuk (erginler, nastoýlar, demlemeler), gaz görnüşli (aerozollar) derman görnüşlerine bölünýär.

Derman serişdelerini iýmit siňdiriş ýoluna (enteral) ýa-da sanjym görnüşinde (deriastyna, muskulyň içine, wena damarynyň içine (parenteral) goýbermek, ingalyasiya görnüşinde, olary derä ýa-da nemli bardalara çalmak we beýl. arkaly ulanýarlar. Ýöne lukmançylyk amalyýetinde derman serişdeleriniň parenteral goýberilmesinde olar köplenç, diňe sanjym ýa-da damjalaýyn sanjym arkaly goýberilýändi öýdülýär, derä, ingalyasion we beýl. görnüşleri bolsa, derman serişdeleriniň özbaşdak ulanylyşy hökmünde düşünilýär.

Derman serişdeleri saylanyp alnanda olaryň çalt ýa-da haýal ir edýänligi, agzanyň we bedeniň ulgamlarynyň (köplenç, iýmit diriş ýolunyň, enteral goýberme usulynda) ýagdaýlary, umumy ýa-da li ulanylma görkezmeler göz önünde tutulýar.

Daşky ulanmalar üçin dürli çalgylar, pastalar, emuksiýalar, ürgünler, iýýän ürgünler ulanylýar. Munda, köplenç, serişdeleriň yerli täsirine baglaýarlar, çünki deriden diňe ýagda ereýän maddalar sorulyp ärler. Derman serişdeleriniň daşky ulanylyşynda ýene-de olaryň ökonýunktiwal haltaýyga (gözleriň gözegçiligine seret), daşky eşidiş çelgä, burna damdyrma görnüşleri bardyr.

Gulaga damjalary (6-8 damja) näsagyň kese ýatan ýagdaýynda inden beden gyzgynyna çenli gyzdyrylan pipetka (ýörite damdyryjy) da çay çemçesi bilen damdyrmaly, ondan soňra näsag 10-15 minutlap ýagdaýda galyar. Damjalary burna (her burun girelgä 5-6 damja) agyň kellesini yza gaýşardyp damdyrýarlar. Eger burun boşlugyna gün goýbermeli bolsa, onda (meselem, wazopressin) näsag ony dem an howasy bilen özüne çekip burnuna sorýar.

Derman serişdelerini alynýan demin kömegi bilen bedene bermek usuly *ingalyásiya* diýlip atlandyrylýar. Ingalyásiya köplenç rli yokarky dem alyş ýollarynyň kesellerinde (faringit, bronhit beýl.) ulanylýar, şeýle hem damagyň, traheýanyň we bronhlaryň nli bardalarynyň yerli anesteziýasynda (agyryсызландыrmada) nlyýar. Ingalyásiýalar gury, çygly, bugly, ýagly bolup bilýär we r ýörite enjamlaryň ýa-da jübi ingalyátorlaryň kömegi bilen rine yetirilýär.

Derman serişdeleriniň enteral goýberilme usuly has amatly lyýar, ýöne onda hem özüne ýeterlik kemçilik bardyr: aşgazandaky zulumalar sorulan derman serişdesiniň mukdar hasabyny kynlaşdyrýar; azanyň we içegäniň nemli bardasyna ýakymсыз täsir edýär. Derman işdeleriniň peroral (latynçadan per os-agyz boşlugynda) goýberilmesinde aryň iýlen iýmit bilen gatnaşygy uly ähmiýete eýedir. Derman işdeleriniň köpüsi iýmit sindiriji şireleriň az bolmagy we iýmit diriş ýolunda olar köp sorular yaly 1/2-1 sagat nahardan ön rilyär. Käbir serişdeler (meselem, aşgazanasty mäsiniň fermentleri)

nahar iýilyän wagty bellense maksada laýykdyr, başgalar (meselem, asetilsalisil kislotasy, indometasin, prednizolon), ýagny aşgazanyň nemli bardasyna ýakymсыз täsir edýän işi üçin nahardan soň kabul edilyär.

Şeýle hem derman serişdelerini goýbermegiň agyz boşlugynd çalt sorulyan we bagyrda bozulmaýan sublingwal (diliň astynda) usuly hem ulanylyär. Şeýle görnüşde nitrogliserin, walidol, metiltestosteron ulanylyär.

Şular bilen bir hatarda derman serişdeleriniň rektal (latynçadan rectum – göni içegäniň üsti bilen) goýberiliş usuly hem bolup bilyär. Bu usulda derman serişdeleri aşgazan şiresine, içege mikroflorasyna we iýmit siňdiriş fermentlerine bozuýy täsir etmeyär, portal gan akyma düşmän, gemorroidal wena ulgamynda sorulyär we şeýlelikde bagyrdan sowa geçyär. Bu usul haçanda derman serişdeleriniň peroral goýberilmesi mümkin we maksadalaýyk bolmadyk ýagdaýynda (gusmada, ýuwdunmak bozulanda, bihuş ýagdaýda, aşgazanyň nemli bardasynyň zeperlenmesinde) ýa-da serişdäniň ýerli täsiri zerur bolanda (babasilde, artbujaýyň jaýrylmasynda we beýl.) ulanylyär. Derma serişdeleri göni içegeden goýberilende, köplenç mikroklizmalar ýa-da rektal şemler (suppozitoriler) ulanylyär.

7.2.1. Sanjymlar (inýeksiýalar)

Sanjymlar – derman serişdeleriniň ýörite basyş bilen bedeniň dürli gurşawyna iterilip goýberilmegidir. Sanjymlaryň deriniň astyna muskulyň içine we wena içine goýberilme usullaryny tapawutlandyryärlar. Aýratyn görkezmeler boýunça derman serişdeleriniň arteriýanyň içine plewranyň içine, ýüregiň içine, süňkün içine, bognuň içine goýberiliş usullary ulanylyär. Eger merkezi nerw ulgamynda derman serişdesiniň ýokary mukdaryna ýetmek zerur bolsa, onda oňurgabeýnä (subdura we subarohoidal) goýberme usulyňy ulanýarlar.

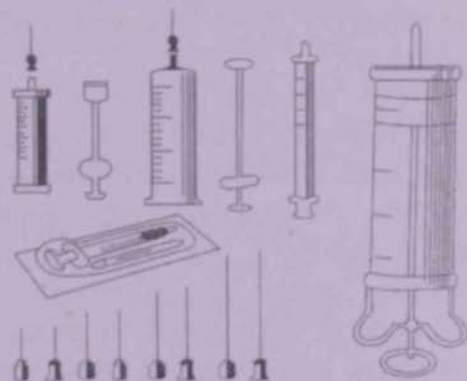
Derma serişdeleriniň sanjym usuly çalt täsir etmek zerurlygy ýüze çykanda, meselem, gaýragoýulmasyz ýagdaýlarda ulanylyär. Munda derman serişdeleriniň uly tizlikde göni gana düşmegi w onuň dozasyňyň (mukdaryňyň) takyklygy üpjün edilyär, gandaky

ap edilen derman serişdesiniň mukdary bolsa, gaýtadan edilen iňymyň netijesinde uzak wagtlap saklanýar. Sanjym usuly haçan-da many peroral goýbermek ýa-da maksada laýyk bolmadyk gdayynda, ýa-da içmek üçin deňişli derman serişdeleriniň bolmadyk gdayynda ulanylýar.

Sanjymlary köplenç şprisleriň we iňneleriň kömegi bilen ýerine tiryärler. Şprisleriň dürli görnüşleri (II-njı suratdaky görkezilen «ekord», «Lýuera», Žane) silindrden, porşenden durýar we dürli wrümde bolýar (1-den 20 sm³ we ondan uly). Iň inçe şprisler berkulin goýbermek üçin niýetlenendir, olaryň bölünmeleri 0,02 l-den düzülen Insulini goýbermek üçin ýörite şprisler hem ulanylýar. Şýle şprisiň silindrindäki bölünmeleri kubik santimetr bölekde däl, insulini birliklerinde bölünendir. Sanjym üçin iňneler dürli ulykda (1,5 sm-den 10 sm-e çenli we ondan hem uzyn) we dürli ulykda (0,3-den 2 mm-e çenli) bolup bilyär. Olar gowy ýitilenen imaly.

Häzirki wagtda deri içine, deri astyna we myşsanyň içine derman serişdesini iňne ulanmasyzdan, iňnesiz diýlip atlandyrylýan inýektorlar ulanylýar. Iňnesiz inýektoryň täsiri kesgitli basyş astynda suwuklygy deriden akdyryp, goýbermekden ybaratdyr. Bu usul, meselem, stomatologik hyalynda agyrsyzlandyrmada, şeýle hem köpçülikleýin waksinalaşdyrmada ulanylýar. Iňnesiz inýektor parenteral gepatitini geçirme howpuny aradan aýyrýar, mundan başga-da ol okary öndürijilikli bilen pawutlanýar (sagatda 1600 njyma çenli).

Sanjym üçin ulanylýan şprisler we iňneler hökman zangyrsyzlandyrylan bolmalydyr. Mikrobyň floralary öldürmek üçin, esasan, fiziki faktorlaryň täsiri bilen zangyrsyzlandyrylýan dürli usullaryny ulanýarlar.

11-nji surat. Şprisleriň görnüşleri

nahar iýilyän wagty bellense maksada laýykdyr, başgalar (meselem, asetilsalisil kislotasy, indometasin, prednizolon), ýagny aşgazanyň nemli bardasyna ýakymсыз täsir edýän işi üçin nahardan soň kabul edilýär.

Şeýle hem derman serişdelerini goýbermegiň agyz boşlugynda çalt sorulýan we bagyrdä bozulmýan sublingwal (diliň astynda) usuly hem ulanylýar. Şeýle görnüşde nitrogliserin, walidol, metiltestosteron ulanylýar.

Şular bilen bir hatarda derman serişdeleriniň rektal (latynçadan rectum – göni ıcegäniň üsti bilen) goýberiliş usuly hem bolup bilýär. Bu usulda derman serişdeleri aşgazan şiresine, ıcege mikroflorasyna we iýmit siňdiriş fermentlerine bozuýy täsir etmeyär, portal gan akyma düşmän, gemorroidal wena ulgamynda sorulýar we şeýlelikde bagyrdan sowa geçýär. Bu usul haçanda derman serişdeleriniň peroral goýberilmesi mümkin we maksadalaýyk bolmadyk ýagdaýynda (gusmada, ýuwdunmak bozulanda, bihuş ýagdaýda, aşgazanyň nemli bardasynyň zeperlenmesinde) ýa-da serişdäniň yerli täsiri zerur bolanda (babasilde, artbujaýyň jaýrylmasynda we beýl.) ulanylýar. Derman serişdeleri göni ıcegeden goýberilende, köplenç mikroklizmalar ýa-da rektal şemler (suppozitoriler) ulanylýar.

7.2.1. Sanjymlar (inýeksiýalar)

Sanjymlar – derman serişdeleriniň ýörite basyş bilen bedeniň dürli gurşawyna iterilip goýberilmegidir. Sanjymlaryň deriniň astyna muskulyň ıçine we wena ıçine goýberilme usullaryny tapawutlandyryrlar. Aýratyn görkezmeler boýunça derman serişdeleriniň arteriýanyň ıçine plewranyň ıçine, yüregiň ıçine, süňküň ıçine, bognuň ıçine goýberiliş usullary ulanylýar. Eger merkezi nerw ulgamynda derman serişdesiniň ýokary mukdaryna ýetmek zerur bolsa, onda oňurgabeýnä (subdura we subarohnoidal) goýberme usulyny ulanýrlar.

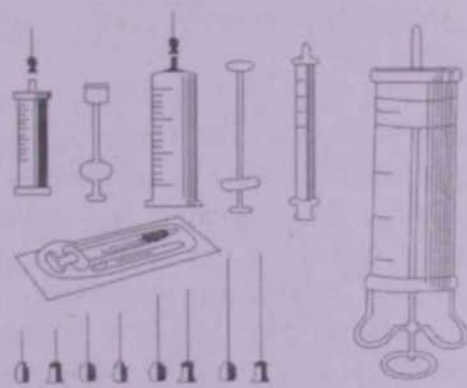
Derman serişdeleriniň sanjym usuly çalt täsir etmek zerurlygy yüze çykanda, meselem, gaýragoýulmasyz ýagdaýlarda ulanylýar. Munda derman serişdeleriniň uly tizlikde göni gana düşmegi we onuň dozasyynyň (mukdarynyň) takyklygy üpjün edilýär, gandaky

ap edilen derman serişdesiniň mukdary bolsa, gaýtadan edilen iýymyň netijesinde uzak wagtlap saklanýar. Sanjym usuly haçan-da many peroral goýbermek ýa-da maksada laýyk bolmadyk gdayynda, ýa-da içmek üçin degişli derman serişdeleriniň bolmadyk gdayynda ulanylýar.

Sanjymlary köplenç şprisleriň we inñeleriň kömegi bilen ýerine tiryärler. Şprisleriň dürli görnüşleri (II-nji suratdaky görkezilen rekord», «Lyuera», Žane) silindrden, porşenden durýar we dürli wrümde bolýar (1-den 20 sm³ we ondan uly). In inçe şprisler berkulin goýbermek üçin niýetlenendir, olaryň bölünmeleri 0,02 l-den düzülen. Insulini goýbermek üçin ýörite şprisler hem ulanylýar. ýle şprisiň silindrindäki bölünmeleri kubik santimetr bölekde däl-, insulin birliklerinde bölünendir. Sanjym üçin inñeler dürli ulykda (1,5 sm-den 10 sm-e çenli we ondan hem uzyn) we dürli ulykda (0,3-den 2 mm-e çenli) bolup bilyär. Olar gowy ýitilenen lmalý.

Häzirki wagtda deri içine, deri astyna we myşsanyň içine derman rişdesini inñe ulanmasyzdan, inñesiz diýlip atlandyrylýan inýektorlar mylýar. Inñesiz inýektoryň täsiri kesgitli basyş astynda suwuklygy riden akdyryp, goýbermekden ybaratdyr. Bu usul, meselem, stomatologik alynda agyrsyzlandyrmada, şeýle hem köpçülikleýin waksinalaşdyrmada mylýar. Inñesiz inýektor parenteral gepatitini geçirme howpuny aradan yryär, mundan başga-da ol kary öndürijilikligi bilen pawutlanyär (sagatda 1600 njyma çenli).

Sanjym üçin ulanylýan risler we inñeler hökman ýansyzlandyrylan bolmalydyr. likrob floralary öldürmek çin, esasan, fiziki faktorlaryň siri bilen zyýansyzlandy- anyň dürli usullaryny lanyärler.

II-nji surat. Šprisleriň görnüşleri

nahar iýilyän wagty bellense maksada laýykdyr, başgalar (meselem, asetilsalisil kislotasy, indometasin, prednizolon), ýagny aşgazanyň nemli bardasyna ýakymсыз täsir edýän işi üçin nahardan soň kabul edilýär.

Şeýle hem derman serişdelerini goýbermegiň agyz boşlugynda çalt sorulýan we bagyrdä bozulmaýan sublingwal (diliň astynda) usuly hem ulanylýar. Şeýle görnüşde nitrogliserin, walidol, metiltestosteron ulanylýar.

Şular bilen bir hatarda derman serişdeleriniň rektal (latynçadan rectum – göni ıcegäniň üsti bilen) goýberiliş usuly hem bolup bilýär. Bu usulda derman serişdeleri aşgazan şiresine, ıcege mikroflorasyna we iýmit siňdiriş fermentlerine bozuýy täsir etmeyär, portal gan akyma düşmän, gemorroidal wena ulgamynda sorulýar we şeýlelikde bagyrdan sowa geçýär. Bu usul haçanda derman serişdeleriniň peroral goýberilmesi mümkin we maksadalaýyk bolmadyk ýagdaýynda (gusmada, ýuwdunmak bozulanda, bihuş ýagdaýda, aşgazanyň nemli bardasynyň zeperlenmesinde) ýa-da serişdäniň yerli täsiri zerur bolanda (babasilde, artbujaýyň jaýrylmasynda we beýl.) ulanylýar. Derman serişdeleri göni ıcegeden goýberilende, köplenç mikroklizmalar ýa-da rektal şemler (suppozitoriler) ulanylýar.

7.2.1. Sanjymlar (inýeksiýalar)

Sanjymlar – derman serişdeleriniň ýörite basyş bilen bedeniň dürlü gurşawyna iterilip goýberilmegidir. Sanjymlaryň deriniň astyna muskulyň ıçine we wena ıçine goýberilme usullaryny tapawutlandyryrlar. Aýratyn görkezmeler boýunça derman serişdeleriniň arteriýanyň ıçine plewranyň ıçine, yüregiň ıçine, süňküň ıçine, bognuň ıçine goýberiliş usullary ulanylýar. Eger merkezi nerw ulgamynda derman serişdesiniň ýokary mukdaryna ýetmek zerur bolsa, onda oňurgabeýnä (subdura we subarohnoidal) goýberme usulyny ulanýarlar.

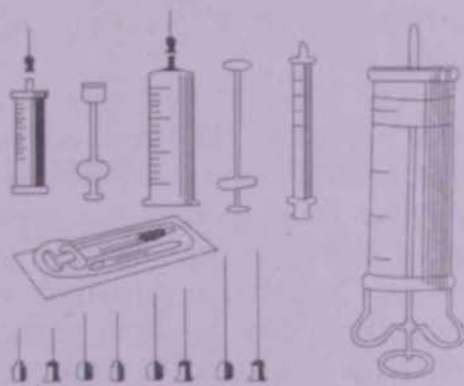
Derman serişdeleriniň sanjym usuly çalt täsir etmek zerurlygy yüze çykanda, meselem, gaýragoýulmasyz ýagdaýlarda ulanylýar. Munda derman serişdeleriniň uly tizlikde göni gana düşmegi we onuň dozasyynyň (mukdarynyň) takyklygy üpjün edilýär, gandaky

ap edilen derman serişdesiniň mukdary bolsa, gaýtadan edilen iýmyň netijesinde uzak wagtlap saklanýar. Sanjym usuly haçan-da rmany peroral goýbermek ýa-da maksada laýyk bolmadyk gdaýynda, ýa-da içmek üçin degişli derman serişdeleriniň bolmadyk gdaýynda ulanylyar.

Sanjymlary köplenç şprisleriň we iňneleriň kömegi bilen ýerine tiryärler. Şprisleriň dürli görnüşleri (11-nji suratdaky görkezilen rekord», «Lyuera», Žane) silindrden, porşenden durýar we dürli wrümde bolýar (1-den 20 sm³ we ondan uly). Iň inçe şprisler berkulin goýbermek üçin niýetlenendir, olaryň bölünmeleri 0,02 l-den düzülen. Insulini goýbermek üçin yörite şprisler hem ulanylyar. ýle şprisiň silindrindäki bölünmeleri kubik santimetr bölekde däl- z, insulin birliklerinde bölünendir. Sanjym üçin iňneler dürli ulykda (1,5 sm-den 10 sm-e çenli we ondan hem uzyn) we dürli tlikde (0,3-den 2 mm-e çenli) bolup bilyär. Olar gowy ýitilenen lmalý.

Häzirki wagtda deri içine, deri astyna we myşsanyň içine derman rişdesini iňne ulanmasyzdan, iňnesiz diýlip atlandyrylýan inýektorlar anylyar. Iňnesiz inýektoryň täsiri kesgitli basyş astynda suwuklygy riden akdyryp, goýbermekden ybaratdyr. Bu usul, meselem, stomatologik alynda agyrsyzlandyrmada, şeýle hem köpçülikleýin waksinalaşdyrmada anylyar. Iňnesiz inýektor parenteral gepatitini geçirme howpuny aradan tyryar, mundan başga-da ol okary öndürijilikligi bilen pawutlanyar (sagatda 1600 njyma çenli).

Sanjym üçin ulanylyan risler we iňneler hökman yansyzlandyrylan bolmalydyr. likrob floralary öldürmek çin, esasan, fiziki faktorlaryň siri bilen zyýansyzlandyr- anyň dürli usullaryny lanyarlar.

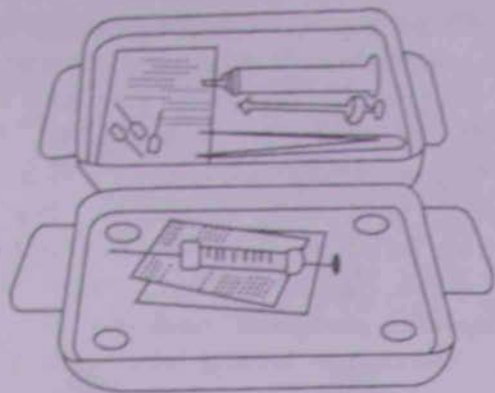
11-nji surat. Şprisleriň görnüşleri

Şprisleriň we iňňeleriň has amatly we ynamly zyyansyzlandyрма usuly, awtoklawda 2,5 kg basyş astynda we 138° temperaturada doýgun suw bugunyň kömegi bilen, şeýle hem gury zyyansyzlandyryan şkařda gury gyzgyn howanyň kömegi bilen geçirilýän usuly degişlidir. Gündelik amalynda heniz hem şprisleriň we iňňeleriň gaýnadylma usulyny ulanyrlar, emma käbir wiruslaryň we ol bakteriýalaryň şu usula durnuklydygy sebäpli ol doly zyyansyzlandyrmany üpjün edip bilmeyär. Şeýlelikde, ulanmak üçin AIDS, A we B gepatitden ygtybarly gorap bilyän bir gezek ulanylyan şprisler we iňňeler amatly bolup durýar.

Gaýnatma zyyansyzlandyrmasy şprisleri we iňňeleri arassalamakda birnäçe düzgünleri we kesgitli yzygiderlikleri öz içine alýar. Sanjym edilenden soň, şprisleriň we iňňeleriň içindäki dermanlaryň we gan galyndysyny aýyrmak üçin olary akyp duran suwda ýuwmaly (gurandan soň onuň aýrylmasy has kyn bolýar). Şprisleri we iňňeleri aýry-aýrylykda 50 gram ýuwujy sodany, 200 ml pergidroly, 9750 ml suwa garylan gatnaşykdan duran ýuwujy ergininde 50⁰ gyzgynlykda 15 minutlap goýmaly.

Ýokardaky agzalan erginde çotgalary ýa-da pagtaly hasadan tampony ulanmak arkaly şprisleri we iňňeleri gaýtadan ikenleş akyp duran suwda çaykaýrlar. Soňra doly arassalygynyň hilini barlamak üçin şprislerde we iňňelerde ganyň we ýuwujy serişdäniň galyndysyny ýüze çykarmak üçin gerekli synag barlaglary geçirilýär.

Gan yzlarynyň bardygyny benzidin synag barlagynyň kömegi bilen ýüze çykaryrlar. Munuň üçin birnäçe benzidin kristallaryny 2 ml 50% sirke kislotasynyň erginine we 2 ml 3% pergidrolyň erginine garyrlar. Barlag geçirmek üçin taýýarlanan erginden birnäçe damjany şprise damdyryp, ony iňňesinden çykaryrlar. Ýaşyl reňkiň peýda bolmagy guralda gan galyndysynyň bardygyny subut edýär. Şeýle ýagdaýlarda dürli keselleriň geçmeginden heder edilip, (meselem, parenteral gepatiti, AIDS) şprisleri we iňňeleri gaýtadan arassalamak işlerini geçirýärler.

12-nji surat. Şprisleriň zýýansyzlandyryja goýluşy

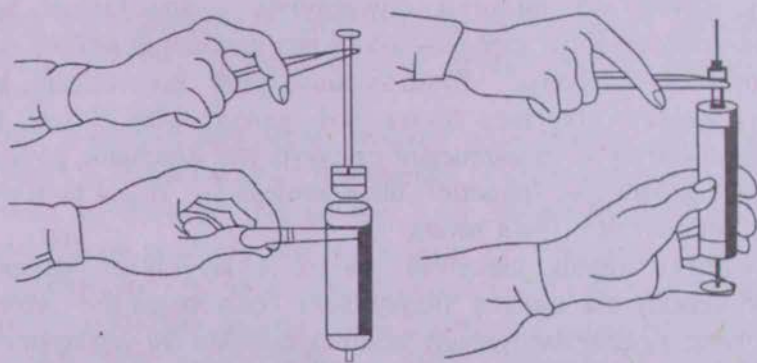
Ýuwujy serişdäniň galyndysyny fenolftalein synag barlagynyň negi bilen kesgitleýärler. Ýuwujy serişdesiniň esasy beryän reaksiýasy eli fenolftaleiniň ergininiň birnäçe damjasy damdyrylandan soň güne reňkiň peýda bolmagy bilen kesgitleýär.

Şprisleriň we inňeleriň gaýnatmasyny zýýansyzlandyryjyda (sterilizatorda) geçirýärler. Şprisleri aýry-aýrylykda inňeler, mandrenler, gajawaçlar, gaňyrçaklar bilen hasa dolayarlar we ony demir gözeneginiň ünde goýýarlar (12-nji surat), soňra oňa distillirlenen ýa-da gaýnadylan suwy guýup, 45 minutyň dowamynda gaýnadyrlar. Soňra zýýansyzlandyryjynyň gapagyny aýryp, ony iş sekisiniň üstünde daşky gazy edip goýýarlar. Zýýansyzlandyrylan kornsanglar bilen gaňyrçaklary alýarlar. Soňra şol gaňyrçaklar bilen hem zýýansyzlandyryjynyň gözenegini galdyryp, ony keseligine goýýarlar. Şprisleri gapjawaçlar (pinsetler) bilen jemleýärler; inňäni hem şonuň bilen berkidiýärler (13-nji surat).

Häzirki wagtda ulanylýan görkezmä laýyklykda gaýnatma, zýýansyzlandyryma usuly (haýsy hem bolsa başga bir sebäplere sebäp, başga zýýansyzlandyrmany ulanmak mümkin däl ýagdaýlaryndan başga), gury-gyzgyn şkaflar we awtoklaw zýýansyzlandyryma usuly bilen çalşmaly bolany sebäpli, bu usul indi ulanylmayar. Gyzgyn suwa bilen guradyp-zýýansyzlandyrylan (gury-gyzgyn) şkaflar (1 sag.

dowamynda 180⁰-da) we awtoklawdaky suwly bugda (20 min dowamynda) zyyansyzlandyrmada zyyansyzlandyrmadan öňki arassalanan gury şprisleri we iňňeleri (aýry-aýry görnüşde) ýörite kagyndan ýasalan bukjada (kraft-bukjalar) yerleşdirýärler. Bukjada şprisi göwürümini we zyyansyzlandyrylan wagtyny görkezýärler. Bukjalary gury-gyzgyn şkafa ýa-da bugly zyyansyzlandyryja yerleşdirýärler. Zyyansyzlandyрма barlagyny ilkinji ýagdaýda saharozanyň kömegi bilen amala aşyryýarlar, çünki ol barylmalý temperaturasyna barlanda ak kristallik ürgünden gara-goňur massa öwrülýär, ikinji ýagdaýda bolsa – benzoý kislotasynyň kömegi bilen amala aşyrylýar, munuň kristallary bolsa zyyansyzlandyрма temperaturada eräp gidýär.

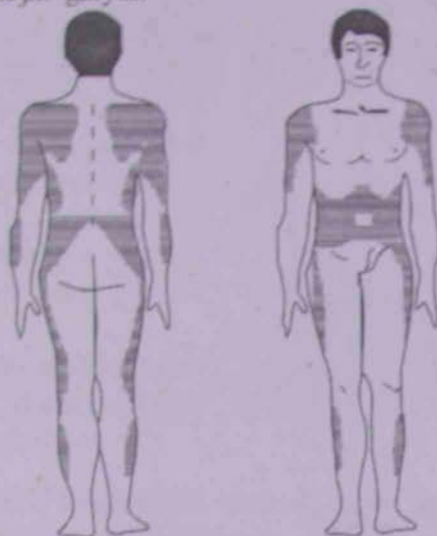
Şprise flakondan ýa-da ampuladan derman almazdan öň, hökman onuň adyna seretmeli we serişdäniň taýýarlygyna göz ýetirmeli. Ampulanyň boýunjygyny ýa-da flakonyň gapajygyny spirt bilen süpürýärler, ampulany açýarlar, ondan soň aýratyn iňňe bilen onuň içindäkini şprise sorduryp alýarlar. Soňra bu iňňäni aýryp, başgasyny geýdirýärler, şonuň kömegi bilen hem sanjym geçirýärler. Eger sanjym otagda geçirilmeli bolsa, onda derman alnan şprise zyyansyzlandyrylan legenjikde (lotok), spirte öllenen pagta şarjagzla bilen birlikde otaga eltilyär.

13-nji surat. Şprisleriň ýygnaýşynyň yzygiderligi

7.2.1.1. Deriïçki sanjymlar

Deriïçki sanjymlary kesel kesgitleme maksady bilen, Mantu dagda tuberkulin reaksiýasyny goýmak üçin, şeýle hem ýerli esteziýasynyň başlangyç döwründe ulanylyar. Deriïçki sanjymlaryrine ýetirmek üçin, adatça, bilegiň iç tarapy saýlanylär. Mümkin bolsa gysga inñe bilen derä gaty çuň däl (onuň deşigi ýityānçā) edip izmeli, ondan soňra onuň ýiti uýy bilen sprisiň içindäkini goýberyärler. Agry ýerine ýetirilende, deriïçki sanjym edilen ýerde «limon gabyjagy» rñüşde tñmmejik galyar.

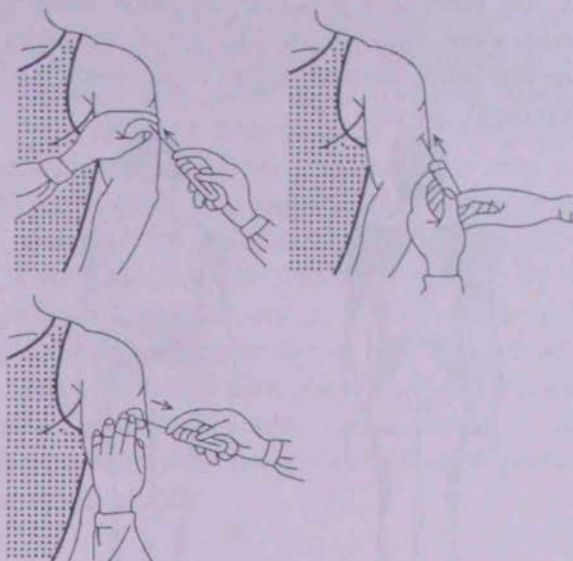

14-nji surat. Deriasty sanjymlary geçirmek üçin
bedendäki sanjym ýerleri

7.2.1.2. Deriasty sanjymlar

Deriasty sanjymlaryň kömegi bilen deriasty bitertip öýjüklikde wy sorulyan derman serişdelerini goýberyärler. Deri asty sanjymlaryin has amatly ýerler: çignñ we buduñ daş tarapy, pilçeasty weregi, käbir serişdeleri goýbermek üçin (meselem, geparin) garnyñ pdal tarapy (14-nji surat) deriniñ spirte öllenen pagtaly togalajygy en gowy süpürilenson, çep el bilen deri epinini emele getirýärler,

sag el bilen bolsa, taýýar edilen şprisi alyarlar we emele gelen üçburçlugyň esasyna inňäniň takmynan 1/3 uzynlygynda sançýarlar. Şpris bilen derä sanjylandan soň, ony çep ele geçirýärler we içindäkini haýaldan goýberýärler. Soňra inňäni çalt çykaryarlar, sanjylan ýeri bolsa täzedən spirte öllenen pagta togalajygy bilen süpürýärler we gysýarlar (15-nji surat).

15-nji surat. Deriasty sanjymlaryň usullary

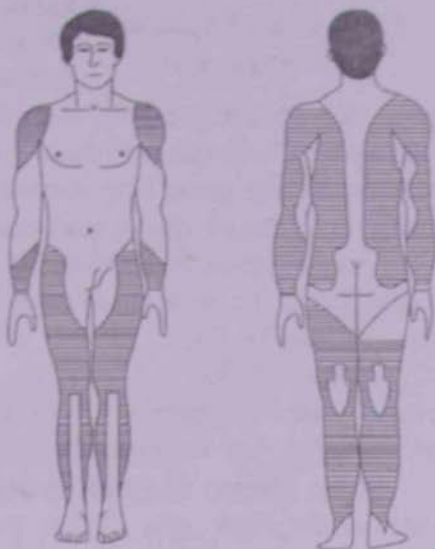
Deriasty sanjymyndan başga-da önler erginleri damjalaýyn goýbermeklik hem ulanylypdyr (seret 7. 2. 1. 4. Wenaïçki sanjymlary we damjalaýyn goýberme).

Häzirki wagtda beýle usul gaty seýrek ulanylýar, çünki onuň kömegi bilen bir wagtda 400-500 ml-den köp suwuklyk goýberip bolmaýar. Käbir erginler (meselem, kalsiý hloridi, natriý hloridiniň gipertonik ergini) sanjym edilende deriasty ýagly öýjükde nekroz emele getirýärler. Şeýlelikde, wena içine goýberilme bilen deňeşdirilende deriasty goýberilme reanimasion çäreler geçirilende az täsirlidir.

7.2.1.3. Myşsaıçki sanjymlar

Myşa içine goyberilyän derman serişdeleri deriasty sanjymyndaka edeniñde çalt sorulyar. Muskuliçki sanjymlary geçirmek üçin plenç, ýeterlikli derejede ösen muskul gatly yerler: guýruk tarydaşky dörtburçlughy, budun ööden daşky tarapy, pilçeasty töweregi (16-njy surat) ulanylyar.

Myşsaıçki sanjymlar yerine girilende gın deşikli, uzynlygy 10 sm. sprisiñ inñesi bilen deriniñ üçine perpendikulyar goýýarklar we 10 el bilen sanjym ediljek yerinň weregini basybrak, 7-8 sm. ulukda inñäni sançýarklar (17-njy surat). Derman serişdesini ýibermezden ön, inñäniñ gan nara düşmändigine göz ýetirmek n porşeni özüne çekip görmeli.

7.2.1.4. Wenaıçki sanjymlar we damjalayyn derman goýbermeler

Wenaıçki sanjymlar, köplenç, napunksiýalaryñ (deriden inñäniñ wena süñjilmegi) kömegi en, seýrek ýagdaýlarda wena-siýalaryñ (wena içki boşlugynyñ açylmagy) ulanylmagy bilen geçirilyär. Wenaıçki sanjym usullary öz ýanyndan deriasty we muskuliçki sanjymlaryna seredeniñde has jogapkärli işdir, şol sebäpli hem ony, itçä, lukman ýa-da yörite öwredilen şepagat uýasy yerine ýetirýär. Onki derman serişdeleriniñ wena içine goyberilenden soñ, olaryñ bedendaky mukdary, derman serişdeleriniñ beýleki usullarda goýberilen kisine garanyñda, has çaltlykda yokarlanylär. Wenaıçki sanjymlaryndaky inñişlyklar näsag üçin düýpli gaýrüzülmeleriñ sebäpleri bolup biler.

16-njy surat. Myşsaıçki sanjymlary geçirmek üçin bedendäki sanjym yerleri

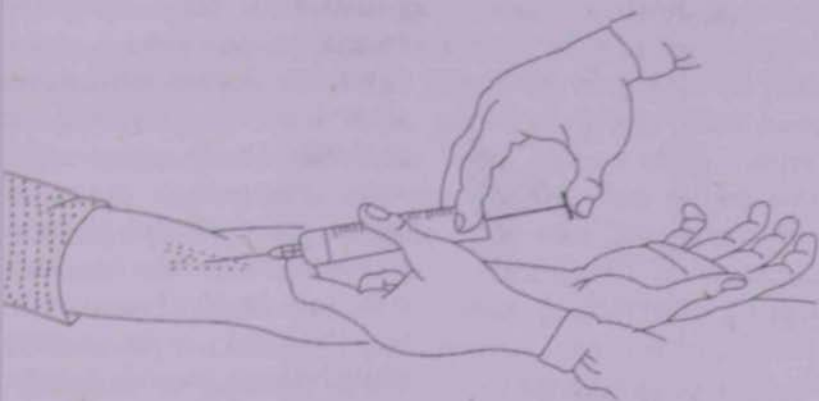
**17-nji surat. Myşsaıçki
sanjymlaryň usuly**

gysar ýaly güýçde daňmaly, arteriýadaky gan akymy bolsa saklanyp galmalydyr (18-nji surat). Wenanyň doluşynyň beýgelmegi üçin näsaga penjesini birnäçe gezek açyp-yummagyny tabşyryrlar. Sanjym edilmeli ýeriniň deri örtüginini mazaly spirt bilen süpüýärler. Çep elniň barmaklary bilen tirsek epiminiň derisini birneme çekdirmek maksadalaýyk bolýar, çünki bu wenany berklemäge we onuň gymyldamazlygyna mümkinçilik berýär.

Wenapunksiýany, adatyça, ilki derini deşip, soň bolsa wenany deşmek bilen iki sanjym arkaly geçirýärler. Gowy ösen wenalarda deri örtüginini we wenanyň diwaryny bir wagtda-da deşip bolýar.

Wena dogry düşüleni iňňede ganyň peýda bolmagy bilen kesgitlenýär. Eger iňňe eýýäm şpris bilen birikdirilen bolsa, onda onuň dogry düşeniniň barlagy üçin porşeni birneme özüne çekmeli şprisinde ganyň peýda bolmagy iňňäniň dogry duranyny subut edýär. Mundan soň öňki goýlan gysýan daňyny çözyärler we derma serişdesini haýaljakdan wena goýberýärler. Iňňe çykarylyp, ikilen spirt bilen süpürilenden soň deri örtügininiň sanjym edilen ýerine zýansyzdyrylan pagta tampony ýa-da oňa gysýan sargyny 1-2 min goýýarlar. Wenaıçki damjalaýyn goýberme usulyňy köp mukdarda dürli erginleri (3-5 l we ondan hem köp) damardan goýbermek üçin ulanylyr, olar *infuzion terapiýasynyň* (bejergisiniň) esasy usuly bolup durýar. Wenaıçki damjalaýyn goýberme usuly şeýle ýagdaýlarda aýlanyr: ganyň zerurlygynda, suw-elektrolit deňagramlylygyny we bedeniň kislota-aşgar deňagramlygyny kadalaşdyrmasynda, agyr ýokan

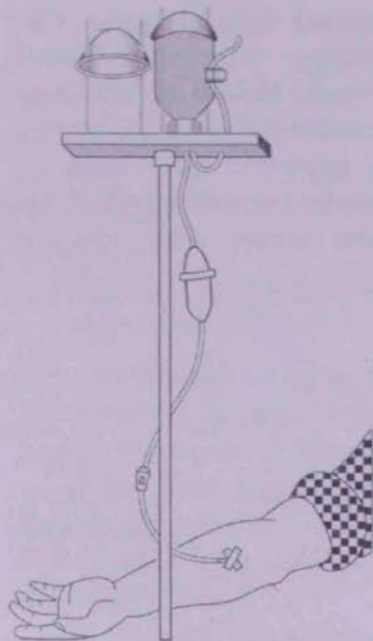
ellerinde zäherlenme ýagdaýlary aýyrmak üçin ulanylyar. Eger man serişdesini çalt goýberme zerurlygy ýüze çyksa (şokda, lapda, agyr gan ýitirmede), onda wenaïki akymlaýyn goýberme lyndan peýdalanylyar. Eger derman serişdesi gan damar hanalaryna /al düşmeli bolsa, onda damjalaýyn goýberme usuly ulanylyar. çanda erginleri köp mukdarda uzak wagtlap (birnäçe gije-gündizläp) /mak zerurlygy ýüze çyksa, onda wena kateterizasiýasy (köplenç, jygasty) ýa-da wenaseksiýasy geçirilyar.

18-nji surat. Wenaïki sanjymynyň usuly

Wenaïki akymlaýyn goýbermäni ýörite damjalaýyn goýbermek n ulgamyň (sistemanyň) kömegi bilen amala aşyryrlar. Aseptika antiseptika düzgünleriniň berjy edilme nukdaýnazaryndan seredilse, da bir gezek ulanylyan ulgamy (sistemany) ulanmak amatly bolýar. wtoklawda zyyansyzlandyrmany talap edýän köp gezek ulanylyan gam (sistema) oňa görä amatsyzrak bolýar.

Her ulgam (sistema) jemlenen görnüşinde, goýbermek üçin içi ur derman serişdeli flakondan, flakona howa düşer ýaly howaly güçli (filtr) gysga turbajykdan, süzgüç (filtr) bilen iki turbajykdan ran damdyryjydan, gysyjydan, deşýän (punksiön) inñeden, ndyryjynyň turbajygy bilen deşýän (punksiön) inñäni birleşdirýän zinden geçiriji turbajykdan ybarat (19-njy surat).

19-njy surat.

*Wenaïçki damjalaýyn usul
üçin ulgamyň ulanylyşy*

bu turbajykdan howany çykaryp, onuň içini doldurýar.

Wena sanjymyndan soň damdyryjyny deşýän inňä birikdirýärler we gysgyjyň kömegi bilen ergini gerekli tizliginde akar ýaly edip goýýarlar (adadça, 1 min-da 50-60 damja). Flakondan erginiň damdyryjy düşmesi galansoň, ergin goýberme bes edilyär.

7.2.2. Sanjymlardaky gaýrüzülmeler we olaryň önün almak

Sanjym işi geçirilyärkä dürli gaýrüzülmeler yüze çykyp biler. Olaryň köpüsi sanjym ýerine ýetirilyärkä, tehniki ýalňyslyklaryň goýberilmegi bilen baglanyşykly bolup bilýär. Bolup biläýjek gaýrüzülmelerden sanjym edilende derman serişdeleriniň düşmel

Flakonyň demirden gapajygyny önünden spirt bilen süpürip, oňa damdyryjynyň gysgajyk inňesini (soň ondan flakondaky ergin geçýär) we uzyn howa geçirijiniň inňesini (ondar flakona howa geçýär) sünçýärler. Damdyryjydan ergin goýbermezder ön onuň turbajygyna gysgajyk goýýarlar, flakony tersine öwürýärler we ýörite asylyňdary ýatylyan ýerden (krowatdan) ýokaryk 1-1,5 m beýiklikde asyp goýýarlar. Damdyryjyny erginden şeýle yzygiderlikde doldurýarlar deşýän inňäni damdyryjy (öwürler görnüşde) flakon bilen bir denlikde bolar ýaly etmeli. Gysgyjyny aýra soň flakondaky ergin damdyryjy düşüp başlaýar. Haçanda damdyryjy ýarysyna çenli erginden dolandar soň, turbajygyny deşýän inňel tarapyňy aşak goýberýärler we ergin

sawyna barmazlygy sebäp bolup biler. Diňe wena içine käbir
berilmeli derman serişdeleriniň (meselem, kalsiy hloridi) deriasty
gatlagyna düşmegi nekrozyň emele gelmegine getirýär. Tersine,
deriasty sanjym edilende ýagly erginleriň gan damar hanalarynyň
we düşmegine, ýagny ýag damjajyklaryň öýken arteriýasynyň
hanalaryna dykylmagyna (ýagly emboliýa) eltyär. Edil şonuň ýaly
rüzümle (howaly emboliýa) gan damarlarynyň hanasynyň içine
ga kōpürjikleri düşende yūze çykyp bilýär.

Sanjymda klētek inñeler bilen dokumalary şikeslendirilmegi, aş
ruk erginler, esasan-da, ýagly erginleriň goýberilmegi, aseptika
antiseptikanyň düzgünleri berjāy edilmezligi, sanjym edilen yerde
tūzlanmanyň (infiltratlar) emele gelmegine getirip biler. Käbir
daýlarda olar irinlāp, sanjymdan soñky abssele eltyär. Sanjym
tūyān wagty damar şikeslenmesi gan inñäniň, onuň netijesi bolsa
natomanyň yūze çykmagyna sebāp bolup biler. Wena diwarynyň
naglamasy we onuň içiniň trombozy bilen (flebiti, tromboflebiti)
rüzümler kāwagtlar wenanyň şowsuz punksiýasy netijesinde
n iki diwarynyň deşilmegi gematomalary yūze çykaryp bilýär.
Sprisleriň we inñeleriň ýeterliksiz zyyānsyzlandyrylmagy, onda
anç gepatit geçiren nāsagyň gan galyndysynyň bolmagy, özi
n başga nāsaga hem yokuşdyryp biler. Düzgün boýunça bu kesel
ym edilensoñ, birnäçe aý geçenden soñ yūze çykýar.

Islendik sanjym edilyārkā (deriasty, myşsaıķi, wenaıķi) inñeleriň
umada dōwūlmegi mūmkin. Bu gaýrüzümler inñäniň öz nāsazlygy
ejizligi, sanjym gōdeklik bilen ýerine yetirilse we myşsanyň
len reflektorlaýyn yygrylmagy esasynda bolup biler.

*Sanjym gaýrüzümleleriniň bir hatary gönüden-gōni derman
şidesiniň öz tāsiri bilen bagly. Lukmançylyk işgārleriniň ünssüzligi
āpli, nāsaga aşı uly mōçberde güýçli tāsir edýān derman serişdesi
da yalñyslykda başga derman serişdesi goýberilip bilner. Hatda
man serişdesiniň dogry goýberilyān halatynda-da özi hem diňe bir
ym yoly bilen hem dāl, derman serişdesiniň islenmedik tāsiri ya-da
erleýji tāsiri bilen şertlenen reaksiýalar yūze çykyp bilýär.*

Dermanlara allergik reaksiýalar düýpli meseleleriň biri bolup durýar, ýagny bu ýagdaý diňe bir näsaglarda bolman, eýsem lukmançylyk işgärlerinde-de, esasan hem, hemişe derman serişdeleri bilen galtaşýan şepagat uýalarynda-da bolup bilýär.

Derman allergiýalarynyň kliniki alamatlary diýseň köpdürl bolýar: ýiti krapivnisa (deri örtüklerinde pakgarmalaryň emele gelmegi – «iteşen»), Kwinkäniň çiş (deriasty öýjügiň we nemli bardanyň birden çäklenen ýa-da ýaýraň görnüşde çişmegi, düwünli eritema (deri damarlarynyň çuňňur zaýalanmagy), allergiki dermatitler, rinitler, konýunktiwitler, iýmit sindiriji ýolunyň zaýalanmagy we beýl.

Derman serişdeleriniň esasynda ýüze çykyan allergik reaksiýalardan has howplusy, köplenç, birden peýda bolýan we birden arterial gany basyşyň peselmegi bilen, bronhlaryň spazmy, huşuny ýitirme bilen häsiýetlenýän anafilaktiki şokdur.

Öz wagtynda tizden-tiz çäreler geçirilmese, anafilaktik şogun soňy ölüm bilen tamamlanyp biler. Anafilaktiki şogun alamatlary peýda bolan bada haýal etmän, derman serişdesini goýberilmegini bes etmeli (köplenç, antibiotikleri), näsaga tizlik bilen arterial gany basyşy beýgeldýän (adrenalin, kofein we beýl.), antigistamin (suprastin, pipolfen), kortikosteroid gormonlary ýaly derman serişdelerini goýbermeli.

Derman serişdeleriniň ulanylmagynda allergiki reaksiýalary önüni almakda, derman serişdeleriniň bellenmesinde berk hasaba ýöredilmelidir, köp serişdeleriň ulanylmagyndan (mümkin bolsa) saklanmak (polipragmaziýa), ön haýsydyr bir allergik ahwallar bolan näsaglaryň derman bilen bejergilerinde seresaplylyk, allergik reaksiýalaryň ilkinji alamatlary peýda bolanyndan (gijilewik, krapivnisa we beýl.) derman serişdeleriniň goýberilmegini bes etmeli.

Immun syworotkalary goýberilende anafilaktiki şogun önüni almak üçin agyr allergik reaksiýalardan gaça durmagy başaryp Bezredko usuly ulanylyar. Islendik immun syworotkalar ulanylanda, ilki bilegiň eplenyň tarapyna 100 gezek garylan syworotkada 0,1 ml-ni deri astyna goýberýärler, 20 min-dan soň jogap reaksiýasy

alandyrmaly. Eger emele gelen tümmejiň diametri 0,9 sm-den bolmasa we giperemiya (gyzaran) meýdany çäklenen bolsa (satel reaksiya), onda 0,1 ml garylmanyk syworotkany goýberýärler, 10 min-dan soň reaksiya bolmasa, galan syworotkanyň hemmesini berýärler. Reaksiya položitel çykan ýagdaýlarynda, diňe ýaşayşy wajyp görkezmeler boýunça syworotkany seresaplylykda bermegi dowam edýärler.

VIII BAP

DEM ALYŞ AGZALARYNYŇ KESELLERİNDE NÄSAGLARA GÖZEGÇILIK

Dem alyş agzalary bilen kesellän näsaglaryň gözegçiligi, adaty beýleki agzalarda we ulgamlarda geçirilýän birnäçe umumy çärele öz içine alýar. Krupoz pnewmoniyada, ysytmany näsaglary gözegçiliginde edilyän ähli düzgünler we talaplar berk saklanmalydyr (beden temperaturasyny ölçemek we temperatura sahypasynyň alny barlyşyny yzygiderlikde ýerine ýetirmek, ýürek-damar we merke nerw ulgamynyň ýagdaýyna gözegçilik etmek, agyz boşlugyna gözegçilik etmek, täret ýygnaýan we peşew kabul edişini alyp bermek, ýatylyş örtgüjüň we geým-gejimiň öz wagtynda çalşylmagy we beýl.). Näsa düşekde uzak wagt bolanda derisine jür seredilmegine we ýagry önüniň alynmagyna aýratyn üns berýärler. Şunuň bilen birlikde dem alyş agzalary bilen kesellän näsaglarda üsgülewügiň, ganly gagyrmagy demgysmanyň we beýleki alamatlaryň ýüze çykmagy birnäçe goşma çäreleriň hem ýerine ýetirilmegini talap edýär.

8.1. Üsgülewükde, ganly gagyrmada we öýken gagyrmakmasynda näsaglara gözegçilik etmegiň aýratynlyklary

Üsgülewük öz ýanyndan birnäçe mehanizmleriň gatnaşmagy bilen (dem alyş myşsalaryň dartylmagynyň hasabyna döş kapasada içki basyşyň beýgelmegi, ses ysynyň geçelgesiniň üýtgemegi we beýl.) dem alyş agzalarynyň keselleri, adaty, dem alyş ýollarynyň we plewranýň gyjyndyrylmagy bilen şertlenýär. Üsgülewük dürli de

ulgamynyň kesellerinde – laringitde, traheitde, ýiti we dowamly hitde, pnevmoniyada we beýl duş gelyär. Şeýle hem ol kiçi gan nyssygynyň durgunlygy (yürek kemisliklerinde), käwagtlar bolsa kezi gelip çykyşy bilen hem bagly bolup biler.

Üsgülewük çygly ýa-da gury bolup bilyär we bronhlardaky dalary aýyrmaga (meselem, gakylygy) ukyplylygy bilen, köplenç, ig işini yerine yetirýär. Yöne gury üsgülewük aýratyn ejirli ar, ol näsaglary ýadadyär we gakylyk gopduryjylaryň (termopsisiniň delerini, ipekakuanlary) ýa-da üsgülewügiň garşysyna ulanylyan delerin (libeksin, glausin we beýl) ulanylmagyny talap edýär. Ie ýagdaýlarda näsaglara gyzgyn aşgarly suwuklyklar (gyzgyn li gazly suw bilen ýa-da 1/2 çay çemçesi soda bilen), çüýşejikleriň, lyryjylaryň goýulmagynyň maslahat berilmegi maksada laýykdyr.

Köplenç, üsgülewük gakylygyň bölünmegi bilen: nemli, reňksiz, xşikli (meselem, bronhial astmada), nemli-irinli (bronhopnevniyada), irinli (öykendäki absessiň bronhyň içine bōwsulmegi) ip geçýär.

Gakylyk tapylanda onuň 10-15 ml-den (dowamly bronhitde) 1 çenli we ondan hem ýokary (bronhoektaz keseli) bolup biläýjek gündizki mukdaryny kesgitlemeli. Näsag gakylygyny önünden n içine köp bolmadyk mukdarda 0,5%-li hloraminiň ergini lan şahsy aýratynlykda (indiwiidual) tükürgije ýygnamaly. Tüküreri her gün boşadyrlar, mazaly ýuwyrlar we zyyansyzlanýrlar. Gakylygyň gije-gündizki mukdaryny her gün temperatura pyasyna belleyärler.

Gakylygyň erkin çykmagyny gazanyp bilmek örän wajypdyr, ki onuň eglenmegi (meselem, bronhoektaz keselinde, öykeniň essinde) bedeniň intosikasiýasyny güýçlendirýär. Şonuň üçin näsaga enaž diýip atlandyrylyan haýsy hem bolsa bir gapdalyna, arkan) ylyk has doly çykyp biler ýaly (netijeli drenazly bronhial şahasynyň ala aşyryan) ýagdaýda ýatmagyna kömek etmeli. Şu görkezilen daýy näsag günün dowamynda birnäçe gezek 20-30 minutlap ine yetirmelidir.

Näsagda gakylygyn bolmagy onuň mikroskopik, bakteriologi we beýleki usullar bilen gaýtadan barlanmagyny talap edýär. Gakylyk bronhoskopiýa edilende alynsa, netijesi has takyk bolýa. Munda oňa agyz boşlugynyň sülekeyi, mikrobedenjikleri düşeno. Ýöne, köplenç, näsag arassa çüýşejiğe tükürüp, gakylygy öz tabşyryr. Şonuň üçin näsag şeýle görnüşde gakylygyny ýygnamazda ön hökman dişini arassalap, agzyny çäýkamalydyr. Gakylyg irden, olaryň mikroblara has baý wagty 3-5 ml mukdarda ýygnaýarlar.

Başga-da gakylygyn alnyşynyň we barlaghana eltilişiniň kesgit aýratynlyklaryny göz önünde tutýan birnäçe ýörite barlaglar bar.

Şeýlelikde, gakylyk inçekeseliň mikobakteriýasynyň barlagy üçin alnanda, gakylygyn 1 ml-de 100 000-den az bolmaly dældigini göz önünde tutulmalydyr. Şonuň üçin bu barlagda ony salkyn ýerd saklamak bilen 1-3 gije-gündiziň dowamynda ýygnaýarlar.

Dem alyş ulgamynyň gaýnaglama kesellerini we olaryň haýs hem bolsa bir antibakterial serişdä duýgurlygyny ýüze çykarma üçin ony içi degişli iýmitlendiriji gurşawly Petrininiň jamjagazyň aýarlar.

Gakylyga mahsus däl (dömmе) öýjükleriň çalt bozulýanlyg ýatda saklanmalydyr, şonuň üçin ýygnaýan gakylyk şol bada barlaghar (laboratoriýa) iberilmelidir. Dömmе öýjükleriň gakylyga köp düşme üçin käwagt gakylyk bronhial şahasynyň has çuň bölümlerinde çykyp biler ýaly önünden proteolitik fermentleri (tripsin) bile ingalyasiýa ulanylýar.

Ganly gagyрма – gakylygyn deňölçegde ýaýran gan garyndy (meselem, krupoz pnevmoniyada «pos» görnüşinde, öýken ragynd «gyrmyzy gaýnatma (zele)» görnüşde) ýa-da çyzyklar görnüşinde bölünip çykmagydyr. Ganyň dem alyş ýollar arkaly köp mukdarda çykmagyna (üsgülеwükli itergiler bilen, seýrek-zyz üzülmeyän ga akma bilen) *öýken gan akması* diýilýär.

Ganly gagyрма we öýken gan akması, köplenç, howpl dömmelerde, gangrenada, öýken infarktynda we inçekeseliň bronhoektaz keselinde, şikeslerde we öýken ýaralanmalarynda, şeý hem ýüregiň mitral kemisliklerinde duş gelyär.

Öýken gan akmalaryny kâwagt gaýtarmada yüze çykyan ganly yndylar bilen duş gelyän aşgazan-ıçege gan akmasy bilen awutlandyryp seljermeli (differensirlemeli) bolýar. Şeýle ýagdaýlarda (en gan akmasy aşgar reaksiýaly we lagtalanmaýan köpürjikli, güne renkli häsiýetlidigini, aşgazan-ıçege gan akmasy bolsa (dogrusy, nişe däl), köplenç, iýmit bölejikleri bilen garylan, turşy reaksiýaly «fe löti» görnüşli bolýandygyny ýatda saklamalydyrys.

Ganly gagyрма, esasan hem, öýken gan akmasy, düýpli alamatlar up, olar döş kapaşasynyň agzalarynyň tomografiýasy bilen rentgenologik tagynyň, bronhokopiýa, kâwagtlar bolsa angiografiýa barlaglarynyň işirlmegini talap edýärler.

Ganly gagyрма we öýken gan akmasy (meselem, aşgazan-ıge gan akmasyndan tapawutlylykda), düzgüne görä, şok we llaps ahwallary bilen bolup geçmeyär. Ýaşayş üçin howply, plenç, ganyň dem alyş yollaryna düşmegi netijesinde öýkeniň wa çalyşmak funksiýasynyň bozulmagy bilen bagly ýagdaýlarynda näsaglara doly rahatlyk bellenýär. Olara ganyň ýdyn öýkene düşmezligi üçin, zaýalanan öýken tarapyna ibräk, ýarym oturan ýagdaýy döretmek peýdaly bolýar. Döş pasasynyň şol tarapyna hem buzly haltany goýýarlar. Gan many güýçlendirmäge ukyply güýçli depginli (intensniw) gülewükde üsgülewüğe garşy serişdeler ulanylýar. Gan akmany ruzmak üçin myşsanyň içine wikasol, wenanyň içine kalsiý oridini, epsilon- aminokapron turşusyny goýberýärler. Kâwagtlar bronhokopiýada yörite gan durzuýy (gemostatik) sorguçjyk abka) bilen ganaýan damary böwetläp bolýar. Käbir ýagdaý- da tiz hirurgik çäreleriniň goşulmagy barada mesele yüze kýar.

8.2. Dem gysmaly näsaglara gözegçilik etmek

Dem alyş ulgamynyň kesellerinde has ýygy duşýan alamatlaryň i-de demniň ýygylgynyň, çuňlugynyň we ritminiň üýtgeýşi bilen siýetlenýän *dem gysma* bolup durýar. Dem gysma demniň birden

ýgygylanmagy (tahipnoe), şeýle-de onuň seýreklenmeginden (bradipnoe) tä demiň doly togtamagyna çenli häsiýetde geçip bilýär. Dem alyş döwrüniň (fazasynyň) agyrlygyna baglylykda, dem alşyň *inspirator* (demi almagyň kynlaşmagy ýüze çykýar, meselem, traheýalaryň we iri bronhlaryň daralmagynda düş gelyär), *ekspirator* (demiň çykmagynyň kynlaşmagy, köplenç, ownuk bronhlaryň gysylmagy we onuň içinde şepbeşik nemleriň toplanmagy bilen häsiýetlenýär) we *garyşyk* dem gysmalary tapawutlandyryrlar.

Dem gysma dem alyş ulgamynyň ýiti we dowamly keselleriniň köpüsinde düş gelyär. Onuň ýüze çykmagy köp ýagdaýlarda ganyň pH-ny turşy tarapa gysartmak bilen, soňundan bolsa merkezi we periferiki hemoreseptorlary gyjyndyryp, dem alyş merkezi oýandyryp we demiň ýgylygyny hem çuňlugyny üýtgetmek bilen, ganyň gaz düzüminiň üýtgemegi, ýagny düzüminde kömürturşy gazynyň köpelmegi we kislorodyň azalmagy ýaly hadysalar esasynda bolup geçýär.

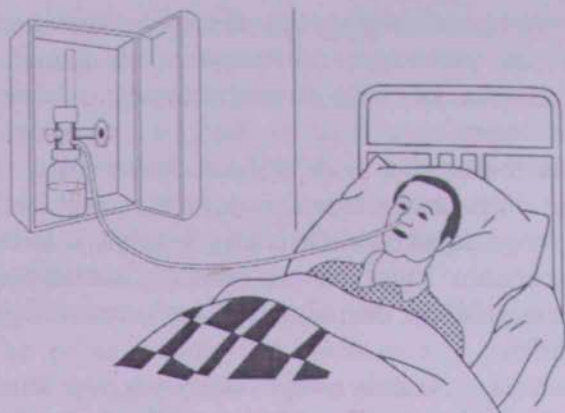
Dem gysma *dem ýetmezçiliginiň* esasy alyp baryjy alamaty bolup durýar. Has dogrusy, bu adamyň daşky dem alyş ulgamy ganyň kadaly gaz düzümi bilen üpjün edip bilmezligi ýa-da bu düzümi diňe ähli daşky dem alyş ulgamlarynyň aşa dartgynlygynyň hasabyna saklanyp bilmegidir. Dem ýetmezçiligi ýiti ýüze çykyp biler (meselem dem alyş ýollarynyň del beden bilen ýapylmagynda) ýa-da ýuwaş-ýuwaşdan uzak wagtyň dowamynda dowamly akymlaýyn (meselem öýkeniň emfizemasynda) bolup biler.

Dem gysmanyň birden peýda bolýan güýçli tutgaýy demikmek (astma) adyny göterýär. Ýiti bronhial geçirijiligiň bozulmagy zerarly demikmek – bronhlaryň gysylmagy, onuň nemli bardalarynyň çışmegi içinde şepbeşik gakylygyň toplanmagy *bronhial astmanyň* tutgaýy diýlip atlandyrylýar. Eger demikmek, çep garynjygyň gowşaklygy zerarly kiçi gan aýlanyşykda ganyň durgunlygy bilen şertlenýär bolsa, onda käwagt *öýken çişine* geçýän *ýürek astmasy* barada söz açmak makul bilinyär.

Demigmeden ejir çekýän näsaglaryň gözegçiligi, dem alşyň ýgylygynyň, ritminiň we çuňlugynyň hemişe gözden salynmazlygyny göz önünde tutýar. Dem alyş ýgylygynyň kesgitlenişini (dö-

nasasynyň we garyn boşlugynyň diwarynyň hereketi boýunça) aga bildirmän geçirýärler (bu pursatda eli damar urgusynyň gylygyny barlaýan ýaly edip goýmaly). Sagdyn adamyň dem alyş gylygy uky wagty peselmek we fiziki iş agramda beýgelmek 1 min-da 16-dan 20-ä çenli aralykda bolup bilýär. Bronhlaryň öýkenleriň dürli kesellerinde dem alyş ýygylgy 1 min-da 30-40 ondan-da köpe ýetip biler. Dem alyş ýygylgynyň hasap netijesini gün temperatura kagyzyňa geçirýärler. Gabatlaşýan nokatlary galam bilen birikdirip, dem alyş ýygylgynyň grafiki gysarmasyny ele getirýärler.

Demikmek ýüze çykanda näsagyň otagy yzygider şemalladylmaly, gysýan eşiklerden azat edip, arassa howa bilen üpjün etmeli we oňa riäk (ýarym oturan) ýagdaýy bermeli. Dem ýetmezçiliginiň aýdyň eýelerinde *oksigenoterapiya* (bejeriş maksady üçin kislorodyň ganylmagy) geçirýärler. Dem alyş agzalarynyň kesellerinde *agenoterapiýany* sianoz (deri örtükleriniň gök öwürmegi), ýüregiň grylyp-ýazylmasynyň ýygylgynda (tahikardiýa), parşial basyşyň cumalarda kislorodyň 70 mm s. s. görkezijisine çenli peselmegi bilen geçýän ýiti we dowamly dem ýetmezçilikli ýagdaýlarynda ulanýarlar. Arassa kisloroddan dem almak agzyň guramagynyň, saryňnamanyň, döş kapasasynda agyrynyň, titremegiň we ş.m. ýüze çymagy bilen toksiki täsir edip biler, şonuň üçin bejergi üçin düzüminde 80%-e çenli kislorod saklaýan (köplenç, bary-yogy 40%) gaz garyndysyny ulanýarlar. Oksigenoterapiya üçin näsaga lorod bilen baýlaşdyrylana garyndyny bermäge mümkinçilik berýän çirki zaman enjamlar ýörite gurnawlardan ybarat. Diňe kömürturşy zynyň okisi (ugar gazy) bilen zäherlenmede düzüminde 95% lorod we 5% kömürturşy gazyny saklaýan karbogeniň berilmegi şat edilyär. Käbir ýagdaýlarda dem ýetmezçiliginiň bejergisinde 70% gelden we 30-40% kisloroddan duran geliokislorod yndysynyň ingalyásiyasyny ulanýarlar. Öýken çişinde, ýagny dem ş ýollaryndan köpürjikli suwuklygyň bölünip çykmagynda, köpürjigi tyryjy bolup hyzmat edýän 50% kisloroddan we 50% etil spirtinden zülen garyndyny ulanýarlar. Oksigenoterapiya tebigy dem almasyn-

20-nji surat.

Oksigenterapiya: merkezleşdirilen kislorodyň berlişi

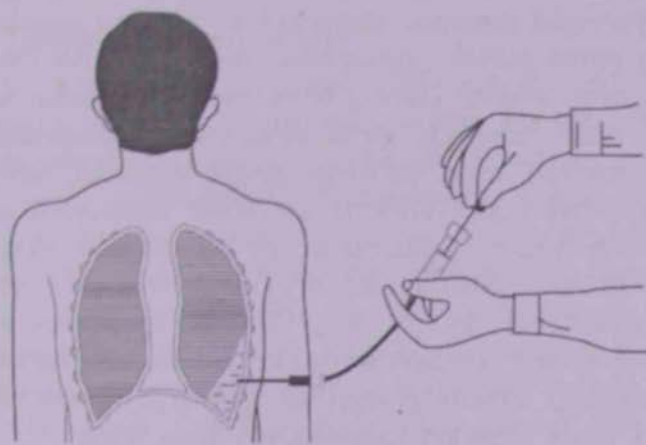
daky ýaly öýkene emeli dem berýän enjam ulanylanda hem amala aşyrylýar. Öý şertlerinde oksigenoterapiya maksady bilen kislorod ýassyjagy ulanylýar. Munda näsag ýassyjagyň turbajygyny ýa-da müşdügini dodaklary bilen berk gapjap, kislorody demine çekýär. Dem çykarylýan wagty kislorodyň az çykmagy üçin turbajygy e bilen gysmak ýa-da ýörite nurbatyň towlanmagy arkaly kislorodyň berilmegi wagtlaýyn bes edilýär.

Hassahanalarda oksigenoterapiýany dykzlaşdyrylan kislorodly ballonlar ýa-da kislorody merkezleşdirilen ulgamyň üsti bilen ýörite otagda berýärler (20-nji surat). Kislorod bejergisiniň iň bir ýaýran usuly burun kateterlerini onuň geçelgesinden, takmynan burun ganatlaryndan gulagyň deşilýän ýerine çenli çuňlukda edip, ingalyasiýa etmek usuly bolup durýar. Seýrek ýagdaýlarda burun we agyz maskalary, intubasion we traheostomik turbalary, kislorodly ýelken otaglary ulanylýar. Kislorod garyndyly ingalyasiýany her gün üznüksiz ýa-da tapgyrlaýyn bejergi günde 30-60 damjadan birnäçe gezek geçirýärler. Munda berilýän kislorod hökman çyglandyrylan bolmalydyr. Kislorody çyglandyrmak üçin ony suwly turbajykdan goýberýärler ýa-da gazyň garyndysynda ownuk suw damjasyny emele getirýän ýörite ingalyatorlar ulanylýar.

Häzirki wagt dokumalarda kislorodyň peselmegi bilen, gipoksiya len geçýän köp sanly içki agzalaryň kesellerinde kislorod bejergisi dan ýokary basyş astyndaky barokameralar ulanylyar. Bu usulyň anylmagy bedeniň dürli gurşawlarynda kislorodyň sorulysyny karlandyryar.

8.3. Plewral punksiýa

Käbir dem alyş agzalarynyň kesellerinde (meselem, krupoz ewmoniyada, plewritde) patologik hadysa plewranýň diwarlary m goşulyar. Olaryň zeperlenmegi we biri-birine sürtülmegi çuň m alnanda we üsgürilende güýçlenýän we näsagyň agyryly tarapyna tanda peselýän, sançýan häsiýetli agyrylaryň peýda bolmagy bilen rtlenýär. Plewranýň agyrylaryny gowşatmakda çüýşejikleriň, zdyrgyçlaryň, gyzdryjy kompressiň ulanylmagy peýdaly bolýar.

21-nji surat.
Plewral punksiýanyň usuly

Dürli kesellerde, ýanyklarda, şikeslerde plewra diwarlarynyň alygynda köp mukdarda ýeterlikli gaýnaglama ekssudaty (ekssudatly ewrit), durgunlan suwuklyk (gidrotoraks), gan (gemotoraks), iriň

(plewranyn empiemasy), howa (pnewmotoraks) toplanyp biler. Plewranyn boşlugynda suwuklygyn toplanmagy şol tarapa degişli öýkeniň gysylmagyna getirýär. Bu bolsa, adaty, kadaly dem almany kynlaşdyrýar, netijede, dem gysma ýüze çykýar. Kesel kesgitlemek ýa-da bejeriş maksady bilen plewra boşlugyndan deşilip, suwuklygyn aýrylmagy *plewral punksiýasy* diýip atlandyrylýar. Onuň kömegi bilen plewranyn boşlugyndan dürli-dürli derman serişdelerini goýbermek, şeýle hem suwuklyk hemişe sorulyp durar ýaly дренаž goýmak hem bolýar.

Plewral punksiýany, adaty, näsag oturan ýagdaýyndaky 0,5% nowokainiň ergini bilen ýerli anesteziýa arkaly ýerine ýetirilýär. Deri spirt ýa-da ýod bilen süpürilenden soň, suwuklygyn duran derejesini takykklamak üçin punksiýany düzgün boýunça pilçe ýa-da yzky goltugasty cyzygy boýunça yedinji ýa-da sekizinji gapyrga aradan edýärler. Plewral punksiýany gapyrganyň aşaky gyrasynyň boýunda ýerleşýän gapyrgara damarlary we nerwleri zeperlendirmes ýaly, gapyrganyň ýokarky gyrasyndan etmek wajypdyr. Punksiýany uzyndan ýogyn inňäniň kömegi bilen ýerine ýetirýärler, soňundan bolsa ony rezin turbajykly şprise birikdirýärler. Sordurmadan soň, şprisi aýyrmankaň, rezin turbajyga gysgyç goýýarlar. Suwuklygyn aýrylmasyň haýal geçirýärler (tersine bolan ýagdaýynda gursagara agzalaryň çalt ýeriniň üýtgemegi sebäpli kollaps ýüze çykyp bilýär). Punksiýa tamamlanandan soň inňäni çykaryýarlar, deşilen ýere ýoduň erginini çalyýarlar we zýansyzlandyrylan hasa tamponyny ýapýarlar.

Şeýlelikde, dem alyş agzalarynyň keseli bilen kesellän näsaglaryň dogry gözegçiligi umumy gözegçiligiň kadalaryny gowy bilmekligi, şeýle hem ýörite tilsimleri başarmaklygy talap edýär.

IX BAP

GAN AÝLANÝŞ AGZALARYNYŇ KESELLERINDE NÄSAGLARA GÖZEGÇILIK

Ýürek-gan damar ulgamynyň keselleri içki agzalaryň in ýaýran tologiýasydyr we ilatyň ölümçiliginiň sebäpleriniň ählisiniň arasynda rinji orny eýeleýär.

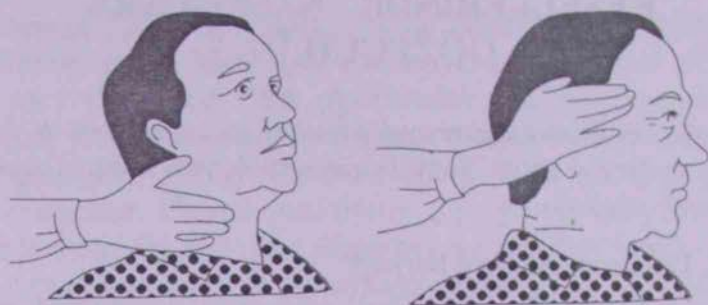
9.1. Damar urgusynyň barlagy

Damar urgusy diýip bir ýürek aýlawynyň dowamynda gan – marlarynyň diwarlarynyň gan bilen doluşy we basyş hereketine gilylykda, olaryň diwarlarynyň yzygiderli gaýtalanyan yrgyldysyna dylýar. Haýsy gandamarlarda ölçenilişine baglylykda damar urgy lkunlaryň arterial, wena we kapillýar damar urgularyny pawutlandyrýarlar. Arterial damar urgusynyň merkezi (aorta, ukynyň teriýalary) ýa-da periferik (goşar arteriýasy), dabanyň iç tarapyndaky teriýa) görnüşleri bolýar. Kesel kesgitlemek maksady bilen damar gusyny dürli arteriýalarda kesgitleýärler: uky arteriýasy, onda sgitlenende ýürek ýygrylma ýgylygynyň birden reflektorlaýyn aýallap bilyändigini sebäpli, seresaply kesgittenmelidir. Şeýle hem, kge, but, ýaýygasty, bilek, dyzasty, yzky uly injik we beýl teriýalarynda kesgittenýär. Ýöne, köplenç, damar urgy bilek sünküniň z görnüşli ösüntgisi we içki biz muskulynyň siniri aralygynda erleşýän goşar arteriýalarynda ölçenilyär.

Goşar arteriýasynda damar urgusy ölçelende, barmaklary penje- goşar bognundan biraz yokarragyndan, birinji barmak bilegiň arka

tarapynda durar ýaly, galanlary bolsa goşar arteriýasynyň üstünde durar ýaly edip goýýarlar. Arteriýany tutup, ony bilek süňküne basýarlar we damar urgusynyň dürli häsiýetlerini seljermäge başlaýarlar.

Kadada birmeňzeş bolmaly damar urgusyny çep we sag goşar arteriýasynda bir wagtyň özünde ölçemek bilen iki eliň hem damar urgy tolkunlaryny deňeşdirýärler. Çep we sag goşar arteriýalarynda dürli damar urgy tolkunlarynyň bolmagy ösüş anomaliýasynda, degişli goşar, bilek we ýaýjygasty arteriýalarynyň daralmagynda düş gelyär.

22-nji surat. Damar urgusynyň barlagy:
a – uky arteriýasynda; b – çekge arteriýasynda

Dürli damar urguly bolan ýagdaýda, onuň beýleki taraplaryny barlamak üçin damar urgy tolkunlaryň gowy bildirýän ýeri bolan goşar arteriýasynda ölçeyärler.

Damar urgy ritmi damar urgy tolkunlarynyň biri-birinden soň yzygiderliligine görä bahalandyrylar.

Eger damar urgy tolkunlary birmeňzeş wagt aralygynda bolup geçýän bolsa, onda dogry ritm (ritmli damar urgy) diýlip hasaplanýar.

Damar urgy tolkunlary dürli wagt aralygynda bolup geçýän bolsa, onda damar urgy ritmi *nädogry* bolýar. Haçanda damar urgy tolkunlary ýürek ýygrylma ýygrylygyna garanynda az bolsa (meselem, mersatel aritmiýasynda), onda damar urgy gytçylygy bar diýip hasaplanýar. Minutdaky damar urgy tolkunlary damar urgy ýygrylygy diýlip atlandyrylýar. Ony kesgitlemekde 30 sek dowamynda damar

ty tolkunlary sanalyp, alnan sanlary ikä köpeldäymeli. Sagdyn umlaryň damar urgy ýygylgy takmynan 1 minutda 60-dan 80-ä çenli bolýar. Dürli fiziologiki we patologiki ýagdaýlarda osional we fiziki agram, ysytma) ýürek ýygrylma ýygylgynyň den ýokarlanmagynda (tahikardiýa), şoňa degişlilikde hem damar ty ýygylgynda ýokarlanýar (tahisfigmiýa) we şu görkezilen adyda damar urgy ýygy diýlip atlandyrylýar. Ýürek ýygrylma ylgynyň 1 minutda 60 urgudan peselende (bradikardiýa) damar usy seýreklenýar (bradisfigmiýa).

Damar urgusynyň dolgunlygy arteriýalardaky gan göwrümi bilen gtitlenýar. Arteriýalardaky gan ýeterlik mukdarda bolanda, gowy gunlyk ýa-da *doly* damar urgusy hasaplanýar. Aylanyň gan rüminiň azalmagynda (meselem, gan ýitirmede) we damar urgusynyň şak dolgunlygynda *boş* damar urgusy diýlip atlandyrylýar.

Pulsirleyän arteriýany doly basylmada güýjeme ulanylmaly bolsa, mar urgusynyň dartgyn damar urgy düşüňjesini häsiýetlendirýar.

Damar urgusynyň dartgynlyk derejesi arteriýal gan basyşynyň rejesine bagly; onuň beýgelmeginde damar urgusy *dartgynlaşýar* da *gataýar*, peselende *ýumşaýar*.

Damar urgusynyň yokarylygy ýa-da beýikligi arteriýa diwarlarynyň plituda yrgyldysyna bagly. Arteriýanyň diwarlarynyň yokary plituda yrgyldysynda (gan göwrüm urgusynyň we damar diwarynyň usynyň peselmeginiň hasabyna) damar urgusy *ýokarlanýar* ýa-da *ulýar*. Amplituda yrgyldylarynyň azalmagynda arteriýa diwarlarynda s we *kiçi* damar urgusy peýda bolýar. Ýürek zyňmasynyň peselmegi rteriýanyň gan bilen dolgunlygynyň azalmagy bilen geçýän bir ýagdaýlarda (meselem, şokda, kollapsda) damar urgy tolkunlarynyň ýikligi şeýle bir peselýar welin, hatda damar urgusy hem zordan sgitlenýar (sapak görmüşli damar urgusy).

Damar urgusynyň tizligi ýa-da görnüşi tutulýan arteriýanyň wrüm üýtgeýişiniň tizligi bilen häsiýetlenýar. Arteriýa diwarynyň lt süýnmeginde we edil şonuň ýaly aşak gaýdandaky ýagdaýyna lt ýa-da *tiz* damar urgusy diýilýar (ýöne ýygy damar urgusy bilen şyrman, tapawudyny bilmeli). Bu, meselem, ýürek çat açmalarynyň

(poroklarynyň) birinde, aortanyň gabsasynyň yetmezçiliginde ýüze çykýar. Damar urgý tolkunynyň haýal galyp we haýal aşak gaýdanynda *haýal damar urgý* tolkuný ýüze çykýar.

Damar urgýsynyň haýsý hem bolsa, islendik häsiýetlerini dogr bahalandyryp bilmek kesel kesgitlemesinde ulý ähmiýete eýedir.

Kesgitlenen damar urgý ýygýlyklarynyň netijelerini her gün temperatura sahypasyna (listine) geçirýärler.

Bellenip alnan nokatlary damar urgý ýygýlygynyň egri çyzgysyny emele getirýän gyzyly çyzýk bilen birikdirýärler.

Damar diwarlarynyň damar urgý yrgyldýalarynyň grafiki ýazgysyny hem onuň soňundan barlagyny (sfigmogrammany) ýörite enjam bolar sfigmografyň kömegi bilen hem alyp bolýar.

Şeýle hem kesel kesgitleýiş amalyýetinde dürli arteriýalaryň gan bilen doluşynda damar urgý yrgyldýalarynyň barlaglary hem ulanylýar.

9.2. Arterial gan basýşynyň ölçenilişi

Ýürek ýygrylmasynda bedeniň arterial ulgamynda emele gelyär basýşa arterial gan basýşý diýilyär. Arterial gan basýşyna ýürek zyňmasynyň beýikligi we tizligi, ýürek ýygrylmasynyň ýygýlygy we ritmi, periferiki arteriýa diwarlarynyň garşylygy täsir edýär.

Garynjyklaryň sistolasýndan soň arteriýalarda peýda bolýan damar urgý tolkunlarynyň in ýokary galan pursady arterial *sistoliki* gan basýş diýlip atlandyrylýar. Arteriýa damarlarda diastola tonuslary bilen baglylykda basýşyň saklanmagyna *diastolik gan basýş* diýlip atlandyrylýar. Sistolik we diastolik basýş aralygyndaky tapawut damar urgý (puls) basýşyny emele getirýär.

Arterial gan basýşý göni usulda ulanmak arkaly manometriň datçigini göni damar hanalaryna salmak bilen ölçäp bolýar. Şu usul boýunça, meselem, kardiologiýada kateterlemäniň kömegi bilen ýürek boşluklaryndaky we äpet damarlardaky basýşý ölçeyärler.

Gündelik amalyýetde arterial gan basýşý, köplenç, rus hirurgy N.S.Korotkow tarapyndan 1905-nji ýylda hödürlenen sfigmomanometriň

tonometr) enjamyň kömegi bilen göni däl ölçeniş usuly ulanylyar. *manometr* simaply ýa-da pružinli ýenlige we rezin armytyjga üzdürilen manometrdən durýar. Ýenlige howanyň düşmegi ondaky basyşy saklap we emaç bilen peseldip bilýän ýörite enjamyň kömegi bilen sazlanýar.

Adatça, arterial gan basyşy aortanyň basyşyna ýeterlikli derejede basyş bolan çigin arteriýasynda (zerur bolanda arterial gan basyşy ölçäp, dyzasty we beýleki periferiki arteriýalarda) ölçeyärler. Näsagyň barlanýan adamyň (näsag bu wagtda oturyp ýa-da ýatyp biler), çiginiň ýerli (rezin turbajyklary çykýan gyrasy aşak tarapda ýerleşmeli) çigini bilen onuň aralygyna diňe bir barmak sygar ýaly edip goýýarlar. Damar uly urgusynyň kesgitlemesiniň kömegi bilen tapylan tirsek urjagyndaky çigin arteriýasyna fonendoskop goýýarlar. Towlawajyň urjagynda armytyjgy gysmak bilen ýenlige howany iterip başlaýarlar, tonometriň görkezijisine seretmek bilen takmynan gan basyşynyň derejesinden 30-40 mm s. s. beýikliginde çigin arteriýasynyň damar basyşynyň ýiten ýagdaýynda ölçeyärler. Soňra tolawajy açyp başlaýarlar, şu sebäpden hem ýenlikden howa çykyp, ondaky basyşyň düşüşünden peselmegi bolup geçýär. Tirsek epinindäki çigin arteriýasyny fonendoskopynyň kömegi bilen diňläp, sesiniň peýda bolan wagty (tonometriň şkalasynda oňa sistolik basyş gabat gelyär) we diňläp ýitýän wagty (oňa diastolik basyş gabat gelyär) belleýärler. Hozirki häzirkir zaman tonometrlerde sesleriň peýda bolup we ýitip barmagy, olardaky belleýän mikrofonlaryň kömegi bilen kesgitlenilýär. Damar enjamlardaky mikrofonyň ýaraty şkalanyň reňkli indikatoryna üýtgeşýär. Kliniki amalda arterial gan basyşyndan başga-da damar basyşynyň tonusyny we maýyşgaklygyny kesgitlemäge mümkinçilik berýän ýörite ossilograf ulanmak bilen arterial gan basyşy ossilografiki usul bilen ölçenilýär.

Kadada sistolik arterial gan basyşy 100-120 mm s. s. çäklerde, diastolik gan basyşy bolsa 60-80 mm s. s. çäklerde bolup bilýär. Yöne çiginiň çäklerinde olar adamyň ýaşyna-da bagly bolýar. Gartaşan adamlarda in ýokary rugsat edilýän sistolik basyş sanlary 150 mm s. s.,

(poroklarynyň) birinde, aortanyň gabsasynyň ýetmezçiliginde ýüze çykýar. Damar urgý tolkunynyň haýal galyp we haýal aşak gaýdanynda *haýal damar urgý* tolkuný ýüze çykýar.

Damar urgusynyň haýsý hem bolsa, islendik häsiýetlerini dogr bahalandyryp bilmek kesel kesgitlemesinde uly ähmiýete eýedir.

Kesgitlenen damar urgý ýygýlyklarynyň netijelerini her gün temperatura sahypasyna (listine) geçirýärler.

Bellenip alnan nokatlary damar urgý ýygýlygynyň egri çyzgysyny emele getirýän gyzyl çyzyk bilen birikdirýärler.

Damar diwarlarynyň damar urgý yrgyldylarynyň grafiki ýazgysyny hem onuň soňundan barlagyny (sfigmogrammasý) ýörite enjam bolar sfigmografyň kömegi bilen hem alyp bolýar.

Şeýle hem kesel kesgitleýiş amalyýetinde dürli arteriýalaryň gan bilen doluşynda damar urgý yrgyldylarynyň barlaglary hem ulanylýar.

9.2. Arterial gan basyşynyň ölçenilişi

Yürek ýygrylmasýnda bedeniň arterial ulgamynda emele gelyär basýşa arterial gan basyşý diýilyär. Arterial gan basyşyna yürek zyňmasynyň beýikligi we tizligi, yürek ýygrylmasynyň ýygýlygy we ritmi, periferiki arteriýa diwarlarynyň garşylygy täsir edýär.

Garynjyklaryň sistolasýndan soň arteriýalarda peýda bolýan damar urgý tolkunlarynyň in ýokary galan pursady arterial *sistoliki* gan basýş diýlip atlandyrylýar. Arteriýa damarlarda diastola tonuslary bilen baglylykda basýşyň saklanmagyna *diastolik gan basýş* diýlip atlandyrylýar. Sistolik we diastolik basýş aralygyndaky tapawut damar urgý (puls) basýşyny emele getirýär.

Arterial gan basýşý göni usulda ulanmak arkaly manometrin datçigini göni damar hanalaryna salmak bilen ölçäp bolýar. Şu usu boýunça, meselem, kardiologiyada kateterlemäniň kömegi bilen yürek boşluklaryndaky we äpet damarlardaky basýşý ölçeyärler.

Gündelik amalyýetde arterial gan basýşý, köplenç, rus hirurgy N.S.Korotkow tarapyndan 1905-nji ýylda hödürlenen sfigmomanometrin

tonometr) enjamyň kömegi bilen göni däl ölçeniş usuly ulanylyar. *manometr* simaply ýa-da pružinli ýenlige we rezin armytjyga tikdirilen manometrdən durýar. Ýenlige howanyň düşmegi ondaky çyşy saklap we emaç bilen peseldip bilýän ýörite enjamyň kömegi bilen sazlanýar.

Adatça, arterial gan basyşy aortanyň basyşyna ýeterlikli derejede çyş bolan çigin arteriýasynda (zerur bolanda arterial gan basyşy çyş, dyzasty we beýleki periferiki arteriýalarda) ölçeyärler. Näsagyň barlanýan adamyň (näsag bu wagtda oturyp ýa-da ýatyp biler), çyşyň ýerligi (rezin turbajyklary çykýan gyrasy aşak tarapda ýerleşmeli) bilen onuň aralygyna diňe bir barmak sygar ýaly edip goýýarlar. Damar aragatnaşygynyň kesgitlemesiniň kömegi bilen tapylan tirsek aragatnaşygynyň çigin arteriýasyna fonendoskop goýýarlar. Towlawajyň aragatnaşygynyň çyşynda armytjygy gysmak bilen ýenlige howany iterip başlaýarlar. Tonometriniň görkezijisine seretmek bilen takmynan gan basyşynyň derejesinden 30-40 mm s. s. beýikliginde çigin arteriýasynyň damar aragatnaşygynyň ýiten ýagdaýynda ölçeyärler. Soňra tolawajy açyp başlaýarlar, şu sebäpden hem ýenlikden howa çykyp, ondaky basyşyň çyşlykdan peselmegi bolup geçýär. Tirsek epinindäki çigin arteriýasyny fonendoskopynyň kömegi bilen diňläp, sesiň peýda bolan wagty (tonometriniň şkalasynda oňa sistolik basyş gabat gelyär) we çyşyň ýitýän wagty (oňa diastolik basyş gabat gelyär) belleyärler. Häzirki zaman tonometrlerde sesleriň peýda bolup we ýitip çyşy, olardaky belleyän mikrofonlaryň kömegi bilen kesgitlenilýär. Tonometrde enjamlardaky mikrofonyň ýsaraty şkalanyň reňkli indikatoryna gabat gelýär. Kliniki amalda arterial gan basyşyndan başga-da damar aragatnaşygynyň tonusyny we maýyşgaklygyny kesgitlemäge mümkinçilik berýän ýörite ossilograf ulanmak bilen arterial gan basyşy ossilografiki usuly bilen ölçenilýär.

Kadada sistolik arterial gan basyşy 100-120 mm s. s. çäklerde, diastolik gan basyşy bolsa 60-80 mm s. s. çäklerde bolup bilýär. Yöne çyşlykly çäklerde olar adamyň ýaşyna-da bagly bolýar. Gartaşan adamlarda in ýokary rugsat edilýän sistolik basyş sanlary 150 mm s. s.,

diastolik basyşy bolsa 90 mm s. s. durýar. Arterial gan basyşynyň gysga wagtlaýyn ýokarlanmagy (köplenç sistolik basyş) emosional, fiziki agramlarda peýda bolýar.

Arterial gan basyşynyň ýokarlanmagy *arterial gipertenziýa (gipertoniýa)*, peselmegi bolsa (100/60 mm s. s.) *arterial gipotoniýa (gipotoniýa)* adyny göterýär.

Arterial gan basyşynyň çylşyrymly sazlanýş mehanizminiň bozulmagy netijesinde ýüze çykyan arterial gipertenziýasy gipertonik keselinde, käbir böwrek, damar keselinde, endokrin kesellerinde duşgelyär. Arterial gan basyşynyň uzak wagtlap beýgelmegi bedeniň dürli agzalarynda we ulgamlarynda düýpli üýtgeşmeleri (ýürek-damar ulgamynda, böwreklerde, merkezi nerw ulgamynda we beýl bilen bolup geçýär we ulgamlaryň derman serişdeler bilen bejerilmegini talap edýär. Arterial gipertenziýasyndan ejir çekýän näsaglary gözegçiliginde esasy bejeriş-goraýyş tertibiniň düzgünine görä berja edilişine üns bermeli. Çünki dürli nerw-psihiki (ruhy) ýagdaýlaryň otirisatel emosiyalar, ýeterliksiz uky keseliň geçişine erbet täsir edýär.

Arterial gan basyşynyň her günde ölçenilip alnan sanlaryň (käbir ýagdaýda arterial gan basyşyny günün dowamynda birnäçe gezek ölçeyäler) temperatura sahypasyna geçirýärler.

Şonuň bilen bir wagtda hem arterial gan basyşyny düzgün boýunça (bir gezek ýa-da günün dowamynda birnäçe gezek) ölçeme bilen onuň gije-gündiziň dowamynda, şeýle hem fiziki we emosional agramlaryň täsiri astyndaky köp görnüşli yrgyldylaryny, gijelerini arterial gan basyşyny belläp almak mümkin däl. Bulardan başga-da adaty ölçeginiň netijeleri näsagyň ölçenişe bolan howsalaly reaksiýalary sebäpli («ak halat» täsiri) gaty takyk bolmaýar.

Arterial gan basyşynyň monitorirlenmesi ýokarky ýetmezçiliklerden azatdyr. Ol arterial gan basyşyny gije-gündiziň dowamynda (gündizine – 15 min aralykdan, gijesine – 30 min aralykdan şeý görnüşde) bellemäge mümkinçilik berýär we gipertoniki kesel hem-de alamatlaýyn gipertoniýanyň kesgitlemesini (hususan-da, art

gan basyşynyň «tötänleýin» ýokarlanan pursadyny ýüze çykarmak (in) göz-görtele gowulaşdyrýar, şeýle hem gipotenziv serişdeleriniň synyň netijeliligini bahalandyrmaga kömek edýär.

Arterial gan basyşyny monitorlamak üçin portatiw ulgamy ag üçin kyn bolmaýar. Ol önünden mikrokompressor bilen kesmeleýin üflendiriler we eginden asylar ýaly edilip gumalandyr. nitor sistolik we diastolik arterial gan basyşyny, şeýle hem damar y ýygylgyny hasaplap belleýär, alnan maglumatlary enjamyň «dina» salýar, soňra bolsa kompýuteriň kömegi bilen «ýadyndaky» aplanan bellikleriň çözgüdini çykaryar. Soňundan kesgitlenilýän li görkezijiler bolsa (orta, in ýokary we in pes arterial gan syşynyň gündizki we gijeki beýiklikleri, wagtlaýyn gipertonik eki we beýl) keseliň kesgitlemesini goýmak we bejergi saýlamak n ulanylyar.

Arterial gipertenziýaly näsaglaryň iýmüt düzüminden nahar duzuny 2 gram çenlisini çäklendirmek maksada laýykdyr, çünki şunuň hem eýýäm arterial gan basyşynyň öz-özünden kadalaşmagyna nlandyrýar. Keseliň başlangyç döwürlerinde dürli fizioterapewtik eleri, bejeriş bedenterbiýesini ulanýarlar.

Arterial gan basyşynyň birden beýgelmegi bilen birlikde güýçli lagyry, başaýlanma, ýürekbulanma, gaýtarma bolup geçýän bolsa, *gipertoniki kriz* diýip atlandyrylýar. Uzaga çeken gipertoniki kriz wagt beýni gan aýlanyşygynyň bozulmagyna, koronar gan anyşygynyň erbetleşip, miokardyň infarktynyň ýüze çykmagyna li ýagdaýlara getirip bilýär. Näsaýn gipertoniki krizinde berk ymlaýyn düzgüni bellenilýär, olaryň ýeňsesine görçiçnik goýmak da aýaýn gyzgyn wannasyny etmek bolýar. Gursakda agyry da bolanyndan hökman nitrogliserin kabul edilmeli. Parenteral y bilen (muskulyň içine ýa-da wena içine) gipotenziv serişdeleri 0 ml 0,5%-li dibazolyň erginini, 10 ml 10%-li magniý sulfatynyň inini, 0,5-1 ml 0,01%-li klofeliniň erginini, 0,5-1 ml 5%-li pentaminiň inini we peşew kowujy serişdeleri (40-80 mg laziksiň erginini) bberýärler. Gipotenziv serişdeleriň wena içine goýberilmesini

arterial gan basyşynyň hemişe barlagy astynda örän haýal ýerine ýetirilmelidir. Şundan soň näsaglar hökman 2-2,5 sagatlap düşekde ýatmaly, çünki olaryň yerinden turmaga synanyşygynda arterial gan basyşynyň birden pese düşmegi mümkin (ortostatik kollaps).

Arterial gipotenzíýasy düýbünden sagdyn adamlarda duşýar esasan hem hor subýektlerde (asteniki konstitusíýaly diýlip atlandyrylýar adamlarda), ýöne ol düýpli keselleriň, meselem, gan akmada, miokardyň infarktynda we käbir beýleki ýagdaýlaryň alamatlary hem bolup biler.

9.3. Ýürek agyryly näsaglara gözegçilik

Näsaglaryň ýürek töweregindäki agyrylaryna arzlaryny bahalandyrmakda (döş kapasasynyň çep ýarymynda) olaryň hemişe ýürek-damar ulgamyna degişli keseller bilen baglanyşykly dälidigini göz önünde tutmaklyk hökmandyr. Şol töwerekde agyrylar, meselen plewralaryň zeperlenmeginde, gapyrgara newralgiýasynda, miozitr oňurga osteohondrozynda (oňurgaara diskleriň patologi üýtgeşmelerinde), gyzyldögin we aşgazanyň käbir kesellerinde du gelyärler.

Döş kapasasynyň çep ýarymyndaky ýürek keselleri bile baglanyşykly agyrylary, şeýle-de dürli gelip çykyşly we şertli bolma bilen, köplenç perikardyň, aortanyň zeperlenmegi, newrotik ýagdaýlarynda ýüze çykyp bilyär. Koronar arteriýalarynyň ateroskleroz ýa-da gysylmasy esasynda miokardda bozulan madda çalşygyny önümleriniň nerw reseptorlaryny gyjyndyrmagy netijesinde miokardy işemiýasynyň ýüze çykmagy bilen näsagda stenokardiýa tutgaýyn takykklamak üçin kesel kesgitlemek we habar bermek üçin ul ähmiýet berýändir.

Adaty ýagdaýlarda stenokardiýa tutgaýy gursakda basýan ýa-da gysyp baryan häsiýetli agyrylaryň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär. Agyrylar çep çigine, pilça, boýnuň çep ýarymyna ýaýraýar, derleme we gorky duýgusy bilen bolup geçýär, birnäçe minutlap dowam edýär we nitrogliserin kabul edilenden soň çalt aýrylyp gidýär.

stenokardiya tutgaýynyň nähili şertlerde yüze çykyanlygyna görä, iki agramda, gijesine uky wagtynda we ş.m.) dartgyn stenokardiýany rahat stenokardiýany tapawutlandyrmak kabul edildi. Kāwagt stenokardiya deňdeşi (ekwiwalenti) bolup, dem gysmanyň tutgaýynda yüregiň işleýşinde nāsazlyklaryň çykyş edýändigini bellemek mümkindir.

Stenokardiya tutgaýy gaýragoýulmasyz bejergini talap edýär, çünki ol uzaga çekmesinde miokardnyň infarktyna geçmegi mümkin. Stenokardiya tutgaýynda nāsagy doly rahatlyk bilen üpjün etmek, koronar erişalarynyň gysylmasyny çalt gowşadýan nitrogliserin bermeli (spirtli iňňiň 1-3 danjasyny gandyň böllejigine damdyryp, diliniň aşagyna). Erçişlikleriň ulanylmagy hem (döş kapasasynyň çep ýarymyna) dalydyr.

Yürek muskulynda işemiki nekroz ojaklarynyň emele gelmegi bilen nāsagyň ömrüne howp salýan kesel *miokardnyň infarktydyr.*

Miokardnyň infarkty öňki stenokardiýaly agyrylardan has güýçli bolup, giginli (intensiw) häsiýetde bolup, ol esasan-da, birnäçe sagada çenli çyň has dowamly agyrylar bilen häsiýetlenýär. Agyrylar ölüm kusy bilen birlikde birden umumy gowşaklyk bilen bolup geçýär. Ol hem miokardnyň infarktynyň dem gysma, aşgazan üsti töwerekdäki agyry (epigastral), yürek ritminiň bozulmagy, beýni gan aýlanyşygynyň bozulmagy bilen bolup geçýän görnüşleri duş gelip biler.

Miokardnyň infarkty bolan nāsaglary keseliň ilkinji sagatlaryndan hassahana ýerleşdirmek hökmandyr. Nāsagyň ulaglaşdyrylmasy mümkin bolsa, miokardnyň infarkty gaýrüzülmesine garşy enjamlary bolan yzajite tiz kömek topary bilen amala aşyrylmalı. Nāsaglar hassahana girýäninden gijäýeniki hammamy kabul etmezden we hassahana eşigini çykmazdan şol bada bölüme iberilýär.

Miokardnyň ýiti infarktyny bejermek üçin hāzır yörite ýokary güýçli (intensiw) bejergili (kardioreanimasiya) bölümler (otaglar) ulanyldy. Bu bölüm yürek-damar we dem alyş ulgamlarynyň işini düýzüp, dem alyş we damar urgy ýygylmagy, yürek ýygrylmasyň ritmini, damar basyşynyň derejesini we ş.m., damar urgusynyň agyry

bozulmalaryny aýyryan *defibrilýatorlar*, ýürek togtamasynda reanimasion çäreler üçin *kardiostimulýatorlar*, öykene emeli dem berilmegi üçin we ş.m. zerur enjamlar bilen üpjün edilendir. Bu bölümler giçe-gündiziň dowamynda zerur barlaglary geçirip we netijesini berip bilýän ekspress-laboratoriýa bilen baglanyşdyrylan zerur derman serişdeler we transfusion erginler bilen üpjün edilendir. Ýokary depginli (intensiw) bejeriş bölüminin işgärleriniň iş birlik tertibi (6 näsaga bir lukman we iki şepagat uýasy) şu bölümde ýatar. Näsaglaryň ýagdaýyna hemişe gözegçilik etmäge mümkinçilik berýär.

Miokardýň ýiti infarkty bolan näsaglaryň ýagdaýlarynyň duruklaşmagyndan soňra (neşe serişdeleriniň goýberilmeginiň kömegi bilen agyrlaryň aýrylmagy, geparin, streptaza we beýl. serişdeleri goýbermek arkaly ganyň lagtalanmasy peseltmek, ýürek ýygrylmasyň ritmini we arterial gan basyş derejesini kadalaşdyrmak), adatça, näsaglar 5-6 günden umumy terapewtik ýa-da kardiologik bölümlere geçirilýär. Miokardýň infarkty bolan näsaglar ilkinji 2-3 hepdelikde berli ýatymlaýyn düzgünde bolýarlar. Olara ilkinji günlerde hatda düşekde öwrülmäge hem rugsat berilmeyär. Şu döwürde gözegçilik boýunça geçirilmeli ähli zerur çäreler uly ähmiýete eýedir: düşegin ýagdaýyn barlag, ýatylýan örtgüjüň we geým-geýiminiň öz wagtynda çalşylmagy, näsaglaryň iýmitlendirilişi, deri örtükleriniň gözegçiligi, täret ýygnaýa (sudnanyň) we peşew kabul edijiniň berlişi, dem alyş we gan aýlanyş ulgamlaryna jür gözegçilik edip durulmagy zerurdyr.

9.4. Gan aýlanyş ýetmezçilikli näsaglara gözegçilik

Gan aýlanyş ýetmezçiligi diýlende gan-damar ulgamy tarapynda bedeniň agzalaryny we dokumalaryny gerekli mukdarda gan bilen üpjün edip bilmezligine düşünilýär. Bu bölümçede ýürek we gan-damar ýetmezçilikleriniň üstünde durlup geçiler.

Ýürek ýetmezçiligi miokardýň dürli zeperlenmeleri netijesinde emele gelyär (meselem, miokarditde we miokardiostrofiýasynda ýüregiň işemiki keselinde, ýürek kemisliklerinde, gipertoniki kesellerinde we ş.m.); ol ýiti we dowamly bolup bilýär.

Yürek dem gysmasy we öýken çişmesi, şeýle hem kardiogen ünyň tutgaýyny ýüze çykaryan çep garynjygyň miokardynyň çylyş ukybynyň birden peselmegi netijesinde, kliniki amalyýetde ölenç, ýiti çep garynjyk yetmezçiligi duş gelyär.

Yürek dem gysmasynyň tutgaýy kiçi gan aýlanyşda ähmiýetli ejde ganyň durgunlygynda ýüze çykýar we näsagda rahat haldaka gylasan yüzleý dem almak bilen) agyr dem yetmezçilik bilen ýan howa yetmezçilikli duýgusy (dem gysma), gögerme (sianoz) -n häsiýetlenýär. Eger näsaga şu döwürde kömek berilmese, yürek -n gysmasynyň tutgaýy öýken gan aýlanyşygyndaky birden gan -gunlygy esasynda ganyň suwuk böleginiň agdyklykda alweola -megi sebäpli, öýken çişine geçip bilyär. Bu ýokardaky agzalan matlar dem alyş sesleriniň, köp mukdarda köpürjikli gakylygyň ünip çykmagynyň goşulmagy bilen ýüze çykýar. Öýken çiş -len-tiz zerur çäreleriň geçirilmedik ýerinde ölüm bilen gutaryar.

Şeýle näsaglaryň gözegçiliginde we ilkinji kömeginde olary ýarym ran ýagdaýda oturdyp, ayaklaýny gyzgyn suwa sokmak ýa-da ayaklarda -y deponirlemek (ýygnamak) maksady bilen we yüregiň sag bölümine -y az akdyrmak üçin aşaky ahyrylara gysyjy daňyny daňmak, yokarky -n alyş ýollaryndan köpürjikli gakylygy sordurmak, kislorody etil -rtiniň bugy bilen ingalyásiya etmek, miokardnyň ýygryjylygyny -çlendirmek üçin yürek glikozidleriniň (strofantin, digoksin we -l), aýlanyan ganyň göwrümini azaltmak üçin bolsa – peşew kowujy -şdeleriniň (laziks) kömegi bilen amala aşyrylyar.

Çep garynjygyň ýygrylma ukybynyň ýiti peselmegi kardiogen -guň peýda bolmagyna getirip biler.

Kardiogen şogy miokardnyň infarktynyň in bir howply -ýrüzülmesi bolup, yürek zyňmasynyň birden peselmegi netijesinde -ze çykýar we arterial gan basyşynyň peselmegi bilen häsiýetlenýär -selme derejesi kardiogen şoguň agyrlygyna gabatlaşyar), deri -ükleriniň agarmagy ýa-da solgunlygy, sowuk derleme, dem gysma, -şak damar urgusynyň dolulygynyň we dartgynlygynyň peselmegi, -wagt huşuň bulaşmagy bilen bolup geçýär. Kardiogen şokly näsaglara

kömek bermek agyryly duýgulary aýyrmakdan (neşe serişdeleriniň goýberilmegi), arterial gan basyşyny beýgeltmekden (noradrenalin, dopamin, mezaton goýbermek), miokardyň ýygrylma ukybyny güýçlendirmekden (ýürek glikozidlerini bellemek), aýlanan gany göwürümini artdyrmakdan (wena içine poliglyukiniň, reopoliglyukiniň beýleki ýokary molekulýar erginleri goýbermek) durýar.

Dowamly ýürek ýetmezçiligi miokardyň ýygrylma ukybynyň ýuwaşlykdan gowşamagy bilen häsiýetlenýär we möwjýän *dem gysma* (başda fiziki agramda, soňra bolsa rahatlykda-da), gaz çalşygynyň bozulmagy netijesinde we has hem bedeniň daşrak ýerleşýän bölümlerinde (barmaklaryň, gulagyň deşilýän yeriniň, dodaklaryň ýaňaklaryň we ş.m. deri örtükleriniň) *gögermesi*, yüregiň çalt urmasy ilki bilen kapillýarlarda ganyň haýallamagynyň we gidrostatik basyşynyň ýokarlanmagynyň hasabyna emele gelýän *periferiki çişleriň* peýda bolmagy, wenada durgunlyk sebäpli *bagryň ulalmagy* bilen ýüze çykýar.

Dowamly ýürek ýetmezçilikli näsaglar derman serişdeleriniň (ýürek glikozidleri, peşew kowujylar, AÖF-iň ingibitorlary we beýl.) zygiderli kabul edilmeginden başga-da, olar ýene-de ünsli gözegçilige esasan-da, onuň ýagdaýlarynyň möwjýän döwri (dekompensasiýa mätäçdir. Olar zeperlenen miokardyň agramyny ýenletmäge we ýagdaýyny gowulandyrmaga ukyplandyryň, ýatymlaýyn düzgün berjaý etmelidirler. Kiçi gan aýlawynda durgunlygy azaltmak üçin düşekde näsaglaryň kellesini galybrak ýagdaýda bolar ýaly etmeli wajpydyr. Agyr ýagdaýlarda kislorod garyndyly ingalyasiýany ulanýarlar. Her günki demiň we damar urgusynyň ýygylgyny, arterial ga basyş derejesini belleýärler, şunuň bilen birlikde ölçelen ölçegleri netijesini temperatura sahypasyna ýazyp alýarlar.

Çişleriň hereketi zygiderli barlanyp durulmalydyr. Her gije-gündiziň dowamyndaky içilen we peşew bilen çykarylan (diurez) suwuklygyň gatnaşygyny kesgitleýärler. Çykarylýan suwuklygy içilendäkidən agdyklyk etmegi we çişleriň azalmagy geçirilýän bejerginiň netijelidigini subut edýär. Tersine, kabul edilendäki bile

İşdiriləndə çykarylğan suwuklygynı gōwrūminiñ azalmagy ruklygynı bedəndə saklanıandygyna şayatlyk edyār. İçilən ruklygynıñ we gije-gündizki diureziñ mukdarynıñ ölçegleriniñ ijeleri her günki temperaturada görkezilyār. Çişleriñ hereketiniñ lagyny nāsaglaryñ yzygiderli agramlaryny ölçemek arkaly hem ine yetirip bolıyār. Çişleriñ qarşysyna gōrəşmek maksady bilen ruklygynı kabul edilməsi (günde 800 ml-den 1 l-e çenli), şeyle n nahar duzunı iymeklik (agyr yağdaylarda günde 1-1,5 g-a çenli) İendirilyār.

Dowamly yürek yetmezçilikli nāsaglaryñ iymitlendirilmesinde atça olara 10 A berhizi belleyārler) olaryñ, köplenç, işdäsiz yandyklary göz önünde tutulmalı bolıyār. Şeyle nāsaglara adətçe lenden kalini çykarmaga ukyply bolan yürek glikozidleri we ew kowuıy serişdeleriniñ bellenilyändigini göz önünde tutmak n, kaliıy serişdesine baı iymit önümlerini (kişde, gowrulan kartofel beyl) iymit düzümine goşmalı. Bagırdaky wena durgunlygyny ügin kömegi bilen hem birneme azaltmak başardıyār (şeyle yağdaylarda olary sag gapyrga aсты töwereginde goıyārlar). Köp İkdarda suwuklygynı plewral boşlugında toplanmagında (gidrotoraks) gunlan suwuklygy (transsudat) ayırmak bilen plewral punksiyasyny İiryārler.

Çişleriñ uzak wagtlap bolmagy köplenç yağdaylarda deri İükleriniñ öz reñklerini İyıtgetmesi, İukalmagy, mayıısgaklygyny İirmegi bilen olaryñ ikilenç İyıtgeşmelerine getiriyār. Şeyle hem rek yetmezçiliginiñ ösüp-örnemegi bilen birlikde, nāsagyn hereketiniñ İhligini çäklendiryār horlanmak hem peıda bolıyār. Sonuñ üçin sagyn deri örtüklerine, eşiklerine we İatylyan örtgüçlerine İnsli zegçilik etmek İökmandır. Şunuñ bilen birlikde yağryn önüni İş İşleri-de geçirilyār.

İiti damar yetmezçiligi damar tonusynıñ düşmegi bilen İiyetleniyār. Onuñ otnositel İenil İüze çykmalary İiyip damar İusynıñ merkezi sazlanısygynıñ bozulmagy netijesinde emele gelyār İeselem, agıryda, otısatel emosiyalarda, uzak wagıt İüznüksiz İyäk

üstünde durulmak, kese yağdaydan dik yağdaya çalt geçilmegi we ş.m.) *çaşmaklygy* hasap etse bolar. Çaşmaklyk deri örtükleriniň solgunlaşmagy, gysga wagtyk huşuny ýitirmek, muskul tonusynyň peselmegi, arterial gipotenzíýasy bilen yüze çykyar. Adatça, näsagy huşy birnäçe minutyň dowamynda dikelyär. Çaşmakda näsaga kellesini aşak we aýaklaryny ýokaryk edip (kelle beýnisinde gan aýlanyşygy gowulandyrmak üçin) keseligine ýatýrmak, arassa howa gelmegini üpjün etmek, gysýan eşiklerden boşatmak, ýüzüne sowuk suwy sepelemek, ýañaklaryna şarpyk çalmak, naşatyr spirtinde ölleneri pagtany ysgatmak ýaly kömekler berilmelidir.

Damar tonusynyň düşmeginiň we aýlanyň gan göwrüminiň azalmagynyň aýdyň bolup geçmegi bilen baglanyşykly ýiti damar ýetmezçiligi *kollaps* adyny göterýär. Kollaps agyr geçýän birnäçe ýokanç, şeýle hem ýiti gaýnaglama kesellerinde (meselem, krupoz, pnewmoníýada, ýiti pankreatitde), gan ýitirmede, zäherlenmelerde ýürek ritminiň agyr bozulmalarynda, öýken arteriýasynyň tromboemboliýasynda duş gelyär. Kollapsda näsagyň huşy adaty saklanan, deri örtükleriniň solgunlaşmagy, bedeniň temperaturasynyň peselmegi, ýüzleý we ýygy dem alyş, ýygy we kiçi damar urgusy pes arterial gan basyşy bolup geçýär. Kollapsdaky kömek onuň sebäbini aýyrmaklygy (meselem, gan akmany duruzmak, bedenderi zäheri aýyrmak), näsagyň gyzdýrylmagyny, arterial gan basyşyny beýgeldýän derman serişdeleriniň (adrenalin, mezaton, glýukokortikoidler) goýberilmegini, aýlanyň gan göwrümini ýokarlandyrmagy (gan w. onuň ornuny tutuýjy suwuklyklaryň guýulmagy) öz içine alýar.

X BAP

IÝMIT SIŇDIRIŞ AGZALARYNYŇ KESELLERİNDE NÄSAGLARA GÖZEGÇİLİK

Iýmit siňdiriş ulgamynyň baş keseli we dowamly gastrit, holesistit, ötdaş keseli, pankreatit, enterit, kolit we ş.m. ýaly dürli keselleriň en kesellän näsaglar terapewtik we hirurgik bölümleriniň, şeýle hem saglyk öýleriniň köp bölegini düzyärler.

10.1. Garyndaky agyryly we dispeptiki bozulmaly saglara gözegçilik

Iýmit siňdiriş ulgamynyň kesellerinde has ýygy duşýan matlaryna agyrylar degişli bolup durýar. Onuň ýüze çykmagynyň mehanizmi dürli-dürli bolup bilyär. Iýmit siňdiriş agzalarynyň reketleniş işiniň bozulmagynda, gysylmada onuň tersine, süýnmede ýa-da bolýan agyrylara *wisseral* agyrylar diýilýär. Olar, meselem, ýeňil we böwrek sançmasynda, gaýra üzülmelik baş keselinde we ş.m. duş gelyärler, tutgaý görnüşli ýa-da tersine, yürege düşgünç, ýyran häsiýetli, bedeniň dürli ýerlerine ýaýraýarlar (irradirleýär).

Patologik hadysa iýmit siňdiriş agzalaryny örtýän garyn perdesi m goşulaýsa, meselem, aşgazanyň ýa-da onkibarmak içegäniň baş seliniň deşilmesinde, onuň nerw uçlary gyjynyp başlaýar we adatydyň, belli ýerde ýerleşýän, hemişelik, ýiti, hereket edilende güýçlenýän garyn perdesiniň muskulynyň dartgynlaşmagy bilen bolup geçýän, şep baryan häsiýetli *peritoneal* agyrylar peýda bolýar.

Garyndaky agyrylarda kesele kesgitleme bermek ýeterlik derejede çylşyrymly bolýar we kämil bilimi we tejribäni talap edýär. Agyrylara baha bermekde onuň häsiýetini, dartgynlygyny ýa-da güýjüniň häsiýetini, onuň peýda bolan ýerinden ýaýraýşyny ýa-da ýaýramayşyny, dowamlylygyny, döwürleýinligini, onuň ýüze çykmagyny iýmit iýilmegi ýa-da uly täret etmegi, fiziki agram, bedeniň duruş ýagdaýyny üýtgetmegi bilen bagly bolýanyny; olaryň aýrylyp gitmegine dürli derman serişdeleriniň täsir edişi göz önünde tutulýar. Bulardan başga-da garyndaky agyrylar diňe bir iýmit sındiriş agzalarynyň kesellerinde peýda bolman, eýsem, ýürek kesellerinde (infarkt miokardda), dem alyş agzalarynyň kesellerinde (krupoz pnewmoniýa), newrologik kesellerinde we ş.m. ýüze çykyşynyň hökman göz önünde tutmaly.

Garyndaky agyrylaryň gaty aýdyň bildirmeyän ýagdaýynda şol wagtyň özünde derman bejergilerini (agyryny aýryjyny, gowşadyjyny) gyzdyryjyny, klizmany, aşgazan yuwmasyny bellemek bolmaýar. Eger baş keselinde gyzdyryjylaryň ulanylmagy agyryly duýgularyny peseldýän bolsa, ýiti köriçegede ýa-da gysylan ingide gyzgynyň ulanylmagy düzedip bolmaýan zyýana eltip bilýär. Aşgazanyň yuwulmasy bolsa gürrüňsiz, zäherlenmede bellenilýär, ýöne ol garny agyryly geçýär (abdominal ýa-da gastralgiki görnüşlerinde) miokardyň infarkty bolar näsagyň ýagdaýyny ähmiýetli erbetleşdirip biler. Diňe garyndaky agyrylaryň gelip çykyşy takyklandan soň, näsagyň bejergisiniň dowamy baradaky meseläni çözüp bolar – spazmolitikleriň, holinergik serişdeleriň, tiz hirurgik goşulmaly çäreleri we ş. m.

Iýmit sındiriş agzalarynyň kesellerinde agyrylardan başga-da dürli *dispepsiki* (grek. *dispepsiýa* – iýmit sındirişiň bozulmalary, bozulmalary hem köp duş gelyär. Muňa: *ýürek bulanma*, *gägirmek* (aşgazandan agyz boşlugyna gazyň ýa-da az mukdarda iýmitiň öžerksiz bölünip çykmagy), *işdäniň bozulmagy*, *agyзда ýakymyz tagamnyň duýulmagy*, *iç gatama* (uly täretiň saklanmagy), *iç geçme* (suwuk uly täretiň ýygydan edilmegi) we beýlekiler degişli bolup durýar. Dispepsik bozulmalary hem onuň gelip çykyşynyň anyklanylmagyny we oňa degişlilikde bejergi geçirilmegini talap edýär.

Dispepsiki bozulmalara *gusmak* hem degişli. Gusmak öz ýanyndan ylödegiň, damagyň, agzyň, burun geçelgeleriniň üsti ýa-da aşgazanyň idäkileriniň öz erksiz yzyna zyňylmagy bilen çyşyrymly reflektor yndan durýar. Gusmak dürli kesellerde duş gelyär: beýni içki ysnyň ýokarlanmagynda («merkezi» gusmak), zäherlenmelerde matogen-toksiki gusmak), içki agzalarynyň köp kesellerinde (baş elinde we aşgazanyň dömmesinde, öt haltanyň kesellerinde, böwrek çumasýnda we beýli).

Gusmak yüze çykanda onuň yüze çykan wagtyny (irden, iýmit inden soň, iýmit iýlenden birnäçe sagatdan geçensoň), gusulan ssanyň göwrümini, onuň ysny, reňkini, konsistensiyasyny, ksiyasyny, iýmit galyndysynyň häsiýetini, patologiki garyndylaryň lygyny, ödüň barlygyny, gan lagtalarynyň barlygyny we beýlekileri klayarlar.

Gusmak alamat hökmünde diňe bir kesel kesgitlemek üçin ýp ähmiýete eýe däldir. Ýygjam we üzüksiz gusmak bedende r bozulmalaryň peýda bolmagyna getirýär: suwsuzlanmak, elektrolit ulmasy öz gezeginde yüregiň işiniň näsazlygy, böwregiň işiniň beýleki bozulmalar bilen bile bolup geçýär.

Gusulanda öz wagtynda kömek bermek wajypdyr, çünki gusuk eresi, esasan-da, näsagyň bihuş wagty ol dem alyş yollaryna smek gümäny bilen agyr inspirator dem gysma, soňra bolsa irasion pnemoniýa getirip biler. Näsag gusýan wagty ony irdýarlar ýa-da gapdalyna ýatyryýarlar, kellesini aşak egýärler, rde jam goýýarlar, agzyň burçuna bolsa legenjik (lotok) ýa-da radyjy süpürgiç eltyärler. Laborator barlagy zerur bolanda (meselem, kteriologiki) gusuk massasyny aýratyn gaba ýygnaýarlar, soňra oratoriýa iberyärler. Näsagyň gusmasýndan soň mylaýym suwa zyny çaykadyarlar, agyr ýa-da gowşan näsaglaryň bolsa, suwa ýa-gidrokarbonat natriniň, permanganat kaliniň gowşak erginine enen pagta tampony bilen agyz boşlugyny arassalaýarlar.

Gusmasy bar bolan näsaglaryň bejergisi, onuň keseline bagly. er gusmak haýsy hem bolsa bir zäherlenme bilen bagly bolsa, da aşgazany yuwýarlar.

Käbir ýagdaýlarda (döme ýa-da aşgazandan çykyan bölümiň daralmasynda) hirurgiki bejergi ulanylýar. Bedeniň suwsuzlanmagy bilen geçýän birsydyrgyn gusmada wenanyň içine elektrolit ergin suwuklyklaryň guýulmagy zerurdyr. Gusuk massalarynda gan garyndysy bolan ýagdaýlarynda näsaga aýratyn üns we gözegçilik edilýär.

Gastroenterologiki näsaglardaky dispepsiki bozulmalaryndar ýygy duşýanlaryna ýene-de *meteorizm* (iç ýellenme) degiş bolup durýar. Kletçatka (öýjükliklere) baý bolan iýmit önümler we olaryň siňmeginde köp mukdarda gaz berýän (kelem, gara çörek we ş.m.) iýmit önümleri iylende, aýdyň bildirýän aşgazanasty mäsiniň daşky sekretor ýetmezçiliginde, içege mikroflorasynyň düzüm bozulmasynda (disbakterioz), içege geçirmezliginde meteorizm yüze çykýar.

Meteorizmde onuň sebäbini anyklamak we esasy bejeriş çärelerini saýlamak maksady bilen barlag geçirýärler.

Meteorizmiň garşysyna göreşmek üçin kelemi, nohudy, täz çöregi, kartofeli çäklendirip iýilýän, unly iýmitleri, arassalanar uglewodly iýmitleri bolmadyk berhizi belleýärler. Aktiwirlenen kömr ýa-da karboleni (0,5-1,0 g günde 3-4 gezek), ferment serişdeleriniň görkezmesi bolanlygynda – festaly, digestaly we beýl. kabul etmeg maslahat berilýär. Ýel kowujy otlary (çopantelpegin, şibitiň (ukropyň gaýnatmasyny) belleýärler. Birden aýdyň bildirýän meteorizmde ga çykaryjy turbajygyny ulanýarlar.

30-50 sm uzynlykdaky we deşiği 5-10 mm giňlikdäki, ýaglanan gaz çykaryjy turbajygy göni içegeden 20-30 sm çuňlukda onuň için salýarlar. Turbajygyň erkin ujuny aşakda goýulýan täret ýygnalýan (sudna) goýberyärler. Turbajygy 1-2 sagatdan çykarylar, zerur boland ony gaytadan salmak hem bolar.

10.2. Aşgazan-içege gan akmaly näsaglara gözegçilik

Aşgazan-içege gan akmasy baş keselinde, aşgazanyň we onkibarmal içegäniň eroziýalarynda (nemli bardanyň yüzleý näsazlygynda gyzyldödegiň wenalarynyň warikoz giňemesi bilen geçýän bagy

ozynda, dürli içege kesellerinde-dömmelerde, babasilde, mahsus başly kolitde, kâbir derman serişdeleriniň kabul edilmeginde selem, asetibalisil turşusy) duş gelyär.

Aşgazan-ıçege gan akması ganly gusuk (gematemezis) ýa-da gara tur renkli täret (melena) görnüşinde hem ýüze çykyr bilýär.

Haçanda gan çeşmesi gyzyldödekde bolan ýagdaýynda, näsagda zany şiresiniň turşulygy pes, ýogsa-da ýitirilen ganyň göwrümi örän niýetli bolmaly, gusuk löderesi üýtgedemelik elwan renkli bolup biler. ie, köplenç, aşgazandan gan akanda gusuk löderesi aşgazandaky gana : turşusynyň täsir etmegi bilen emele gelen, duz turşusy gematinden an goňrumtyk lödere görnüşde «kofe löderesi» ýaly bolýar.

Melenadaky täretin gara renki, içegedäki dürli fermentleriň we teriýalaryň gana täsir etmegi bilen emele gelyän esasy sulfid yndysy bilen şertlenýär. Uly täretäki üýtgedemelik elwan gan, gan nanyň aşgazanda däl-de, içegededigini görkezýär, özi hem ýogyn gäniň dömmelerinde gan, köplenç, uly täret bilen deň garyşan ýa-alabeder görnüşli ýerleşen bolýar, haçanda gan akma babasilde sa, akýan gan täretin ahyryndaky üýtgedemelik gan garnuwy ýa-da pathana kagyzyndaky gan yzlary hökmünde bolup bilýär.

Aşgazan-ıçege gan akması, köplenç, umumy alamatlaryň gapdaly en hem bolup bilýär: deri örtükleriniň solgunlaşmasy, arterial gan syşynyň peselmesi, tahikardiýa, kâwagt huşuny ýitirmek. Görkezilen matlar aşgazan-ıçege gan akmasındaky kliniki suratlandyrmada esasy e çykyan alamatlar bolup bilýändigini wajypdyr, çünki onuň göni rkezmeleri (ganly gusuk we melena) diňe birmäçe sagatdan soň ýüze typ bilýär.

Aşgazan-ıçege gan akmalarynyň alamatlarynda aşgazan-ıçege lunyň tiz rentgen (ýa-da) endoskopiki barlagyny geçirýärler, gaýtadan moglobiniň, gandaky gematokritin we eritrositin düzümini, gan xaryny barlaýarlar. Zerur bolanda uly täretin gizlin gan barlagyny çirýärler.

Näsaga berk ýatymlaýyn düzgün belleyärler, iýmit iýmegi we wuklyk içmegi gadagan edýärler. Garnyň yokarky bölümüne buzly lta goýýarlar. Damar urgusynyň ýygyllygyna we dolgunlygyna,

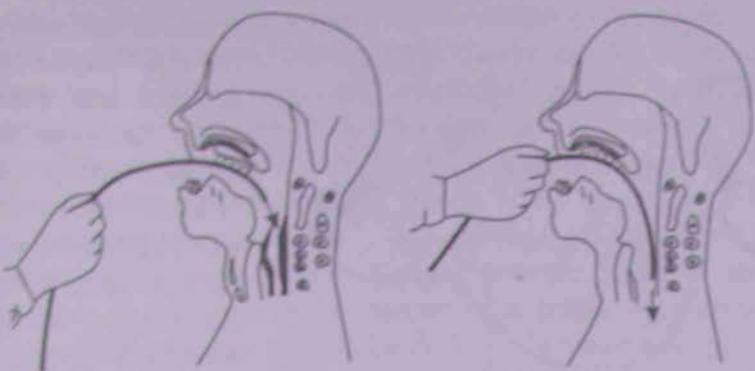
arterial gan basyş derejesine hemişelik barlagy geçirýärler. Gemostatik (gan duruzyjy) netijesini gazanmak maksady bilen muskulyň içine 1 ml 1%-li wikasolyň erginini sançýarlar, wenanyň içine 10%-li kalsi hloridiniň, disinonyň erginini goýberýärler, wenanyň içine damjalaýy epsilon-aminokapron turşusyny goýberýärler, gan guýýarlar. Soňraky bejeriş baradaky meseläni (terapewtik ýa-da hirurgik) akan ganyň göwrümine, onuň ösüş depginine görä çözyärler.

10.3. Aşgazany zond bilen barlamak

Aşgazany zond bilen barlamak (aşgazana zondy salmak) kesel kesgitlemek we bejeriş maksady bilen girizilýär. Bu barlagyň kömegi bilen aşgazandaky bar bolan zatlary alyp bolýar, aşgazany ýuwy bolýar. Aşgazanyň ýiti giňemesinde (atoniýa), ýokary içege geçirmezliginde aşgazandaky zatlary çätkamak üçin zond goýberilmes ulanylýar. In soňunda hem zond emeli iýmitlendirilmesi üçin ulanylýar.

Aşgazan ýuwmasyny dürli zäherler bilen zäherlenmelerde, hil pes iým it iýilmesinde, aşgazandan çykýan bölümiň daralmasynda (stenozynda), aşgazanyň nemli bardasyndan dürli toksiki (zäherleýji) maddalaryň bölünip çykmasynda (meselem, dowamly böwrel ýetmezçiliginde moçewinanyň bölünip çykmagy) geçirýärler. Gyzyldödegiň organiki daralmagy, ýiti gyzyldödek we aşgazan garakmalary, damagyň nemli bardasynyň agyr himiki ýanyklary, gyzyldödek we aşgazanyň güýçli turşular we aşgarlar bilen (zäherlenmede birnäçe sagat geçensoň) zäherlenmelerinde, miokardyň infarktynda beýni gan aýlanmasynyň bozulmasynda aşgazanyň zond barlagyna garşy görkezmeler bolup biler.

Aşgazany ýuwmak üçin 10-13 mm. diametrde, 1-1,5 m. uzynlykdaky aşgazan zonduny we guýguç ulanylýar. Näsag oturgyjyň üstünde arkan ýaplanyp we kellesini birneme öňe egip oturýar. Näsag kleyonkadan önlük geýdirýärler, aýaklarynyň arasynda jam ýa-da bedre goýýarlar. Näsagyň agyr ýa-da bihuş ýagdaýynda aşgazan ýuwmasy ýatan ýagdaýynda geçirýärler. Näsagda oturtma dişleri bolan ýagdaýynda ony aýyrýarlar.

23-nji surat.
Zondy salmagyň usuly

Lukman ýa-da şepagat uýasy näsagdan sag tarapda durýar, çep bilen onuň boýnuny saklaýar, sag eli bilen bolsa, suwa batyrylan ýyn aşgazan zonduny salyp başlaýar (23-nji surat). Zondyň ujyň düýbüne ýeteninden, näsaga birnäçe ýuwdunma hereketleriniň haýyş edýärler, adatyça, ondan soňra zond ýenillik bilen ýylödege we aşgazana geçip gidýär (zondy 50 sm bellige çenli arlar). Gusmak refleksini basyp ýatyrmaq üçin näsaga burundan we ýygýdan dem almagy haýyş edýärler.

Zond salnandan soň birikdirilen turbajyklaryň üsti bilen aşgazanyň suwup başlaýarlar (24-nji surat); eger suwdan doldurylan guýguç aşgazanyň deňinden ýokarda saklansa, onda ondan aşgazana suw ar (ýuwmagyň birinji döwri); eger guýgujy aşgazanyň deňinden aşgazy goýberseň, onda ýaňy goýberilen suw yzyna guýguja gaýdar (ýuwmagyň ikinji döwri).

Ilki guýgujy näsagyň dyzynyň deňinde saklaýarlar, ony ýuwlmalý suwuklykdan (gaýnadylan suwdan, permanganat kaliniň gowşak erigininden, gidrokarbonat natriniň 2%-li erigininden, natriý hlوريدiniň 0,1% erigininden) doldurýarlar we aşgazana howa düşmez ýaly guýgujy birneme egibräk edip, näsagyň agzynyň deňinden ýokaryk ýatyryýarlar. Suwuklygyň ýokarky derejesi guýguçdan çykýan deňine

24-nji surat.

Aşgazan ýuwmasynyň usuly

10 l. töweregi ýuwundy suwuklygy gidýär). Ýuwulma gutarandan soň guýguç we zond arassalanýar we gaýnadylýar. Aşgazan ýuwmasyr ýogyn zondun bolmadyk ýagdaýynda hem geçirip bolýar.

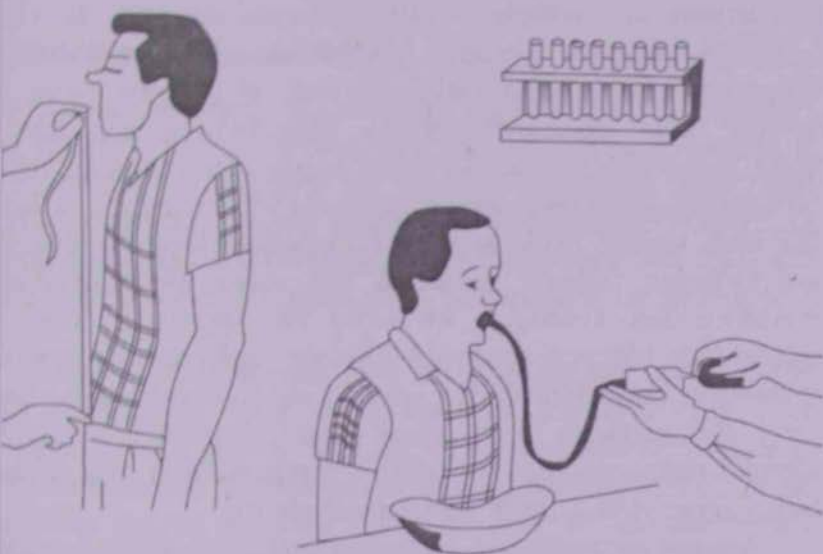
Näsag 6-8 bulgur ýuwujy suwuklygy basym-basymdan içýär. Ondan soňra damagynyň ýa-da diliň kökünüň gyjyndyrylmagy bilen onuň gusugyny tutdurýarlar. Görkezilen usuly birnäçe gezek gaýtalaýarlar.

Şeýle hem zondlamanyň kömegi bilen baş keselini, dowam gastritde aşgazanyň turşy emele getirme işiniň (funksiýasyny beýgелendigini ýa-da peselendigini kesgitlemekde uly ähmiýete eýe bolup durýan, aşgazan şiresiniň bölekleyin barlagy hem geçirilýär. Onuň üçin edil ýogyn zondun salnysy ýaly 4-5 mm. diametrli in zond ulanylýar, ýöne munda ýogyndakydan aýratynlykda, näs

yetenden soň, sonkyny ilkinji ýagdaýyna gelyänçä aşak goyberýärler. Şunlukda, aşgazan zandaky zatlar bilen birlikde ýuwundy suwuklyklary hem yzyna guýguja gaýdyp başlaýar. Guýguç dolanyndan ony öwürýärler we jama boşadýarlar.

Ýuwundy suwlary birinji bölegi zerk bolsa laboratoriyä iberilýär (meselen zäherlenmä şübüldörese). Ýuwulma aşgazandan alynýan suwuklyk tä arassabolyança gaýtalanydurulýar (adatça, mur

adunma hareketlerini işjenlik bilen yerine yetirmelidir. Yogsa, den mayysgak zond eplenip ýa-da düýrlenip biler. Zond salnan onuň erkin ujuny aşgazanyň içindäkileri çaykap, sordurar ýaly gramlyk şprise birikdirýärler. Kāwagt yörite enjamyň kömegi n aşgazanyň içindäkileriniň hemişelik aspirasiýasyny ulanyrlar. id salnandan soň ýanyndaky birinji bölegi (porsiýasy) (irden e), aşgazan sekresiýasynyň gijeki wagtkysyny häsiýetlendirýär ajöze şire bölünme (sekresiýa) adyny göterýär. Soňra bir sagadyň amynda 15 min. arakesmesi bilen san bilen belgilenen probirkalara ıtlamak bilen aşgazan şiresiniň bazal şire bölünmesini (sekresiýasyny) ýan diýlip atlandyrylan dört bölegini (porsiýasyny), iýmit sindiriş yk döwründäki aşgazan şiresini ýygnaýrlar.

25-nji surat.

Aşgazan şiresiniň böldekleyin barlanylyşy

Bulardan soň şire bölünme (sekresiýa) çaltlandyryjylary goýberýärler (köplenç, 1 kg beden agramynyň hasabyndan gistaminiň 0,01 mg-ny we täzeden bir sagadyň dowamynda her 15 min-dan sazlanan şir bölünmesiniň (sekresiýasynyň) dört bölegini (porsiýasyny) alýarlar.

Gistaminiň görkezilen mukdary (submaksimal) netijesi boýunça gowrulan et bilen şüläniň iýilmesindäki netijä barabardyr. Aňalnan aşgazan şiresiniň mukdaryny, reňkini, konsistensiyasyny, ysny garyndy barlagyny (öt, nem we beýl.) kesgitlemek üçin laboratoriyalarynyň berýärler. Aşgazan şiresiniň 1 n iýiji ýa-da gyjyndyryjy (aşgazan natriniň ergini bilen titrlenmeginiň kömegi bilen her böleginde (porsiýasynda) erkin we umumy turşulygyny kesgitleýärler, soňra ýörite hasap boýunça duz turşusynyň bazal we çaltlandyrylan önümini hasaplaýarlar.

Gynansak hem, lukmançylyk amalyýetinde bölekleyin aşgazan zondlamasyndaky netijeleriň ýalňyşlyklaryna düş gelinýär. Olaryň bolmazlygy üçin iki ýagdaýyň göz önünde tutulmagy hökmandyr. Birinjiden, zond aşgazana salnandan soň, ol nädogry durup bilýär (öwürlip biler, aşgazanyň ýokarky bölümünde ýerleşip biler we beýl.). Şonuň üçin eger sordurylanda aşgazan şiresi az bolsa, rentgen barlagynyň kömegi bilen zondyň aşgazanda nähili duranyňy barlamak. Ikinjiden, käwagt maslahat berilýän aşgazan sekresiýasyny gowsak sazlaýjylardan (kelemlil gaýnatma, etli çorba we beýleki synag tertirliklerinden, kofeinden we beýl.) ýüz öwürmeli, çünki ol aşgazan turşy bölüp çykarmasynyň obýektiv ýagdaýyna täsir etmeyär. Sekresiýany çaltlandyrmak üçin gistamin ulanylýar, onuň ulanylmasy garşy görkezmelerde bolsa (ýürek-damar ulgamynyň kesellerinde, allergiki reaksiýalarynda we beýl.) – pentgastriniň 6 mkg dozasy bilen beden agramynyň 1 kg-na hasaplap ulanylýarlar.

Aşgazan sekresiýasynyň bölekleyin barlagynyň ýalňyş netijeleri göz önünde tutup, aşgazanyň turşy emele getiriş işini bahalandyrmak üçin, emele gelen wodorod ionlaryň elektroherketlendiriji güýjüni ölçemekligiň kömegi bilen aşgazanyň we onkibarmak içegäniň dürli bölümlerindäki pH-y kesgitlemek üçin – pH-metriýa giňd

nylyar. Bu barlag üçin ýörite *pH*-metrik zond ulanylyar. Aşgazan *pH* kadadaky görkezijileri, adatça, 1,3-1,7 aralykda bolup bilýär. Soňky ýyllarda iýmit sündiriş agzalarynyň kesgitlemesinde ýöleşme we aşgazanyň dürli bölümlerindäki giçe-gündizleýin titirlenmesi giň gerime eýe boldy. 24 sagadyň dowamynda 20 s kesme bilen *pH* görkezijileriniň üznüksiz bellemegi, giçe-gündizniň duodenumdaky aşgazanyň turşy bölüp çykaryp bilijilik işi, dürli adalaryň antisekretor işjeňligi, olary ulanmakda has amatly usuly ulanmak barada gymmatly maglumatlary berýär. Kāwagt aşgazan duodenumynda *pH*-ny endoradiozondyň – ýörite kiçik radiohabarberijiniň üpjün edilen «pilyulalaryň» (radiokapsula) kömegi bilen kesgitleýärler. Şeýle radiokapsula ýuwdulansoň, habar beriji *pH* barada, aşgazanyň we onkibarmak içegäniň içiniň temperaturasy we gidrostatik basyşy barada maglumat berýär.

10.4. Duodenal zondirleme

Duodenal zondirleme (onkibarmak içegäniň içindäki maddalaryň duodenuma geçmegi maksady bilen zondy onuň içine salmak) dürli gastroenterologik, duodenumdaky näsagyň nobatda, öt haltanyň we öt akar ýollarynyň, aşgazanastyk işjeňligi, onkibarmak içegäniň kesellerini kesgitlemekde wajyp orny eýeýär. Duodenal zondirleme bejeriş maksady bilen hem (meselem, duodenumdaky näsagyň hereketleniş (motor) işiniň peselmesinde sordurmak üçin) ulanylyar.

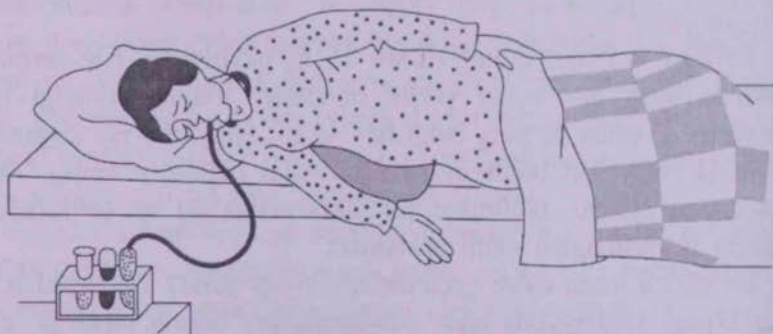
Barlagy 4-5 mm diametrli we 1,5 m uzynlykda, uýy demirden galyňlygy 0,5 mm bolan ýörite duodenal zondyň kömegi bilen geçirýärler. Zondda üç sany belgi bar: 45 sm aralykdakysy (aşgazanyň duodenumynda başlanyan bölüminden subkardial bölümine çenli), 70 sm aralykdakysy (duodenumdan çykyan bölümine çenli aralykda), 80 sm (onkibarmak içegäniň uly emzigine çenli aralykda).

Bu çäräni irden aýyrtýar (26-njy surat). Duodenal zondy duodenumda oturan ýagdaýynda işjeň ýuwdunmalary arkaly salýarlar. Zondyň duodenumda oturan ýerine ýetip aşgazanadan düşenden (turşy reaksiýany saklaýan duodenumdaky zond bilen sorduryp biliniýär), näsagy sag gapdalyna aşagyna

yassyk ýa-da dolanan odeýal goýup ýatyrýarlar. Ol şol ýagdaýda zondy haýaldan ýuwutmany dowam edýär (takmynan, 75 sm-e çenli), çünki kesgitli wagtdan soň ol (adatça, 40 min – 1 sag) aşgazanyň çykalgasyndy geçip, onkibarmak içegäniň içinde ýerleşýär. Zondyň has çalýuwdulmagyna synanyşyk edilse, ol aşgazanda düýrlenýär, netijede bolsa barlag uzaga çekýär. Zondyň daşyndaky ujuny näsagyň ýataýeriniň deňinden pesde ýerleşýän, gurnalan sütündäki (ştatiwdäki) probirkalaryň biriniň içine salýarlar. Zondyň dogry duranlygy probirkadaky esas reaksiýasy bolan sary suwuklygyň peýda bolmagy bilen makullanýar. Zondyň duran ýagdaýyny şpris bilen onuň içine howa goýbermek arkaly hem barlap bolýar: eger zond onkibarmak içegede bolsa, hiç hili sessiz bolýar, eger zond entäk aşgazanda durarsa, zond goýberilende jugurdyly ses bolýar.

Zondyň duran ýagdaýyny has takyk barlamak usuly, rentgen barlagy bolup durýar. Zondyň nädogry duranlygynda, rentgenolo hemişe onuň haýsy tarapa we ony näçeräk süýşürmelidigi baradaky takyk görkezme beryär.

Duodenal zondirlemesinde, adatça, duodenal suwuklygyň ikinji bölegini alyp bolýar. Birinji A bölekde suwuklyk, kadada dury we altynsow-sary reňkde bolýar, ol öz ýanyndan pankreatik şiresiniň we içege şiresiniň öt garyndysyny görkezýär. Eger suwuklykda aşgaza şiresiniň garyndysy bolsa, onda onuň birinji bölegi bulanyk bolýar.

26-njy surat.
Duodenal zondirlämäniň usuly

A bölegi alınsoñ, zonddan öt haltanyñ itergili sazlayjylarynyñ in: 25-40 ml 33%-li ýa-da 40-50 ml magniy sulfatynyñ 25%-li inini, 30-40 ml glyukozanyñ 40%-li erginini, 15-20 ml ýyly mlik ýagyny goýberýärler. Kāwagt gormonal tebigatly öt kowujy işdelerini (pitiutrin, holisistōkinin) hem ulanyrlar. Itergili sazlayjy /berilenden 10-15 min geçenden soñ, zonddan ikinji bölegi B – ur ýa-da zeytun reñkli öt halta ödi, durgunlan ýagdaýynda bolsa iras-ýaşyl reñkli öt düşüp başlayar. Öt haltanyñ gowşak konsentrasiýaly de A we B bölegini reñkine görä hemişe saýgaryp bolanok. /le ýagdaýlarda hromatik duodenal zondlanmasyny ulanmak ksadalaýyk bolýar: želatin kapsulada 0,15 g metilen gögüniñ lagyñ ön ýanyndaky kabul edilmesinden soñ alynýan öt halta ödi c reñk bilen reñklenýär. Kābir kesellerde, meselem, öt akarlarynyñ bilen dykylmasynda B bölegini almak başartmaýar.

Öt halta ödüniñ çykarylmasyndan soñ (ortaça 30-60 ml), zonddan aýyk bagyr ödi gelip başlayar (ç bölegi).

Öt çykmasynyñ tizligini we häsiýetini takykklamak üçin duode-zondy probirka her 5 min-dan geçirýärler, ýagny minutlanan idirleme diýlip atlandyrylýan usuly ulanylýar.

Alnan duodenal suwuklyklarynyñ mikroskopik barlaglary öt tada we öt akar ýollaryndaky gaýnaglama alamatlaryny ýüze carmaga (leykositler, epiteliýanyñ öýjüklerini), dürli ýönekeýjeleri bakteriyalary tapmaga (meselem, lýambliýany), ödüñ kolloid gdaýynyñ bozulmasyny (köp mukdarda holesterin kristallaryny) beyl. kesgitlemäge mümkinçilik beryär.

10.5. Klizmalar

Keseli kesgitlemek we bejeriş maksady bilen göni içegeden rli suwuklyklaryñ goýberilmegine klizma (grekçe *klisma* – ýuwmak) ylýär.

Kesel kesgitleýiş klizmasy, meselem, içegäniñ geçirmeyänligini syklamak üçin ulanylýar. Ýogyn içegäniñ rentgen barlagy üçin rigoskopiýa) rentgenkontrast (sudur beriji) serişdesini özünde saklayan,

kontrast klizması diýlip atlandyrylýan usul ulanylýar. Bejeriş maksady üçin sifon we dermanly klizma ulanylýar.

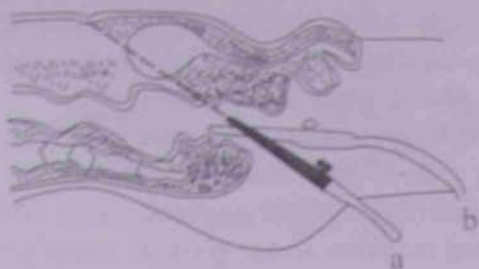
Ýogyn içegäniň aşaky bölümlerini arassalamak we ýumşatmak üçin niýetlenen arassalaýjy klizmalar: mäkäm iç gatamalarda, zäherlenmelerde toksiki maddalary aýyrmak üçin, operasiýadan we çaga dogurmалardan ön, iýmit-sindiriş ýolunyň rentgenologik we ýogyn içegäniň endoskopik barlaglaryndan ön, dermanly klizmaları ulanmazdan ön ulanylýarlar.

Olaryň islenmedik täsiri: ýogyn içegäniň nemli bardalarynyň ýiti gaýnaglamalarynda we eroziw-başly zeperlenmelerinde, käbir garyn boşlugyndaky agzalaryň ýiti hirurgik kesellerinde (ýiti appendisit ýiti peritonit), aşgazan-ichege gan akmalarynda, ýogyn içegäniň dargayar dömmesinde, garyn boşlugyndaky agzalaryň operasiýasyndan soň ilkinj günlerinde, agyr ýürek-damar yetmezçilginde ulanylmazlygyndar ybaratdyr.

Arassalaýjy klizmany ebonitden ýa-da aýnadan ujy bolan, uzynlygy 1,5 metre golaý bolan rezin turbasyna berkidilen Esmarhyň aýnadar ýa-da rezinden küýzesiniň (ýörite 1-2 l göwrümlü deşikli gap) kömeg bilen goýýarlar. Turbanyň soňunda küýzeden düşýän suwy sazlamak üçin nurbat ýerleşdirilendir.

Uly adamlaryň klizması üçin, adatça, 1-1,5 l ýyly suw (25-35°) gerek bolýar. Eger ýogyn içegäniň ýygrylmasyny itergili sazlamak zerur bolsa (atoniki iç gatamasy), onda biraz pes gyzgynly (12-20°) suw ulansaň hem bolýar. Tersine, eger içegäniň ýylmanak muskulyny gowşatmak zerur bolsa (spastiki iç gatamalarynda), onda 37-42° gyzgynlykdaky suwy ulanylýarlar. Arassalaýjy klizmanyň arassalaýjy täsirini güýçlendirmek üçin käwagt gliseriniň ýa-da ösümlik ýagynyň 2-3 nahar çemçesini ýa-da ýukajyk kesilen çaga sabyny 1 l suwda eredip, onuň üstüne goşýarlar.

Esmarhyň küýzesine suw guýýarlar we nurbaty açyp, içinden howany çykaryp, rezin turbany doldurýarlar. Soňra nurbaty täzeden ýapýarlar we küýzäni kürsüden ýokarda edip asýarlar. Näsag çep gapdalyna epilgi aýaklaryny garnyna tarap çekse, klizma turbasynyň

27-nji surat.

*Arassalaýjy klizmada onuň ujunyň gönükdirilişi
(düşündirilişi beýan ýazgysynda)*

ny salmaga amatly bolýar. Näsagyň aşagyna gyrasy aşaky jama berilen kleýonkany ýazýarlar.

Çep elniň birinji we ikinji barmaklary bilen näsagyň otyrýerini süryärler, sag el bilen bolsa, önünden wazelin çalnan klizmanyň 10-12 sm çuňlukda seresaplyk bilen towlanylýan hereketler bilen içegä salýarlar. Başda (ilkinji 3-4 sm) ujy näsagyň göbeline edip salýarlar (27-nji a surat), soňra bolsa göni içegäniň gine gabatlap öwürýärler we çüýjüge ugurdaş edip salmanyňam edýärler (27-nji b surat). Şondan soň nurbaty açýarlar we zäni 1 m. beýiklikde ýokaryk galdyryp, suwuklygy goýberýärler. Suw gitmeýän bolsa, ujuny biraz itibräk, küyzäni ýokarrak galdyryp, suwy bolsa birneme batlandyrmaly. Tersine, ýogyn içegäniň boýunça agyry peýda bolan ýagdaýynda, suwuň badynyň çadyrýarlar. Suwuklyk goýberilmesi gutaransoň, näsaga 5-10 minutlap t t etmekden saklanmagy haýyş edýärler. Soňra ýogyn içegäniň unlaýyn ýygrylmasynyň hasabyna onuň aşaky bölümleriniň massalaryndan boşamagy bolup geçýär. Ulanylýan uçlary ýylyda sabynlap ýuwyýarlar we gaýnadýarlar.

Hötjet iç gatamada, esasan hem, spastiki häsiýetlisinde ýagly ma ulanylýarlar. Munuň üçin 37-38°C-ä çenli gyzdyrylan islendik mlik ýagynyň 100-200 g rezinden armyt görnüşli ballonjygyň ýa-da ne şprisiniň kömegi bilen göni içegä goýberýärler. İçegäniň diwaryny çadyýan we yzysüre onuň tolkunlaýyn ýygrylmasyny güýçlendirmäge

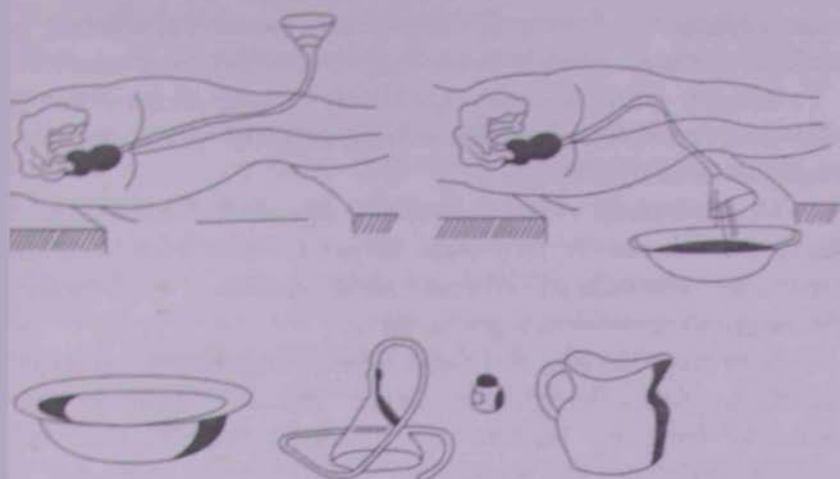
ukyplandyryňan ýagly klizmany, adaty, agşamyna edýärler (ondan soň näsag ýarym sagatlap rahat ýatmaly), onuň gowşadyjy täsiri 10-12 sagatdan soň, adaty, irden başlaýar.

Içegäniň atoniki iç gatamasyndaky onuň boşadylmagynyň itergil sazlanmagy üçin ýene-de *gipertoniki (duzly) klizmalar* ulanylýar: 50-100 ml 10%-li natriý hloridiniň erginini ýa-da 20-30%-li magniý sulfatynyň erginini rezinden armyt görnüşli ballonjygyň ýa-da Žan şprisiniň kömegi bilen goýberýärler, ondan soňra bolsa näsaga 20-30 minutlap täret etmekden saklanmagy haýyş edýärler. Çünki gipertonik klizmalar özüniň osmotik täsiri bilen dokumalardaky suwuň göni içegäniň içine çykmagyna ukyplandyryar, şeýle-de ol çişlerde, köplen hem beýni gabygynyň çişlerinde ulanylýar.

Sifon klizmasy bejeriş maksady bilen dürli zäherlenmelerde madda çalşygynyň önümleriniň intoksikasiýasynda (meselem, dowamlı böwrek yetmezçiliginde), dinamiki we mehaniki içege geçirmezliginde (soňky agzalan ýagdaýda, operasiýadan öňki taýýarlyk hökmünde) şeýle hem arassalaýjy klizmanyň netijesizliginde ulanylýar.

Sifon klizmasy üçin (28-nji surat) uly 0,5-2 l göwrümdäki guýgujy, şeýle hem rezinden maýyşgak ujy ýa-da 20-30 sm uzynlykdaky rezinden içege turbajygy bilen birikdirilen uzynlygy 1-1,5 m, diametri bolsa, 1 sm-den az bolmadyk rezinden turbany ulanýarlar. İçege turbajygynyň we maýyşgak rezinden ujuň ýerine ýogyn aşgazan zondy hem ulanylsa bolýar.

Näsag munda hem edil arassalaýjy klizmasyndaky ýaly ýagdaýda ýatmaly (çep gapdalyna ýa-da arkanlygyna birneme dyzyny epibräk Wazelin çalnan içege turbajygynyň maýyşgak ujuny ýa-da ýogy aşgazan zonduny göni içegeden 20-30 sm. çuňlukda salýarlar. Sifon klizmasynyň täsiri hem aşgazan ýuwmasyndaky ýaly birleşdirilen turbajyklaryň yörelgesine esaslanandyr. Guýgujy turbanyň daşky ujuna birleşdirip, ony näsagyň çanaklygynyň deňinden biraz ýokarrakda birneme egibräk edip saklaýarlar we ýuwundurmak üçin suwuklykda – arassa gaýnadylan suw, permanganat kaliniň gowşak ergini, 2% gidrokarbonat natrininiň ergini bilen doldurýarlar. Guýgujy beden

28-nji surat. Sifon klizmasy

hinden takmynan 50 sm beýiklikde ýokaryk galdyryýarlar, ondan
ira suwuklyk içegä düşüp başlaýar.

Suwuklyk guýgujyň inçelýän ýerine ýeteninden, guýgujy bedeniň
hinden aşak goýberýärler we ol yzyna gaýdýan içege suwuklyklary
en birlikde gaz köpürjikleri we täret massalary bilen dolup
şlaýar. Guýgujy öwrüp we içindäkileri döküp, bu çäräni içegeden
ýguja arassa ýuwundy suwlary düşüp başlaýança gaýtalaýarlar.

Adatça, bir sifon klizmasy üçin 10-12 l suwuklyk gerek bolýar.

Dermanly klizma dürli derman serişdelerini goýbermek üçin
jeriş klizmalary degişli bolup durýar; olaryň göwrümi, adatça, 50-
100 ml-e (mikroklizmalar) deňdir.

Dermanly klizmalar üçin göni içegä 10-12 sm çuňlukda salynýan
zinden armyt görnüşli ballonjygy ýa-da uzyn rezinden uýy bolan
teteri Žane şprisini ulanýarlar. Olary ulanmazdan ön düzgüne görä
massalayjy klizmany goýýarlar. Dermanly klizmalaryň umumy
ezorbtiw) we ýerli täsirini tapawutlandyryýarlar.

Ýerli täsirli dermanly klizmalary goýberilýän derman serişdesiniň
erli täsiriniň hasabyndan ulanýarlar. Çünki göni we sigma görnüşli
egeleriniň nemli bardalarynyň gaýnaglama kesellerinde klizmany

çopantelpekli we kollargolly gaýnatmasy (nastoýy), erkeklik jýns máziniň gaýnaglamasynda bolsa antipirin we ş.m. bilen ulanyýarlar.

Umumy täsirli dermanly klizmalary derman serişdeleriniň per oral ýa-da parenteral goýberilmesi mümkin däl ýa-da islenilmedik ýagdaýynda ulanyýarlar.

Munda islendik rektal usulyndaky ýaly dürli derman serişdeleri bagra düşmän we yzysüre onda dargaman, göni gana sorulyýarlar. Dermanly klizmalaryň kömegi bilen, meselem, uky tutduryjy (hloralgidrat) serişdelerini goýberýärler.

Göni içegeden köp mukdarda derman erginleriniň goýberilmek zerurlygy ýüze çykanda, damjalaýyn klizmany ulanyýarlar. Şeýle zerurlyk, meselem, bedeniň suwsuzlanmagynda (köplenç, hötjet gusmalarda), ýagny gan şepbeşikligi sebäpli, suwuklygyň wena içine gitmesi kynlaşanda ýüze çykyp bilýär. Damjalaýyn goýbermede rezin turbajygyna (Esmarhyň küýzesine ýakyn) damjalaýjy ulgamy we gysgyjy dakýarlar. Göni içegeden rezin uçly turbajygy 20-30 sm çuňlukda salýarlar. Degişli erginleriň düşüşi (meselem, natriý hloridiniň izotoniki ergini) gysgyjyň kömegi bilen sazlanýar we adatça, 1 min -da 60-100 damja tizlikde goýberilýär.

Emeli iýmitlenmäniň bir usuly hökmünde ulanylyan *iýmitlendiriji klizmasyna* degişlilikde aýdylanda bolsa, häzirki wagtda ondan ýüz öwrüldi, çünki göni we sigma görnüşli içegelerde proteinler, ýaglar, witaminler üçin siňer we sorular ýaly şertler ýok.

10.6. Näsgalary iýmit siňdiriş agzalarynyň rentgenologik, endoskopik we ultrases barlaglaryna taýýarlamak

Iýmit siňdiriş ulgamynyň rentgenologik, endoskopik we ultrases barlag usullarynyň netijeleriniň maglumatlylygy we şübhesizligi köp derejede bu barlaglary geçirmek üçin näsgalaryň taýýarlanylş hiline baglydyr.

Aşgazanyň we onkibarmak içegäniň rentgenologik barlagy bu agzalaryň şekillerini, olaryň ýerleşişini ýa-da ýagdaýlaryny, nemli bardalarynyň aýlawlarynyň endiganlygynyň (relyefiniň) ýagdaýlaryny

cunlaýyn ýygrylmasyňy takykklamaga we aşgazanyň we onkibarmak gäniň başly zeperlenmelerini, dömmelerini we başga kesellerini te çykarmakda uly orna eýedir.

Ozallar aşgazanyň rentgenologik barlagyndan ön ähli ýagdaýlarda n yörite taýýarlanylş meteorizme ukyply iýmitleriň rugsat edilmesiz hizi, barlag gününden ön aşamyna we irden arassalaýjy klizma emeklik hökman hasaplanypdyr. Häzirki umumy kabul edilen ıdaynazaryndan bolsa, ıçegeleri kadaly işleýän näsaglara aşgazanyň tgenologik barlagy üçin hiç hili yörite taýýarlyk talap edilmeyär. ie aýdyň bildirýän meteorizmde we hötjet ıç gatamalarda barlagdan 2 sag ön arassalaýjy klizma etmeklik maslahat berilyär. Näsagyň azanynda köp mukdarda suwuklygyň, nemiň, iýmit galyndylarynyň eselem, aşgazanyň çykalga bölümindäki organiki daralmalarynda) anlygynda barlagdan 2-3 sag ön aşgazan ýuwulyär. Aşgazanyň we kibarmak ıçegäniň rentgenologik barlagynda 100 g sürgüni 80 / va bolan hasapda taýýarlanan bariý sulfatynyň garyndysyny sudur iji (kontrast) maddasy hökmünde ulanyärlar.

Öt halta we öt akar ýollarynyň rentgenologik barlagy üçin plenç, iki usul ulanylyär: holesistografiya (önünden rentgenkontrast ıçdesini peroral kabul etmek bilen öt haltasynyň rentgenologik rlagy) we holeografiya (wena ıçine kontrast maddasyny goýbermek en öt akarlarynyň rentgenologik barlagy). Holesistografiya we leografiya geçirilmezden ön meteorizmiň önüni almak üçin näsag gñnläp berhiz tutmalydyr (ter kelemiň, gara çöregiň, süydüň we yl, iýmitden aýrylmagy). ıçegelerde gazlaryň toplanmagy tgenologik suratlanmasynda ýagtylyk bermegi bilen öt haltanyň üni kölegeledip, maglumatlaryň dogry alynmagyny kynlaşdyryär. kman edilmeli yörite arassalaýjy klizmalar hem (öñler maslahat rilişine görä), şeýle «ýagly ertirliги» häzirki wagtda gereklenmeyär. rassalaýjy klizmany diňe aýdyň bildirýän meteorizmde goýyärlar.

Holesistografiyada näsag barlagdan ön onuň bedeniniň 20 kg-a 1 g sabyndan ýod saklaýan rentgenokontrast serişdesini (holewid, yopagnost e beyl), adatça, ony süýjüli çay bilen ýarym sagadyň dowamynda her min-dan 0,5 g ıçyär. Kontrast maddasy bagra düşüp, öt bilen

çykarylýar we öt haltasynda toplanýar. Munda serişdäniň in köp konsentrasiýasy kabul edilenden soň, 15-17 sagatdan öt haltada bildirýär. Şonuň üçin, eger holesistografiýa irden sagat 9-10-a bellenen bolsa serişdäni barlagyň ön ýanyndaky agşamsynda sagat 17-19-da kabul etmeli. Agzalan rengenoktrast serişdeleriniň kabul edilmeginden soň näsagda ýürek bulanma we suwuk täretiniň bolmak mümkinçiligi barada hökman duýdurylmalydyr.

Rentgenogrammanyň derňemesinde öt haltanyň kölegesiniň aýdyňlygyny, onuň şekilini, ýerleşişini, deformasiýanyň bardygyny ýa-da ýokdugyny, konkrementleri (daşlary) we beýl. kesgitleýärler. Näsagyň öt haltasynyň hereketiniň işleýşini anyklamak üçin öň kowujy diýlip atlandyrylýan ertirlik berýärler (2 çig ýumurtga sarysyny ýa-da 100-150 ml. suwda 20 g. sorbiti), ondan soňra 30-40 min. soň (has gowusy, her 15 min.) gaýtadan surat alynmalaryny edýärler we öt haltasynyň ýygrylyş ukybyny kesgitleýärler.

Holegrafiýa geçirilende hem bagyr bilen çykarylýan we öň akarlarynda görüňän kontrast maddasyny (bilignost, bilitrast we beýl.) wenaýyň içine goýberýärler. Allergiki reaksiýalaryň bolmagynyň mümkindigini hasaba almak bilen başda synag dozada adam bedeniň çenli ýyladylan (1-2 ml.) 50%-li bilignostyň ýa-da biligrafiniň erginini wena içine goýberýärler. 5-10 min-dan soň allergiki reaksiýalary bolmazlygynda (gijeme, üşütme), haýaldan serişdäniň esasy bölegini goýberýärler. Akarlaryň has güýçli depginli (intensiw) dolmalar näsaga goşmaça 0,5 ml. 1%-li morfiniň ergini goýberilenden soň ýüze çykýar. Soňky surat alynmalaryny kontrast maddasyny goýberilmesinden soň 20, 30-40 we 45-60 min. geçenden soň geçirýärler. Rentgenogrammalarda öt akarlarynyň ölçeglerini, daş keşbini (konturyny), öt akarlarynyň içki we bagyrdaky däl öt akarlarynyň hanalaryny, olardaky konkrementleriň (daşlaryň) bardygyny ýa-da ýokdugyny bahalandyryrlar, öt haltanyň konsentrasion we ýygrylyş işini anyklaýarlar. Umumy öt akarlarynyň ýagdaýlarynyň has takyk kesgitlenmegi üçin, köplenç, wena içki holegrafiýasyna goşmaça onkibarmak içegäniň rentgenologik barlagy (duodenografiýa) bile üstüni dolýarlar.

Holesistografiýany bagryň agyr zeperlenmelerinde, ýod şdesine ýokary duýgurlykda geçirmeyärler, holegrafiýany sa, beden temperaturasynyň galmagy bilen geçyän (holangit) iklarynyň ýiti gaýnaglamalaryndan, aýdyň bildirýän galkan nüşli maziň giperfunksiyasyndan başgasynda geçirýärler.

Ýogyn içegäniň rentgenologik barlagyny (irrigoskopiýa) trast klizmasynyň kömegi bilen geçirýärler. Irrigoskopiýanyň nylmagy ýogyn içegäniň şekilini, ýagdaýyny, nemli bardanyň daýyny, ýogyn içegäniň haýsy hem bolsa bir bölüminiň tginlygyny we tolkunlaýyn ýygrylmasyyny we onuň dürli ellerini – dömmelerini, poliplerini, diwertikullaryny, içege irmezligini ýüze çykarmakda uly ähmiýete eýedir.

Irrigoskopiýa taýýarlanylanda barlagdan ön näsaga ortalnykdan ön kastor ýagynyň 30 g-ny, aşamyna bolsa ssalaýjy klizmany goýýarlar, ony 1 sag. aralyk bilen iki tek goýulsa has gowy bolýar. Näsag aşamlyk edinmeyär. en ýenil ertirlikden soň täzedden iki gezek arassalaýjy many goýýarlar. Gynansak-da, käwagt irrigoskopiýadan kastor ýagyny bermeyärler, netijede bolsa 4 gezek arassalaýjy zma edilenine garamazdan, näsag barlaga taýýarlyksyz bolýar, iki klizmanyň kömegi bilen ýogyn içegäniň diňe aşaky ümleri boşadylýar. Konrtast maddasy hökmünde sulfat bariniň yndysyny (400 g. ürgüni 1600 ml. suwa bolan hasapdan), ktrogaryjyda taýýarlansaň has gowy bolýar. Beden peraturasyňa çenli gyzdyrylan garyndyny klizmanyň kömegi en goýberýärler.

Endoskopik barlag usullary ýörite optiki enjamyň (doskopyň) kömegi bilen gyzyldödegiň, aşgazanyň, onkibarmak gäniň (ezofagogastroduodenoskopiýa), göni we sigma görnüşli egeleriniň (rektoromanoskopiýa), ýogyn içegäniň olonöskopiýa), garyn boşlugynyň agzalarynyň (laparoskopiýa) mli bardalaryna seretmäge, zerur bolan ýagdaýlarda yz nyndan gistologik barlagy üçin biopsiýa geçirmäge (bir bölejik

dokumany almak), bejeriş çärelerini amala aşyrmaga (meselem başly weýrançylyklary derman serişdeleri bilen deşmek, ony neon-geliý lazeri bilen şöhlelendirmek, umumy öt akaryndak ýerleşýän uly bolmadyk polipleri, konkrementleri aýyrmaga we beýl.) mümkinçilik berýär.

Ezofagogastroduodenoskopiýa ýörite taýýarlygy талап etmeyär. Meýilnamalaşdyrylan gastroskopiýany irden ajöze geçirýärler; gaýragoýulmasyz gastroskopiýany (meselem, aşgazar gan akmasynda) gije-gündiziň dowamynda islendik wagtda ýerine ýetirýärler. Barlagdan 30 min-dan ön näsagyň deriastyna 1 ml 0,1%-li atropiniň erginini goýberýärler; barlagyň ön ýanynda damagyň nemli bardasyny dikainiň erginini goýbermek bilere ýerli agyrysyzlandyrmasyny geçirýärler. Ezofagogastroduodenoskopiýadan soň 1-1,5 sag. dowamynda iýmit iýmäge rugsat edilmeyär (kadaly ýuwdunma doly dikelyänçä). Eger biopsiýa alnan bolsa, onda şol gün diňe sowuk iýmit berilýär.

Rektoromanoskopiýa taýýarlykda ön ýanyndaky agşamsynda we irden barlagdan 1,5-2 sag. ön arassalaýjy klizma goýýarlar. Ýiti gaýnaglama kesellerinde, meselem, dizenteriyada, şeýle hem göni we sigma görnüşli içegeleriň nemli bardalaryndan ähmiýetli gan akmalarynda barlagy önünden taýýarlyksyz geçirýärler.

Kolonoskopiýa taýýarlyk irrigoskopiýanyňky ýaly. Barlagdan öňki gün näsaga 30-50 ml kastor ýagyny berýärler, agşam we irden (barlagdan 2 sagatdan ön) gaýtalap, arassalaýjy klizma goýýarlar. Gaýragoýulmasyz kolonskopiýa geçirmek zerurlygynda (meselem, ýogyn içegäniň geçirmezligine şübhe dörände) taýýarlygy sifon klizmasy bilen çäklendirýärler; ondan 1/2-sag-dan soň kolonoskopiýa geçirýärler.

Iýmit sindiriş agzalarynyň kesellerini kesgitlemekde giňden ulanylýan ultrases barlagy bedeniň dürli gurşawlarynyň birmeňze akustik düzümlü däldigine we şöhlelendirýän enjamyň ultrases ýşaratlaryny dürli şekillendirýänligine esaslanandyr. Ehografiýany

iegi bilen garyn boşlugynyň dürli agzalarynyň – bagryň, öt
anyň, aşgazanasty mäsiniň ýagdaýyny, şekilini, gurluşyny
pitläp we dömmeleri, kistalary we beýl. yuze çykaryp
ar. Düzgün boýunça barlag aýöze geçirilyär, taýýarlyk
i adatça meteorizme garşy gönükdirilendir, çünki içege
nlarynyň arasynda gazlaryň toplanmagy ultrases arkaly
aryň çaklamasyny kynlaşdyrýar. Eýyäm agzalan berhizlerdäki
enmelerden başga-da, meteorizmi aýyrmak üçin barlagdan
l-3 günün dowamynda aktiwirlenen kömri ýa-da karboleni
l,0 g. günde 3-4 gezek), şeýle hem (görkezme boýunça) –
mentli serişdelerin kabul edilmegini, meselem, festaly
yýärler.

XI BAP

PEŞEW ÇYKARYJY AGZALARYNYŇ KESELLERINDE NÄSAGLARA GÖZEGÇILIK

Böwrekleriň we peşew çykaryjy ýolunyň dürli keselleri (ösüş kemislikleri, gaýnaglama hadysalary, dömmeler we beýl.) kliniki amalyýetde ýygýdan düş gelyär. Şeýle hem içki agzalaryň haýs hem bolsa bir kesellerinde (meselem, gipertoniki keselde, süý keselinde, ulgamlayyn gyzylgurt keselinde we beýl.) böwrekleriň ikilenji zeperlenmelerinde düş gelinýär. Adatça, konserwatiw bejergini talap edýän, böwrekleriň parenhimasynyň köp kesellerini we onuň gaýrüzülmelerini (meselem, nefritler, dowamly böwrek ýetmezçiligini) içki lukmançylygyň bölümi *nefrologiýa* (grek. *nefros*-böwrek, *logo*-okamak, öwrenmek) öwrenýär. Peşew çykaryjy ýollarynyň kesellerini (peşew akarynyň, peşew haltanyň, peşew çykaryjy kanalyň), erkek adamlaryň jyns agzalarynyň keselleriniň, şeýle hem hirurgik bejergini talap edýän (dömmeler, abscessler we beýl.) böwrek kesellerini kliniki meselelerini, kesel kesgitlemelerini, bejergisini we önümlerini alnyşyny kliniki lukmançylygyň bölümi bolan *urologiýa* (grek. *uro*-peşew, *logos*-okamak, öwrenmek) öwrenýär.

Böwrek we peşew çykaryjy ýollarynyň kesellerini kesgitlemek dürli görnüşli laborator we gural barlaglary ulanylýar. Böwregi bölüp çykaryjy işini bahalandyrmak üçin böwrekler bilen gandaky haýs hem bolsa bir maddanyň bölünip çykarylyş tizligini kesgitleý (meselem, kreatinini, moçewinany) böwrek arassalanmasyny öwrený usul günden ulanylýar. Çep we sag böwrekleriň aýratynlykda işleýşini öwrenmeklige radioizotop barlagynyň kömegi bilen (radioizotop renografiýasy, sintigrafiýa) ýetip bolýar.

Peşew çykaryjy agzalarynyň kesellerini yüze çykarmakda wajyp rentgenologik barlag usuly eýeleýär: böwrekleriň ginişleýin tomografiýasy, tomografiýa, ekskretor urografiýasy (kontrast dany wena içine goybermek bilen), angiografiýa (nahili hem sa bir patologik hadysany yüze çykarmaga mümkinçilik berýär, selekt böwrekleriň damarlaryndaky suratynyň üýtgeşmesi boýunça emelleri), kompýuter tomografiýasy, ýadro-magnit rezonansynyň bilen tomografiýasy (ÝAMR), çünki onuň kömegi bilen belde käbir himiki bölejikleriň (protonlaryň ýa-da suwlaryň) ýerleşim boýunça böwrekleriň beýni we gabyk gatlarynyň ýerleşiminde şakalaryň emele gelyär.

Dürli urologiki kesellerini kesgitlemek üçin peşew çykaryjy agzalarynyň we peşew halasynyň nemli bardasynyň ýagdaýyny çaklaýyn barlag usullarynyň ulanylyşy, peşew akaryň kateterlemesini geçirýän endoskopik barlag usullary (sistoskopiýa, hromosistoskopiýa we beýl.) giňden ulanylýar. Şeýle hem, näçe ýagdaýlarda zeperlenme häsiýetini takyk anyklamak üçin biopsiýa almak boýunça böwrekleriň biopsiýasyny amala aşyryrlar.

Çylşyrymly we maglumatly barlag usullarynyň ulanylyşy giňden ulanylyşy, ýönekeý barlag usullary hem keseli kesgitlemekde öz ähmiýetini ýitirmän gelyär.

11.1. Diurez we onuň bozulmagy. Laborator barlaglarynyň peşewiň alnyşy

Diurez diýip peşewiň emele gelmek we bölünip çykmak prosessyna aýdylýar. Adamda gije-gündiziň dowamynda bölünip çykýan peşewiň umumy mukdary (gije-gündüzki diurez) 1000-1800 ml aralykda bolup bilýär, ýöne fiziologiki şertlere ýa-da haýsy hem bolsa bir eliniň bolmagyna baglylykda ol köpelip ýa-da azalyp hem biler.

Gije-gündiziň dowamynda peşewiň 500 ml-den az bölünip çykmagy (oligouriýa) meselem, ýokary der bölünmesinde, suwuklygyň kemelmeginde, ýürek yetmezçilikli näsaglarda çişleriň giňden bolup, olaryň köpelyän döwründe, böwrek ýumajyklarynyň işjeňligiň azalmagynda (ýiti glomerulonefritde), nefrotoksik zäherler

bilen zäherlenmelerinde duş gelyär. Peşewiň peşew halta düşmesiniň doly kesilmegi *anuriýa* diýlip atlandyrylýar. Şeýle ýagdaý meselem, şokda, agyr şikeslenmede, agyr metal duzlary bilen zäherlenmelerde böwrek çanajyklaryndan peşew akmasynyň we peşew akarlarynyň bozulmalarynda (peşew akarlarynyň dömmeler bilen gysylmagynda) ýa-da olaryň hanasynyň daş bilen ýapylmagynda (obturasiýasynda) duş gelyär. Eger öz wagtynda kömek berilmese, bedeniň azot çalşygynyň önümi bilen çalt örneýän zäherlenmesine we näsagyň ölümine getirýär. Peşew haltanyň boşadylyp bilmezligi bilen şertlenýär (peşew saklanmagynda näsaglaryň gözegçiligine ser.), peşew saklanmagyndan – *işuriýadan* anuriýanyň tapawutlandyrylmagy hökmandyr.

Gije-gündizde diureziň beýgelmegine (käwagt gije-gündizde 20 l-çenli we ondan-da köp) *poliuriýa* diýip atlandyryýarlar. Poliuriýa köp mukdarda suw içilende, peşew kowujy serişdeler bilen bejerilende süýjüli we süýjüli däl diabetde duş gelyär.

Ýygy-ýygydan peşew goýbermek (gije-gündizde 6 gezekden köp) *pollakiuriýa* diýlip atlandyrylýar we köplenç, peşew haltany (sistit) we erkeklik jyns mäsiziniň gaýnaglamalarynda (prostatit), erkeklik jyns mäsiziniň adenomasynynda, şeýle hem poliuriýa bilen bile geçýä kesellerde duş gelyär. Pollakiuriýa ýiti sistitlerde köplenç agyryly peşew goýberilmek (stranguriýa) bilen geçýär. Agyryly, ýygy-ýygyda we kynlyk bilen peşew goýbermekligiň hemmesi birleşip, *dizuriýa bozulmalary* diýen düşünjä birigýärler. Diureziň bozulmalaryna tutu günün dowamynda ýa-da diňe gijesine (*enurez*) aýdyň bildirýä peşew saklap bolmazlygy (peşew saklanmazlygynda näsaglary gözegçiligine ser.) hem degişlidir.

Kadaly şertlerde gije-gündizki peşew mukdarynyň 60-80% gündiz (8-den 20-ä çenli) çykarylýar. Käbir kesellerde (dowamly ýürek ýetmezçiliginde) näsagyň kesel ýagdaýynda böwrekleriň w ýüregiň işiniň gowulanmagynyň hasabyna gije-gündizki diurez köp bölegi gijekî sagatlaryň paýyna düşýär. Peşew çykarylmasyny gije-gündizki ritminiň şeýle üýtgemesini *nikturiýa* diýip atlandyryýarlar.

Diurezin ayrıtnlyklarynyň düşündirilmesinden başga-da urologiki we urologiki kesellerini saýgarmakda peşewiň barlagy ähmiýete eýedir.

Peşewiň umumy barlagy üçin daşky jyns agzalarynyň gowy slup arassalanmagyndan soň in irdenki bölegini alýarlar. Peşewi 200 ml. mukdarda önünden näsagyň familiýasynyň we beýlekilumatlary görkezilen arassa we gury gaba ýygnaý, laboratoriya p gidyärler. Tiz barlagyň mümkin däl ýagdaýynda, ony sowuk de ýa-da konserwant (meselem, hloroform, formaldegid) goşup laýarlar.

Haçanda diňe böwrek kesellerine häsiýetli peşewdäki üýtgemeleri e çykarmaga ýygyn edilen ýagdaýlarynda, irdenki peşewiň ortaky eginini almaklygy ýa-da munuň üçin kateter ulanylmagyny maslahat yärler. Eger peşewdäki mümkin bolajak üýtgeşmeleriň çeşmesini yklamak zerur bolsa, iki ýa-da üç gapjağazly synagy ulanyarlar sag irden yzygiderlikde üç sany gapjağaza buşugýar: diňe birinji egindäki yüze çykarylan üýtgeşmeler, peşew çykaryjy kanalyňyň ellerine häsiýetli, üçünji bölegindäki yüze çykarylanlar bolsa ew haltasynyň zeperlenmegine häsiýetli bolýar. Böwrekleriň ellerinde bolsa, ähli üç bölekleriniň hem barlaglarynyň netijeleri meňzeş diýen ýaly bolýar.

Peşewiň umumy barlagyny geçirenlerinde onuň reňkini, tulygyny, ysyny, reaksiýasyny, şeýle hem otnositel dykyzlygyny gitleýärler. Peşewiň otnositel dykyzlygy (udel agramy) ondaky n maddalaryň-moçewina, peşew turşusy we beýl. konsentrasiýasyna gly we böwrekleriň konsentrasion ukybyny görkezýär. Peşewiň ositel dykyzlygyny urometr bilen ölçeyärler (ol «yüzgüç» görnüşde lan we 1,000-den 1,050-ä çenli otnositel dykyzlyk görkezýän alalaly gural). Barlaýan peşewi yörte silindre guýýarlar, soňra y urometre goýýarlar. Silindrdäki peşewiň yokarky gyrasyna gabat lyýän şkalanyň görkezijileri, onuň otnositel dykyzlygyny siýetlendirýär. Peşewiň otnositel dykyzlygyny üç sagatlyk bölekde e-gündiziň dowamynda kesgitlemek bilen, böwrekleriň konsentrasion ni (Zimniskiniň synagyna ser.) anyklaýarlar.

Peşewiň himiki barlagynda proteiniň (onuň peşewde peýda bolmagy proteinuriýa adyny göterýär), gandyňky (glýukozuriýa), keton bedenjikleriniňki (ketonuriýa), bilirubiniň we urobilin bedenjikleriniňki (bilirubinuriýa we urobilinuriýa), mineral maddalaryň (hloridler, kalsiý, natriý we beýl.) bardygyny ýüze çykaryrlar. Peşewiň himiki barlaglarynyň netijeleri dürli keselleriň kesgitlemesinde köp kömek edýär. Çünki proteinuriýa böwrek ýumajyklarynyň agyrlaşyp zeperlenmesini subut edýär. Glýukozuriýa süýjüli diabetiň esasy alamatlarynyň biri hasap edilýär. Süýjüli diabetli näsaglaryň agyrlaşyp ýag çalşygynyň bozulmagy sebäpli ýüze çykýan keton bedenjikleri (aseton, asetosirke we beta-oksiýag turşusy), howatyrlý kesel gaýrüzülmese bolan diabetik komanyň başlangyjy barada habarçy bolup bilýär. Peşewde öt tegmilleriniň tapylmagy (bilirubin we urobilinoïdler) sarylamanýň bardygyny nygtýan wajyp alamat bolup durýar.

Peşewiň umumy barlagynda himiki barlagyndan başga-da onuň eritrositden, leykositden, epitelial öýjüklerinden, kristallardan we duzlaryň amorf massalaryndan ybarat bolan çökündisiniň mikroskopiýasyny hem geçirýärler.

Peşewde eritrositleriň peýda bolmagy *gematuriýa* adyny göterýär. Şonlukda, eger ýokarlanan mukdardaky eritrositler diňe mikroskopik barlagda tapylýan bolsa, onda mikrogematuriýa barada gürrüň edilýär. haçanda peşewiň reňkiniň üýtgeýän ýagdaýlarynda bolsa makrogematuriýa adalgasyny ulanýrlar. Gematuriýa böwrekleriň we peşew çykaryjy ýollarynyň köp kesellerinde – ýiti we dowamlý glomerulonefritlerde, peşewdaş kesellerinde, böwrekleriň we peşew haltasynyň dömmelerinde wajyp alamat bolup durýar.

Peşewde leykositleriň tapylmagy (*leýkosituriýa*), köplenç, peşew ýa-da jyns ulgamlarynyň gaýnaglama hadysasynyň – ýiti ýa-da dowamlý pielonefritiň, sistitiň, prostatitiň bardygyna şaýatlyk edýär. Peşewde silindrleriň (gialinli, mum görnüşli, däneli), şeýle hem böwrek öýjükleriniň epitelialarynyň tapylmagy, adatça, böwrekleriň ýumajyklarynyň we kanallarynyň zaýаланandygyny görkezýär.

Adaty mikroskopiya çökündisinden başga-da peşewiň çökündisinde 1 elementlerini kesgitleýän (eritrositler, leykositler, silindrler) adar ölçeg usullary hem bardyr. Peşewiň umumy barlagy bilen deňdirilende, bu usullar böwrekleriň gaýnaglama keselleriniň gizlin (latent) görnüşlerini (glomerulonefrit we pielonefrit) ýüzü çykaryp bilýär, şeýle hem geçirilýän bejerginiň netjelerini barlamaga mümkinçilik berýär. Peşewdäki şekil elementleriniň mukdaryny kesgitleýän barlag usullaryna Kakowskiý-Neçiporenko we Amburže boýunça barlag usullary degişlidir. Kakowskiý-Addis boýunça peşewiň barlag usulynda 10 sagadyň ründäki peşew ýygnaýar (näsag iň soňky gezek ön ýanyndaky 300 ml boşugýar), zenanlarda bolsa peşew ýygnamak üçin kateter ýarlar. Soňra peşewiň umumy mukdaryndan 12 min-daky (ähli ründen 1/50-i) bölegini alyrlar we sentrifugirleýrler. Çökündiniň 1 elementlerini Goryayewiň ýörite kamerasynyň kömegi bilen mikroskopyň astynda sanayrlar we soňra peşewiň gije-gündizdäki mukdarynyň hasabyny çykarylrlar. Kakowskiý-Addisiň usuly boýunça peşewdäki şekil elementleriniň kadaly sany: eritrositler – 1 000 000-e çenli, leykositler – 2 000 000-e çenli, silindrler – 20 000-e çenli bolýar. Neçiporenko usuly häzirki wagtda has köp ulanylýar, çünki ol deňdirilende amatly taraplary köp: ol tehniki taýdan deňeý bolýar, sebäbi bir gezekdäki peşewiň ortaky bölegi alynýar; alnan peşewiň az mukdary bilen çäklenip bolýar, şeýle hem, peşew akaryň kateterlenmesinde täze boşugylan peşew ulanylýar, Kakowskiý-Addisiň usulynda bolsa, gijesine gaýtadan boşugylýany zerarly, peşew aşgarlaşyp, netijede, şekil elementleriniň gamagy bolup geçýär. Neçiporenko usuly boýunça peşewiň ortaky bölegini alyrlar, soňundan 1 ml. peşewdäki hasabyny sanayrlar (kadada eritrositler 1000-e çenli, leykositler 4000-e çenli, silindrler – 220-ä çenli bolýrlar).

Amburženiň usuly boýunça peşewi 3 sagatda ýygnaýrlar, şekil elementleriniň hasabyny bolsa 1 minutda çykýan peşewiň mukdaryndan sanayrlar.

Ýokanç tebigatly böwrekleriň we peşew çykaryjy ýollaryny kesellerinde (meselem, sistitlerde, pielonefritlerde) diňe bir kese döredijini ýüze çykarman, eýsem, oňa garşy netijeli täsir edýän antibiotigi hem saýlamagy başaryan peşewiň bakteriologik barlagyny ýygý-ýygýdan geçirýärler. Munuň üçin zyýansyzlandyrylan probirkadaky 10 ml. peşewi Petriniň jamjagazynda ýörite iýmitlendiriji gurşawda ekilýän bakteriologik laboratoriya iberyärler. Köp barlaglar üçin (meselem, gije-gündizdäki glýukozuriýany kesgitlemek üçin) onuň mukdaryny göz önünde tutmak bilen peşewiň gije-gündizdäki mukdaryny almaklyk zerurdyr. Şunda hasaplamany irdenki birinji bölekden başlaman (ony dökyärler), onuň yzyndakysyndan başlaýarlar we indiki gün irden gutaryarlar.

Peşewiň konsentrasion işini adaty iýmitli we içgili düzgündäki *Zimmiskiniň* synagynyň kömegi bilen geçirýärler. Peşewi her 3 sagatda aýry gaplara ýygnaýarlar, onsoň hem gündizkisini (6-dan 18-e çenli) we gijekisini (18-den 6-a çenli) aýrylykda hasaplaýarlar. Her bölegini görümini we otnositel dykzlygyny kesgitleýärler. Peşewiň iň ýokary otnositel dykzlygy boýunça (8 böleginiň içinden biriniň böwrekleriň konsentrasion ukybyna göz ýetirip bolýar, iň pesi boýunça bolsa, peşewiň osmotik bölünmesinde böwrekleriň ukybyna göz ýetirip bolýar.

Şunlukda, böwrekleriň işi näçe gowy saklanan bolsa, şonça-da peşewiň iň ýokary we iň pes otnositel dykzlygynyň arasynda tolkun köp bildirer (meselem, 1,005-1,027 çäklerinde). Böwrekleriň konsentrasion işi peselende peşewiň otnositel dykzlygy, adaty 1,015 az bolýar, onsoň hem ähli böleklerinde *izogipostenuriýa* atlandýan peşewiň otnositel dykzlygynyň monotonlygy belleniýär (meselem, 1,007-1,012). Peşewiň otnositel dykzlygyna baha berlend onuň görkezijileri peşewde gant we (az derejede) protein peýda bolmasynda esli ýokarlanylýan bilýändigini göz önünde tutmaklyk hökmandyr. *Zimmiskiniň* synagynyň netijesi barlananda, kadaly şertlerde gündizki diureziň gijeki diurezden agdyklyk edýändigini üçin, gündiz we gijeki diurezleriň gatnaşygyny göz önünde tutmak gerek.

ndizki we gijeki peşewiň deň mukdarda çykması, şeýle hem
iki diureziň gündizkiden üstün çykmagy, nikturiýa we ş.m.
vrekleriň konsentrasiýa işiniň peselendigini tassyklaýar.

11.2. Peşew bölüp çykaryjy ulgamynyň gurallar bilen barlaglaryna näsaglaryň taýýarlanylşy

Böwrekleriň rentgenologik barlaglarynda, köplenç, böwrekleriň
peşew ýollarynyň giňişleýin rentgenografiýasyny we böwrekler
aly bölünip çykarylýan kontrast (sudur beriji) serişdesini wena
ie goýbermek bilen wenaïki (ekskretor) urografiýasyny ulanýarlar.

Böwrekleriň garyn perdesinden aňyrdan ýerleşýändigini sebäpli,
in maglumatly netije berýän rentgenologik barlaglary diňe
vrekleriň önünde ýerleşen içege epinlerinde gaz toplumlary agdyklyk
iedik ýagdaýynda amala aşyryp bolýar. Bu ýagdaý näsagyň barlagda
at gelyän taýýarlygyny şertlendirýär. Näsag barlagdan ön 3 günläp
üklige (kletçatka) baý önümlerini iýmitden aýyrmak bilen şlaksyz
hizi berjyý edýär. Barlag edilyän günün ön ýanyndaky agşamsyna
şol gün irden näsaga arassalaýjy klizma goýýarlar.

Ilki böwrekleriň we peşew ulgamynyň göwrümleýin suratyny
arlar we şoňa görä näsagyň taýýarlanylş hiline göz ýetirýärler.
ra wena içine 40 ml. rentgenkontrast serişdesini (werografin,
ografin) goýberýärler, ondan soň yzygiderlikde surat alynmalaryny
ine ýetirýärler. Alnan urogrammalar boýunça böwrekleriň
gdaýyny, ölçegini we şekilini, çanaýk-käsejik ulgamynyň ýagdaýyny
formasiýalaryny) we peşew akarlaryny (hanalarynyň üýtgeşmelerini,
nkrementlerini), peşew haltany (erkeklik jyns mäsiniň adenomasynyň
matlaryny) bahalandyryýarlar, böwrekleriň işleýiş ukypalaryny
sgitleýärler.

Böwrekleriň ultrases barlagy haýsy hem bolsa ýörite taýýarlygy
ap etmeyär. Ýöne erkeklik jyns mäsiniň ehografik gözden geçirilmesi
ie doldurylan peşew haltada mümkindir, onuň üçin näsag barlagdan
sag-dan ön 400-500 ml. suw ýa-da çay içmeli.

Sistoskopiya geçirilende (yörite optiki enjamyň kömegi bilen peşew haltanyň nemli bardasyna yüzleý seredilmegi) edil ýokardaky ýaly näsagy önünden yörite taýýarlamak zerurlygy yok. Görkezmäni (makrogematuriýa, peşewdaş keseline şübhe, peşew haltanyň dömmesi we ş.m.), şeýle hem garşy görkezmäniň (peşew çykaryjy kanalynyň, erkeklik jyns mäsiniň, peşew haltasynyň ýiti gaýnaglama keselleri we beýl.) kesgitlemek her takyk ýagdaýlarda urolog tarapyndan çözülýär. Kesel kesgitlemek maksadyndan başga-da sistoskopiýany peşew haltadaky howply däl dömmeleri we polipleri aýyrmak daşlary owratmak (litotripsiýalar) we beýl. üçin ulanyrlar.

11.3. Käbir böwrek kesellerinde näsaglara gözegçiligiň aýratynlyklary

Böwrek kesellerinde yüze çykýan gaýragoýulmasyz ýagdaýlara peşew akarlara çykýan daşyň onuň hanasyny ýapmagynda yüze çykýan ýagdaýlardaky peşewdaş keseliň (urolitiaz) ýygy duşýar. Alamyty bolup duryan *böwrek sançmasy (kolikasy)* degişlidir. Peşew akmasynyň birden bozulmagy böwreklerdäki çanaýyklarda basyşy ýokarlanmagyna, böwrek kapsulasynyň dartylmagyna we agyryny peýda bolmagyna getirýär. Agyrylar bil töwereginde ýerleşýär (sagda ýa-da çepde), ýiti häsiýetde bolýar, peşew akarlaryň ugry boýunça gasyk töweregine we jyns agzalaryna ýaýraýar, köplenç, dizurik bozulmalary we makrogematuriýa, käbir ýagdaýlarda bolsa reflektor ýürek bulanma we gusma, beden gyzgynynyň galmagy bilen bilelikde geçýär. Böwrek sançmasynyň (kolikasyň) tutgaýy wagtynda näsaglar köplenç, özlerine amatly ýagdaý gözläp, biynjalyk bolýrlar. Peşew akarynyň uzak wagt dykylmasynda we çanaýykdan peşew çykarylmasynyň bozulmasynda ýokançly gaýrüzülmeler hem birleşip biler (pielonefrit, käwagt iriňli), käbir ýagdaýlarda böwrek parenhimasynyň ölmegi bolup geçýär (gidronefroz).

Böwrek sançmasyndaky (kolikasyndaky) ilkinji kömek peşew akarlarynyň gysylmasyny aýyryň, agyryny bes edýän, käwagt bolsa daşlaryň süýsüp gitmegine ýardam beryň ýylylygyň (bil töwereginde gyzdyrgyjy (grelka) ýa-da 38-39°C gyzgynlykdaky suw bilen 20-30

ilap gyzgyn hammamy) ulanylmagyndan ybarat. Mundan başga-da
militiki serişdelerin (no-spa, baralgin), holinolitiklerin (atropin),
zerur ýagdaýlarda neşe analgetikleriniň hem (promedol) sanjymlaryny
ýarlar. Agyryny aýranlaryndan soň we barlagdan ön soňraky
giniň meselelerini çözyärler (dermanly bejergi ýa-da operasiya).
Köplenç, böwrek kesellerinde kapillýarlaryň diwarynyň
ijiliginin ýokarlanmagy, peşew bilen proteinleriň ýitirilmegi we
ganda azalmagyndan yzysüre plazmadaky kolloid-osmotik (onkotik)
synyň peselmegi, bedende natriý ionlarynyň saklanmagy netijesinde
çykyan çişler duş gelyär. Böwrek tebigatly çişlerine häsiýetli
atlaryň ýerleşyän ýerleri, bitertip deriastky ýagly öýjükleriň köp
ýerleridir (meselem, gabaklarda). Çişleriň örneýän döwri oliguriýa
bile bolup geçýär.

Böwrek keselli näsaglarda çişleriň bolmagynda hem edil ýürek
tezçiligindäki ýaly her günki içilýän suwuklygyň we buşugylan
wiň möçberiniň (diurez) arasyndaky gatnaşygyny göz önünde
arlar. Görkezilen ýagdaýlarda näsaglaryň gije-gündizdäki iýmit
minden 1-3 g-a çenli natriý hloridini çäklendirýärler. Suwuklyklaryň
eginiň azaldylmagy diňe böwrek yetmezçiliginiň ýok bolan
laýynda rugsatlydyr. Çişleriň bejergisinde dürli peşew kowuýj
deleri (furosemid, gipotiazid, weroşpiron we beýl) ulanylýar.
eriň hereketini bahalandyrmak üçin näsaglaryň zygiderlikde
mynyň ölçenip durulmagy zerurdyr.

Böwrek kesellerinde köp duşýan alamat bolup, böwreklerde
aýlanyşygyň kynlaşmagy we onuň yzysüre olarda arterial gan
syny beýgeltmäge ukyply reniniň (peptid tebigatly madda) bölünip
magy netijesinde ýüze çykyan arterial gipertenziýasydyr. Böwrek
rial gipertenziýasy düzgüne görä, ýeterlik derejede durnukly
ýar (munda esasy diastolik basyş, öz durnuklylygy bilen
wutlanýar) we uzaga çekende, çep garynjyga aşa agram düşmegine
ýürek yetmezçiligine, gözün torly gatyndaky damarlaryň
rlenmegine we görşün erbetleşmegine, kelle-beýni gan aýlanyşygynyň
ulmagyna getirýär.

Böwrek keselli näsaglarda arterial gipertenziyasy yüze çykarylýan arterial gan basyşynyň ulgamlaryň barlagyny (zerur bolanda günü dowamynda birnäçe gezek) geçirýärler; nahar duzunyň kabul edilmegi çäklendirýärler, gipotenziv serişdeleriniň (klofelin, dopegit we beýl) yzygiderli kabul edilmegini peşew kowujylar bilen bilelikde belleýärler.

Haçanda böwrekleriň parenhimasynyň konsentrasion işini peselmegi bolup geçende, böwrek ýetmezçiligi barada gürrüň ets bolar. Böwrek ýetmezçiliginde (onuň agyr yüze çykması «uremiýa» adyny göterýär) ganda protein çalşygynyň önümleri (moçewin, kreatinin we beýl.), bedeniň turşy-aşgar deňagramlygynyň bozulmagy (asidoza) getirýän dürli toksiki birleşmeler toplanýar, şeýle her ýürek-damar we dem alyş ulgamlarynyň, merkezi nerw ulgamynyň iýmit siňdiriş agzalarynyň agyr bozulmalaryna getirýär. Böwre ýetmezçiligi ýiti we dowamly bolup bilýär.

Ýiti böwrek ýetmezçiligi böwreklerde gan aýlanyşygyň birde peselmeginiň yzyňy (meselem, şokda), nefrotoksiki zäherler bilen zäherlenmelerde, peşew akarlaryň gysylmagy sebäpli böwreklerde peşew akmasynyň bozulmasynda yüze çykýar. Kliniki ýiti böwre ýetmezçiligi umumy ýagdaýyň huş bozulmasy, dem ýetmezligi, ýürek-damar ýetmezçilikli ahwallar, ýürek bulanma, gusmak, oligouriy bilen häsiýetlenýär. Birnäçe ýagdaýlarda öňän agyr uremiýa näsag ölüme getirip bilýär. Oňaly akymda 2 hepdeden diurez ýuwa-ýuwaşdan beýgelyär, özi hem oliguriýa döwri peşewiň gije-gündiz mukdarynyň ähmiýetli beýgelmegi (poliuriýa) bilen ornuny çalşýan gandaky moçewinanyň we kreatiniň kadalaşmagynyň yüze çykarylmagy bilen böwrekleriň konsentrasion işi dikelyär.

Ýiti böwrek ýetmezçilikli näsaglaryň bejergisi bedenden zäher çykarylmagyndan (aşgazany ýuwmak), şogyň garşysyna çäreler geçirilmeginen, «emeli böwrek» enjamyny ulanmak üçin ýöriteleşdirilen bölüme (gemodialize) ýerleşdirmekden ybarat.

Dowamly böwrek ýetmezçiligi dowamly böwrek keselleriniň uzak akymlaýynlygy netijesinde yüze çykýar we böwrekleriň konsentrasion işiniň ýuwaş-ýuwaşdan peselmegi bilen häsiýetlenýär.

amly böwrek yetmezçiliginin başlangıç dövrünü kadaly buşugma
inin üýtgemegi boýunça (nikturiýanyň peýda bolmagy) ýüze
irmaklyk başardýar. Munda peşewiň Zimniskiy boýunça
igyndaky ähli böleklerinde peşewiň otnositel dykyzlygynyň
lmäge ýykgyt etmesi bildirýär (izogipostenuriýa). Böwrek
yetmezçiliginin soňky döwürlerinde, haçanda ganda azot şlaklarynyň
jesi birden ýokarlananda (azotemiýa), agyzdan moçewinanyň
ynyň gelmegini şertlendirmek bilen olar dem alyş ýollaryndan,
zan-ıçege ýollaryndan ýürek bulanmanyň, gusmagyň, iç geçmeleriniň
la bolmagyny ukyplandyrmak bilen bölünip çykyp başlaýarlar.
k işleyşiniň agyr bozulmalary, merkezi nerw ulgamynyň bozulamasy
niki koma bilen tamamlanýar.

Dowamly böwrek yetmezçilikli näsaglaryň gözegçiliginde we
rgisinde ilki bilen iýmitden et we balygy aýyrmagyň hasabyna
it düzüminde proteinleri peseltmeklige seredilýär (gije-gündizde
0 g-a çenli, agyr ýagdaýlarda gije-gündizde 20-25 g-a çenli), nahar
ynyň iýilmegini gije-gündizde 2-3 g çenli çäklendirýärler. Aşgazan-
e ýollarynyň agyr uremiki zeperlenmelerinde gaýta-gaýta aşgazan
ulmalaryny we 2%-li gidrokarbonat natriniň ergini bilen arassalaýjy
nasyň ulanyşy. Bedeniň turşy-aşgar deňagramlygynyň denleşmesi
reksiýasyny) (5%-li gidrokarbonat natriniň ergininiň wena içine
ulmagy) amala aşyrylýar. Alamatlaýyn bejergi maksady bilen
w kowujy we gipotenziv serişdelerini ulanyşy. Agyr ýagdaýlarda
odializi («emeli böwrek» enjamy) ýa-da mümkin bolajak böwregi
maklyk baradaky meseläni orta goýýarlar.

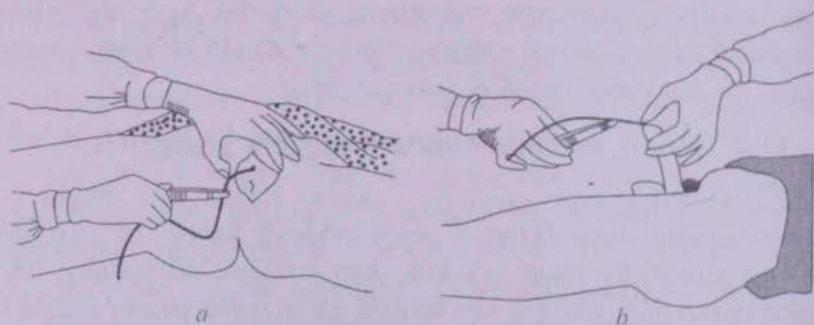
11.4. Peşew saklanmasynda näsaglara gözegçilik

Peşew saklanmasy (işuriýa) peşew haltasynyň boşadylyp
nmezliginden ybarat bolup, ol peşew çykaryjy kanalynyň geçirijiligi
ulýan (meselem, onuň erkeklik jyns mäsiniň adenomasy bilen
ylmasynda) dürli urologik kesellerinde, garyn boşlugyndaky agzalaryň
argiki operasiýalaryndan soň, çaga dogurmadan soňky döwürde,
w ulgamynyň keseliň ýa-da zeperlenmeginiň yz ýanyndaky peşew
tanyň işiniň nerw sazlanmasynyň bozulmasynda duş gelyär.

Yiti peşew saklanmasy adatça gasyk üstki töwereginde ýygda şowsuz buşugasy gelme bilen birlikde güýçli agyrylaryň peýd bolmagy, näsagyň biynjalyk ýagdaýy bilen bolup geçýär. Eger peşew saklanmasy nerw ulgamynyň zeperlenmesi bilen ýüze çykyan bolsa onda ol diňe buşugmanyň bolmazlygy we peşew haltanyň doludygyny bilinmegi bilen alamatsyz geçip biler.

Peşew saklanmasynda gaýragoýulmasyz kömek peşew haltada peşewiň tiz çykarylmagyndan ybarat, munda onuň çykarylmal usul peşew saklanmasyna getiren kesele bagly bolup durýar. Eger peşew saklanmasy çaga dogurmadan ýa-da operasiýadan soňky döwürde ýüze çykan bolsa, onda kateterlemä ýüz tutmazdan hem peşew haltasyny boşatmaga synanyssa bolar. Şeýle ýagdaýlarda kranda akýan suwuň sesi, jyns agzalaryny ýylyjak suw bilen öllendirmel (garşy görkezmeleriniň ýoklugynda) gasyk üstki töweregine gyzdyrýy (grelkanyň) goýmak, 1 ml 0,05%-li prozeriniň erginini deriastyr goýbermek bilen özbaşdak buşukdyrmaga kömek berip bolar. Eger bu çäreler netijesiz bolsa, peşew haltany kateterlemäge ýüzlenýärler.

Peşew çykaryjy kanalynyň we erkeklik jyns mäsiniň ýagdaýy baglylykda, erkek adamlarda deşigi dürli diametrde (dürli sanly (nomerli) kateterler) uzynlygy 25 sm-e çenli rezinden, plastmasda ýa-da demirden (metaldan) kateterleri ulanýarlar.

29-njy surat.

Zenarlarda (a) we erkek adamlarda (b) peşew halta kateter salmak

Zenamlaryň peşew haltasyny kateterlemek üçin uzynlygy 15 sm. li (gysga) ýörite zenan kateterleri ulanylýar. Demirden (metaldan) rezinden kateterleri ilki ýyly suwda saýynlap ýuwyýarlar, soň 30-min. dowamynda gaýnatmak bilen zyyansyzlandyryýarlar, nmazdan ön bolsa wazelin ýagyny ýa-da gliserini çalyýarlar.

Zenamlarda peşew akdyryjy kanalyň gaty uzyn daldigini hasaba al bil bil peşew haltasynyň kateterlenmesi aýratyn kynçylyk etmeyär (29-njy a surat). Şeýle ýagdaýlarda aseptikanyň we isptikanyň ähli düzgünlerini berjaý etmek, daşky jyns agzalaryny edip ýuwup-artmak işiniň geçirilmegi örän wajypdyr. Elleri yn bil bil ýuwlardan, olary spirt bil bil süpürilenden we barmaklaryň na ýoduň spirtli ergini çalmandan soň, peşew çykaryjy kanalyň ky deşigini dezinfisirleyji ergine öllenen tampon (meselem, riwanolyň li erginine) bil bil süpüýärler, soňra bolsa gapjawaýyň (pinsetiň) negi bil bil sag elde kateteri peşew çykaryjy kanala salýarlar. lan peşew akymy peşew kanalyňy ýuwar ýaly, kateteri peşew y çykyp gutarmanka çykaryýarlar.

Erkek adamlaryň peşew haltasy kateterlenilende (29-njy b surat) agy arkanlygyna aýaklarynyň arasyny birneme açybrak edip yrýarlar we aýaklarynyň arasyna peşew ýygnamak üçin gap ýarlar. Ilki sag el bil bil peşew çykaryjy kanalyň daşky deşigini infisirleyärler, soňra çep eliň başam we süýem barmaklary bil bil ew çykaryjy kanalyňyň dodajyklaryny süýşüýärler, sag el bil bil jawaýyň (pinsetiň) kömegi bil bil kateteri salýarlar. Kateterden ewiň akması, onuň peşew haltadadygyny tassyklaýar.

Erkek adamlaryň peşew haltasy kateterlenilende, käbir /rüzülmeleriň yüze çykmany mümkin, ýagny ýalan girelgäniň iele gelmegi bil bil (köplenç, demirden (metal) kateter ulanylanda) ew çykaryjy kanalyňyň diwarynyň ýyrtylmany, ýumurtgaýygyň şuntgysynyň gaýnaglamasy, uretranyň zeperlenen nemli bardasyndan kteriýalaryň geçmegi bil bil baglanyşykly uretral ysytması bolup er. Agzalan gaýrüzülmeleriň yeterlikli howpludygyny göz önünde mak bil bil erkek adamlaryň peşew haltasynyň kateterlenmesini

mümkün boldugyça lukman geçirmelidir. Bolup biläýjek gaýrüzül-
melerin önüni almak üçin üçin peşew haltanyň kateterlenmesinden
esasan-da, gaýtadan edilensoň peşew haltanyň içi riwanolyň 0,05%-l
ýa-da furasilliniň 0,02%-li ergini bilen hökman ýuwulmalydyr, şeýle
hem antibiotikler (meselem, lewomisetin), nitrofuran hatarynyň önümleri
(furadonin, furagin), nitroksolin bellennelidir.

Eger peşew haltany kateterlemek mümkin däl bolsa (uretranyň
zeperlenmegi, onuň erkeklik jynz mäsiniň adenomasy ýa-da dömmesi
bilen gysylmagy), peşew haltanyň gasygüsti punksiýasyny geçirýärler
ýa-da sistomik turbajygy salmak bilen (sistomiýa) emeli deşik goýýarlar

11.5. Peşewi saklanmaýan näsaglara gözegçilik

Peşewiň saklanmazlygy peşew haltasynyň sfinkteriniň
dartgynlygynyň (tonusynyň) zeperlenmesinde ýa-da bozulmasynda
peşew haltasynyň we peşew çykaryjy kanalyň ösüşiniň näsazlygynda
nerw ulgamynyň kesellerinde duş gelyär. Çagalarda peşew çykmanyň
merkezi mehanizminiň sazlanmasynyň ýeterlikli ösmändigi sebäpl
peşewiň gijeki saklanmazlygy (enurez) duş gelip biler. Peşewiň
hemişe çykyp durmagy ikilenji infeksiýalaryň birikmegi bilen geçýär
deri örtükleriniň sypjyrylmagyna getirýär, näsaglaryň agyr ýagdaýlarynda
bolsa, ol ýagryň ýüze çykmagyna sebäp bolup biler.

Peşewi saklanmaýan näsaglaryň gözegçiligi: peşew kabul edilyäni
şol sanda hemişe göterer ýaly ýumşak polietilenleri ulanmakdan
deri örtüklerine jür gözegçilik, esasan hem çatalba aralygyna gözegçilik
etmekden, geýimleriniň we ýatlyan örtgüçleriniň yzygiderli çalşylyp
durulmagyndan ybaratdyr. Bejergisi (derman serişdeleri, fizioterapewtik
çäreleri, bejeriş bedenterbiýesi, operatiw goşulmalary) peşew
saklanmazlygyny yüze çykaran keseliň häsiýeti bilen kesgitlenýär.
Alamatlaýyn bejeriş maksady bilen diurezi azaldýan we 6-8 sag
dowamynda bir gezeklik täsirli netije berýän adiurekriniň ürgünin
burun boşlugyna üfleýärler (gipofiziň yzky bölüminden alnan serişde)

XII BAP

GAN WE GAN DÖREDİJİ AGZALARYŇ KESELLERİNDE NÄSAGLARA GÖZEGÇİLİK

Gan we gan döredijî agzalarynyň kesellerini iç keselleriniň *patologiýa* (grek. *haima-gan*, *logos*-öwrenmek, okamak) atly bölümi çalyňyär. Gematologiýa keselleriniň in günden ýaýranlary anemiýa (gan azlyk) we gemoblastozlar – dömmä tebigatly gan döredijî dokumanyň işi bolup durýar. Şeýle hem ganyň lagtalanýş ulgamynyň bozulmagy bilen çertlenýän (gemostazyň) keselleri hem duş gelyär. Olara dürli göräşgiki diatezler – gemofiliýa, trombositopeniýa we beyl. degişlidir. Klinikli barlag üçin gany, ilki deri örtüginini spirtin we efirin bilen çyrdysy bilen süpürileninden soň, adatça, çep elin IV barmagyndan çykydylar. Skarifikatorly – inçe bilen birinji barmagyň ýumşak ýerinden 2,5-3 mm çuňlukda deşýärler. Deşilenden soň gan erkin çykydyladyr, sebäbi gany gowy akdyrmak maksady bilen barmagyň içki basylymagynda, oňa barlagyň takyklygyny peseldýän dokuma gatylygyny goşulyar. Ilkinji alnan gany gury pagtalyk bilen süpüýärler. Ganyň umumy kliniki barlagy düzümindäki gemoglobiniň mukdaryny kesgitlemegi, eritrositleriň reňk görkezijileriniň hasabyny çykarmak bilen eritrositleriň mukdaryny hasaplamagy, leykositler formulany bahalandyrmak bilen leykositleriň umumy sanyny hasaplamagy, trombositleriň sanyny hasaplamagy, eritrositleriň çöküş tizligini (EÇT) kesgitlemegi öz içine alýar. Gandaky *gemoglobiniň derejesini* kesgitlemek üçin kolorimetrik fotometrik usullary, şeýle hem barlagdaky gemoglobiniň molekulyndaky demriň mukdaryny bilmäge esaslanan usullar ulanylyar. Ganyň adamlaryň ganyndaky gemoglobiniň mukdary zenanlarda 140 g/l, erkek adamlarda bolsa 130-160 g/l çäklerinde bolup bilýär.

Eritrositlerin sayının hasabını yörte hasaplanıan gözenejilerde (kamaralarda) geçirirler. Gözenejini 5 sany uly hasa dörtburçlyklaryndaky önünden guylan gan ýaýradylanyndan ý eritrositleriň sany kesgitlenilenden soň, olaryň 1 l-däki düzümini hasabyny hasaplaýarlar. Kadada 1 litrdäki eritrositleriň sany zenanlarda $3,9-4,7 \cdot 10^{12}$, erkek adamlarda – $4,5 \cdot 10^{12}$ -ä deň.

Gandaky eritrositleriň sany we gemoglobiniň mukdar kesgitlenilenden soň, eritrositleriň gemoglobinden doýgunlygyny derejesini görkezýän, *reňk görkezijisiniň* hem hasabyny çykaryp bolýa. Reňk gökezijini gemoglobiniň gramdaky kesgitlenen sanyn eritrositleriň sanlarynyň ilkinji üç sanlaryna bölmek ýoly bile kesgitleýärler. Kadada ol 0,85-1,05 çäklerinde bolýar.

Leykositleriň sanynyň hasabyny hem eritrositleriňki ýaly önünde guylan gan ýaýradylanyndan soň, yörte hasaplanıan gözenejilerde (kamaralarda) geçirirler. Olaryň gözenejileriň 100 sany uly hasa dörtburçluklarynda degişlilikde hasaby çykarylandan soň, olaryň litrdäki umumy mukdaryny anyklaýarlar. Kadada ganyň 1 litrinde $4,0-9,0 \cdot 10^9$ (1 mkl. 4000-9000) leykositler bolýar. Leykositleriň sanyny gökezilen kadadan köpelmegi leykositoz adyny göterýär, azalma bolsa leykopeniýa adyny göterýär. Leykositler görnüş gandal leykositleriň aýry-aýry şekilleriniň (däneli taýajyklary segmentýadrolylaryň, eozinofilleriň, bazofilleriň, limfositleriň) göteri gatnaşygyny görkezýär. Ony takyk anyklamak üçin, gan çalgý taýýarlanandan soň, 200-den az bolmadyk leykositlerine seredyrl.

Şeýle hem gan çalgysynyň barlagy anemiýanyň dürli görnüşler kesgitlemekde uly ähmiýetli bolup durıan eritrositleriň dürli gur bozulmalaryny (olaryň şekiliniň, ölçeginiň üýtgeşmelerini, eritrositle doly yetişmedik şekillerini we ş.m.) yüze çykarmaga mümkinçilik berý.

Käbir keselleri anyklamak üçin trombositleriň sanyny hasaplam hem ähmiýetli bolup biler (kadada olaryň sany ganyň 1 mkl. $180 \cdot 300,0 \cdot 10^9$ ýa-da 180 000-320 000 deň bolýar). Trombositleriň sanyny azalmagy köplenç ýagdaýlarda, aşa gan akyjlygyň sebäbi bolup durý.

Köp keselleri anyklamakda *eritrositleriň çöküş tizligi* kesgitlemgiň uly ähmiýeti bardyr. Alnan gany millimetrli bölünmel

n yörite kapillýara ýygnap, soňundan kapillýary berk diklikde, we goýýarlar we bir sagat geçenden soň bir sagadyň dowamynda n plazmanyň sütünjeginiň beýikligine gabat gelyän EÇT-niň ezişlerini kesgitleýärler. EÇT-niň kadaly çäkleri erkek adamlar 2-10 mm/sag, zenanlar üçin 2-15 mm/sag-dan ybarat. EÇT-niň gelmegi (käwagt 50-60 mm/sag, çenli we ondan ýokary) dürli aglama hadysalarynda, infeksiýalarda, howply dömmelerde we a dürli kesellerde duş gelyär.

12.1. Anemiýaly näsaglara gözegçilik

Anemiýalar ganyň göwrüm birligindäki eritrositleriň we oglobinleriň azalmagyny görkezýär.

Anemiýada bedeniň dürli agzalarynyň we ulgamlarynyň işiniň ilmagy näsaglara gözegçiligiň käbir aýratynlyklaryny şertlendirýär. Köplenç, deri örtükleriniň gözegçiligi wajyp orny eýeleýär. miýaly näsaglarda, köplenç, deri örtükleriniň gurulygy we jaýrylmagy çykyar, galňan dyrnaklarynyň, hatda käwagt olaryň ýegsermegi (çe görnüşli) we yeňil döwürmegi ýaly üýtgeşmeler bolýar.

Agyz boşlugyna uly ünsli gözegçilik edilmelidir, çünki anemiýalarda boşlugynyň nemli bardalarynyň gaýnaglamaly üýtgeşmeleri (stomatit) çykyar, dilde agyrylar duýulýar, dil ýalynlaýar (glossit).

B₁₂ ýetmezçilikli anemiýaly näsaglarda keseliň möwç alýan ründe bedeniň gyzgynynyň ýokarlanyp bilyändigini üçin, ony giderli ölçäp durmak zerurdyr.

Mundan başga-da Addison-Birmeriň anemiýasyndan ejir çekýän aglarda, köplenç, periferiki nerw ulgamynyň näsazlygynyň natlary bolýar: agyry duýujylyk bozulýar, olar gyzgyny sowukdan twutlandyrmagy bes edýärler. Ýanyk howpunyň bolmagy zerarly dyrgyçlaryň we beýleki gyzgynlykly çäreleriň ulanylmagynda saplylygyň gözden düşürilmezligi talap edilyär. Bu kesellerde wagt erksiz buşugmaklyga we peşew saklanmazlyga getirýän ugma bozulmalaryna duş gelip bolýar.

Anemiýaly näsaglaryň gözegçiliginde ýürek-damar ulgamynyň ýagdaýyny: damar urgusyny we arterial gan basyşynyň derejesini hemişe ünsli barlap durmak hökmandyr. Adatça, anemiýalaryň tahikardiýa we arterial gipotoniýa ýüze çykarylýar. Ýiti we dowamly postgemorragik anemiýaly näsaglarda duýdansyz ýa-da gaýtadan ýüz çykyp biläýjek, ýürek ýygrylmalarynyň ýygjamlanmasy we möwjäýiş arterial gan basyşynyň peselmegi (şogyň we kollapsyň ýüze çykmagynyň çenli), güýçli gan akmalarynyň alamatlary bolup bilyär. Şol sebäpden gan akmalarynyň, hususan-da, ašgazan-ıçege we öýken gan akmalarynyň kliniki ýüze çykmalaryny we bejergilerini biri-birinden gowd tapawutlandyryp bilmeklik hökmandyr.

Agyr anemiýalarda, esasan-da, ägirt köp gan akmalar bilen şertlenýän anemiýalarda tiz gan guýmaklygyň zerurlygy ýüze çykyp biler.

12.2. Gemoblastozly näsaglara gözegçilik

Gemoblastozlar gan dörediji dokumalaryň täze döremeleriniň. Leykozlarda sünk beýnisi dömmе öýjükleri bilen hemme ýerden orun tutýar; gemosarkomalarda bolsa, dömmе öýjükleriniň sünkbeýni däl ösmesi bolup bilyär. Gemosarkomanyň has ýaýraýş görnüşine, dalagyň we beýleki agzalaryň limfa düwünleriniň adaty dömmeler arkaly zaýаланmasy bilen ýüze çykýan *limfогranulematoz* degişlidir.

Soňky ýyllarda gemoblastoz bilen keselleýjilik göz-görtele ösýän ýaýraýş ýygylgy boýunça olar eýýäm hemme dömmeleriniň arasynda 5-6 ýeri we işe ukyplylygyň ýitirilmesini şertlendirýän ýitgiler boýunça 2-nji ýeri eýeleýär. Köplenç, gemoblastozlar çagalarda we yetginjekler ýaşlarynda (ähli dömmeleriniň 50%-ine golaýynda) duş gelyär.

Gemoblastozyň gelip çykyşyny düşündirmekde alymlaryň aglabasyny dömmе öýjükleriniň üýtgän kadaly öýjükleriniň neberesi (klon) bolup durýan, klonly nazaryýete salgylanýarlar. Gemoblastozlaryň ýüze çykmagyna ýardam berýän faktorlar, köplenç, hromosomalaryň zeperlenmegi, nesilleyiş üýtgeşmeler, wiruslar, birnäçe himiki maddalaryň (meselem, benzol) we ionizirleýji şöhläniň täsirleri degişlidir. Beýleki dömmeler ýaly gemoblastozlar hem howpsuz we howply bolup bilyär. Olaryň ady

enç, gemoblastozlaryň morfologik aýratynlyklaryny emele getirýän öýjükleriniň we gan döredişi dokumalaryň adyna degişlilikde bilenilýär. Geçiş boýunça leykozlar ýiti we dowamly bolup bilýär. Ýiti leykozlarda gan döreme özgermeleri ganyň az differensirlenen astly») öýjüklerinde bolup geçýär (meselem, mieloblastlar, blastlar we ş.m.). Dowamly leykozlarda gan döredilmeleriniň esmeleri has yetişen öýjükleriň hasabyna bolup geçýär. Leykozlar ferik ganda (leykemiki görnüşi) patologik öýjükleriniň ähmiýetli bolmagy, sähel beýgelmegi (subleykemiki görnüşi), kadaly beýgelmegi (leykemiki görnüşi), ýa-da, ganda leykositleriň peselmegi (leykopenik görnüşi) bilen geçip bilýär.

Deri örtüklerinin gözegçiliği uly üns berilmegini talap edyär. niň hötjet giňlewüginin bolmagy sebäpli (dowamly leykozda.

granulematozda), gaşanmalaryň we jaýryklaryň yüze çykmagy mümkin. Köp näsaglaryň uzak wagtlap berk ýatymlaýyn düzgüni berjaý etmäge mejbur bolýandygy üçin, köplenç, gemoblastozlarda ýagry yüze çykmagynyň öz wagtynda önüni alýan çäreler toplumyny tutuşlaýyn berjaý edilmegi hökmandyr. Leykozlarda, köplenç, di etleriniň ganamalarynyň, dişleriň yrgydamalarynyň we gopmagyny bolýandygy üçin, agyz boşlugyna ünsli gözegçilik edilmelidir.

Gemoblastozlarda bronhitleriň we pnewmoniýalaryň köp duşýandygy sebäpli, dem alyş ulgamyna hemişelik gözegçilik edilmelidir. Seýrek duşmaýan ýürek-damar ulgamlaryndaky zeperlenmeleriň alamatlary: tahikardiýa, ýürek ritminiň dürli bozulmalary, arteria gipotoniýa, eritremitadaky arterial gipertenziýa agyr ýüre yetmezçiligine getirip biler. Şonuň üçin leykozly näsaglary gözegçiliginde arterial gan basyşyna, dem alşyň ýygylgyna, damar urgy ýygylgyna, çişleriň hereketine hemişelik gözegçiligiň alny barylmagy zerurdyr.

Leykozlarda aşa gan akyjylyga ýykgylyk, kämahal ölüm bile gutarýan agyr aşgazan-ıçege gan akmalary duşýar. Näsaglara üns gözegçilik etmek agzalan gaýrüzülmeleri öz wagtynda bilmäge mümkinçilik beryär.

Köplenç, näsaglaryň agramlarynyň peselýändigini üçin, olara ýeterli ýokary kaloriýaly we ýeňil siňýän, düzüminde köp witamin saklaýan berhiziň bellenişmegi zerurdyr. Adatça, näsaglarda işdäniň peselendigini göz önünde tutmak bilen, iýmit tagamly, onuň iýilmegi ýyg-ýygýdan, uly bolmadyk möçberde bolmagy hökmandyr.

Gemoblastozly näsaglaryň gözegçiligi boýunça ähli çäreler berjaý edilmegi bejerginiň netijelerini belli bir derejede gowulandyrmaga mümkinçilik beryär.

XIII BAP

ENDOKRIN ULGAMYNYN KESELLERİNDE NÄSAGLARA GÖZEGÇİLİK

Kliniki lukmançylygynyň içki sekresiýaly mázleriniň gurluşyny, we kesellerini öwrenýän bölümine *endokrinologiýa* (grekçeden *endo* de, *krino* – bölüp çykarmak, *logos* – öwrenmek, okamak) diýilýär. Endokrin ulgamynyň keselleriniň esasynda genetiki (köplenç, mosomalaryň) bozulmalary, gaýnaglama üýtgeşmeleri, gan nyssygyň bozulmalary, immunlaýyn bozulmalary we beyl. bilen enýän aýry ýa-da birnäçe mázleriň gormonal işjeňliginiň (giper a-da gipo ýagdaýy) bozulmagy ýatyr.

13.1. Süýji keselli näsaglara gözegçilik

Süýji keseli aşgazanasty máziniň β (beta) – öýjükli adajygynda liniň işlenilmeginiň absolýut ýa-da otnositel yetmezçiligi bilen lenýän we bedendäki dürli madda çalyşmalaryň bozulmagynyň süre yüze çykmasy bilen häsiýetlenýän keseldir.

Süýji keseliniň uzak dowam etmegi: gözün torly gatlagynyň arlarynyň (retinopatiýa), böwrekleriň (nefropatiýa) zaýalanmagy n damarlaryň agyr üýtgeşmeleriniň (angiopatiýalaryň) yüze magyna ýardam beryär, aterosklerozyň ösüp-örnemegine getirýär, okardyň infarktynyň, beýni gan aýlanyşygyň, aşaky ahyrylaryň grenasynyň yüze çykmak howpuny ýokarlandyrýar.

Süýji keseliniň doly aýdyňlaşan kliniki alamaty ýeterlikli derejede ty bolýar. Onuň esasy öňe çykýan alamatlarynyň biri bolup,

peşewdäki glyukozanyň osmotiki düzüminiň ýokary konsentrasiýasy bilen şertlenýän, käwagt 10 litr we ondan hem köpe ýetýän poliuriya (gije-gündizdäki peşewiň mukdarynyň beýgelmegi) bolup durýar. Şeýle ýagdaýlarda peýda bolýan teşnelik bedeniň suwsuzlanmagy bilen bagly we aýdyň bildirýän agyz kepeme bilen geçýär. Çünki peşewden diňe bir iýmit bilen düşen glyukoza çykman, eýsem bedende emele gelyän proteinler we ýaglar bölünip çykyar, insuline garaşly süýji keselinde näsaglaryň öz-özlerinden horlanmasy möwjäp başlaýar. Beýleki alamatlaryna aşa işdämenlik (bulimiya), deri gijilewügi esasan hem, çatalba aralygy töwereginde we jyns agzalarynda, ukuçylyk işe ukyplylygyň peselmegi degişli bolup durýar.

Süýji keseliniň agyr akymynda insuliniň aýdyň bildirýän ýetmezçiligi esasynda ganda keton bedenjikleriniň toplanmagy bilen bagly we olaryň merkezi nerw ulgamyna toksiki täsir etmegi bilen onuň çynlakay gaýra üzülmegi diabetik (ketoasidotik) koma bolup durýar.

Ketoasidotik komanyň doly aýdyňlaşan suratynda näsagyň huşy doly derejede bolmaýar. Bedeniň suwsuzlanmagy sebäpli deri örtükleriniň we nemli bardalaryň guramagy ýokarlanýar, gö almalarynyň turgorlygy peselýär, şeýle hem myşsa tonusy peselýär, sinir refleksleri doly diýen ýaly ýityär, Kussmaulyň «uly demir aradaşlykdan hem eşidilýär. Arterial gan basyş birden peselýär, damar urgusy ýygjamlaşýar, onuň dolgunlygy peselýär. Gand glyukozanyň derejesi ýokarlanýar (adadça, 22-55 mmol/l ýa-da 400-800 mg. %), düzüminde keton bedenjikleri ýokarlanýar, ganda pH peselýär. Peşewde keton bedenjikleri we glyukozanyň ýokarlanmagy üze çykarylýar.

Ketoasidotiki komanyň bejergisinde insuliniň uly dozalaryny ulanýarlar (aglaba tizligi damjalaýyn, sagatda 8-10 TB-den). Asidozy ahwallaryny azaltmak üçin natriý hloridiniň izotoniki erginini 4 %-li bikarbonat natrinini erginini, başga elektrolitleri (gije-gündizdäki 3 l we ondan-da köp) goýberýärler, deriastyna – kordiamin, kamfor, kofein goýberýärler.

Süýji keselli näsaglaryň barlagynda hökman gandaky we peşewdäki glukozanyň mukdaryny kesgitleýärler.

Sagdyn adamlaryň aýjoe alnan ganynda glýukozanyň derejesi 5,6 mmol/l-den ybarat.

Şol bir wagtyň özünde hem keseliň has ýetil görünüşinde aýjzelikde n gandaky glýukozanyň derejesi kadaly bolmagy hem mümkin. E ýagdaýlarda gandaky glýukozanyň derejesini gije-gündiziň amynda 3-4 gezek glukozanyň yokary görkezijilerini barlaýarlar, nda näsag günün dowamynda adatdaky iýmit düzgünini berjaý ir.

Eger şeýle yollar bilen alnan görkezijiler yrgyldylary kadaly lerde galýan bolsa, (meselem, süýjüli diabetiniň gizlin akymynda p bilyän), onda glýukozanyň uýgunlaşmagyna synag geçirýärler i ady «gant agramy»). Ganyň aýjzelikdäki glýukozasynyň mukdary gitlenilenden soň, näsaga 200 ml. suwa garylan 50 g. glýukozany ýärler. Soňky üç sagadyň dowamynda her 30 min-dan gandaky ukozanyň gaýtadan kesgitlenmegini geçirýärler. Munda sagdyn nda bir sagadyň dowamynda glýukozanyň mukdary in cudakynyň derejesi bilen deňeşdirilende, takmynan, 50 % beýgelyär e 9,4 mmol/l, ýa-da 170 mg. %). Ikinji sagadyň ahyrynda gandaky ukozanyň derejesi in soňky görkezijilerine çenli peselyändig i çykarylýar. Süýji keselli näsaglaryň ganynda glýukozanyň esesiniň beýgelmegi giç başlaýar we has ähmiýetli bolup durýar, ukda hem soňky derejesine çenli peselmek üç sagat geçenden hem yüze çykarylmaýar.

Gije-gündizdäki diureziň deň-deň barlanyp gidilmegi insuliniň asyny saýlamak üçin uly ähmiýetli bolup bilyän, glýukozanyň ew bilen gije-gündizki ýitgisiniň hem hasabyny çykarmaga mkinçilik berýär. Meselem, näsagyň gije-gündizdäki diurezinde ewiň 4 l we glýukozanyň möçberi 2%-e deň, peşewiň gije-gündizdäki umy ýitgisi 80 g. durýar. Şeýle ýagdaýlardaky peşewiň ýygnalmagy göwrümlü gaplarda geçirýärler. Çünki glýuokozanyň peşew bilen inip çykmagy, köplenç, deňölçege bolup geçmeyär, peşewdäki

glýukozanyň derejesini, köplenç, giçe-gündiziň dowamynda iki ýa-da üç bölekde kesgitleýärler («glikemiki görkezijisi», «glikemiki profil»).

Şeýle hem asetony, asetosirke kislotasyny we beýleki *keto bedenjiklerini* kesgitleýärler, olaryň süýji diabetli näsaglaryň peşewinde tapylmagy, süýji diabetiniň agyr akymyny, dekompensasiýanyň peýda bolandygyny görkezýär.

Süýji diabetli näsaglarda, köplenç, peşew çykaryjy ýollarynyň gaýnaglamaly keselleri duş gelyär, şonuň üçin barlag geçirilende peşewiň umumy barlagyny, peşewiň Neçiporenko boýunça barlagyny ilki bilen olardaky leykositleriň barlygyna üns bermek bilen barlaglaryny gaýtadan geçirilmegi hökmandyr. Şeýle hem böwrekleriň ýumajyklarynyň zaýalanmagyndan yz ýany, olardaky sklerotik üýtgeşmeleriň we mukdary işiniň peselmeginiň bolup geçýändigini göz önünde tutmak bilen peşewiň Zimniskiy boýunça barlagyny geçirýärler.

Süýji diabetinden ejir çekýän näsaglaryň gözegçiligi, gözegçilik boýunça umumy ýerine ýetirilýän işleriň geçirilmegini göz önünde tutýar; mundan başga-da keseliň bejergisi bilen bagly birnäçe aýratynlyklar hem bardyr.

Hötjet gijilewügiň we patogen mikrobedenlere pes durnuklyly sebäpli, deride gurulyk we ýeňil gopmalar, gaşanmalar, furunkuly (çybany) peýda bolýar. Şol sebäpli öz watgynda gijiyeniki hammamy kabul edilmegi bilen deri örtüklerine ünsli gözegçilik edilmegi zerur. Özünde gant saklaýan peşew dürli bakteriýalar üçin oňat iýmitlendirij gurşaw bolýar; onuň çatalba ara derä düşmegi yzygiderli ýuwnulmag talap edýän güýçli gijilewügi tutdurýar we deriniň kesilmegini ýüz çykaryar. Ýatymlaýyn düzgündäki näsaglaryň protein çalşygyny bozulandygy sebäpli, olarda ýagyr ýeňil emele gelyär. Onuň önüm almaga çäreleriň toplumynyň öz wagtynda başlanmagy zerurdyr.

Bedeniň pes durnuklylygynyň esasynda diş etleriniň (gingiwit) wagzyň nemli bardalarynyň (stomatit) gaýnaglama keselleri ýygy ýüz çykýar. Şeýle gaýrüzülmeleriň önüni almaklyk stomatologiýa barlamagy bilen agyz boşlugynyň ulgamlaryň gözegçiligini talap edýär.

Süýji diabetli näsaglaryň agramlaryny yzygiderli ölçemek zerurdyr, iňi bedeniň agramynyň hereketi (dolmuş näsaglaryň horlanmagy la tersine, keseliň agyr akymy horlanmak bilen geçen näsaglaryň imynyň artmagy) düzgüne göre geçirilýän bejerginiň netijesini rlikli durky bilen berip bilýär.

Süýji diabetli näsaglaryň bejergisinde uly ünsi iýmitlenmäniň ry gurnalysyna berilmelidir, aýratyn-da, degişli berhiziň berjaý megi keseliň ýeňil görnüşli näsaglarynda esasy bejergi usuly ap biler.

Bedeniň kadaly agramynda, adatça, proteine baý, az mukdarly ewodly berhizi 9 a diýip belleyärler. Semizlikde iýmit düzümi ewodlaryň we ýaglaryň çäklendirilmegi bilen kaloriýalylyk ldylmalydyr.

Gandy, baly, mürepbäni, süýjüleri, pirožnylary, tortlary, şeýle n holesterine baý iýmit önümlerini (ýagly etleri, ýumurtgalary) itden doly aýyrýarlar. Süýji-köke önümleriniň orun tutujlary amünde kökeleriň, biskwitleriň we beýleki önümleriň ksilitde, itde, fruktozada taýýarlanan ýörite görnüşlerini ulanmak bolar. ýal sorulýan uglewody saklaýan önümleri (meselem, gara çörek), le hem witamine baý (ter gök önümler, süýji däl miweler) imleri iýmeklik maslahat berilýär. 4-5 gezek iýmitlenmek düzgüni amatly hasaplanýar.

Soňky ýyllarda gödek süýümli öýjükli goşundyly berhiziň aýly täsiri ýüze çykarylady. Iýmit düzümine käbir gök önümlerde bolan (kelemde, kashi, şugundy, noýbada), miwelerde würlende, ýertudanada, almada), hozlarda, gabyklarda we beýl. nit süýümleriniň girizilmegi ganyň syworotkasynda holesteriniň ikdaryny azaltmaga, içegelerde witaminleriň öndürilmeginiň karlandyrylmagyna we sorulmagyna, gandaky glyukozanyň ikdarynyň peselmegine kömek edýär.

Insuline garaşly süýji keselli näsaglaryň bejergisini insulini ulanmak len ýerine yetirýärler. Onuň ulanylmagynyň zerurlygy ketoasidoza kgyn edýän keseliň agyr geçişinde, köplenç, çagalarda we ýaşlarda,

süyji diabetiniň dekompensasiýasyna getirmäge ukyply operatiw goşulmalarynda, göwrelilikde, gandy peseldýän serişdeleriň peroral bejergileriniň netijesizliginde ýüze çykyar.

Insulini halkara birlikliginde dozalaýarlar we 5-10 ml. flakonlarda (munda erginiň 1 ml-i 40 TB bolýar), TB – tertip birligi, şeýle hem 1 ml. 100 TB bolan 1,5 we 3 ml. şpris-ruçkalary üçin niýetlenen ýörite kartrijlerde goýberýärler. Insuliniň 1 TB 2 g-dan 5 g-a çenli glýukozany dargadýar, şonuň üçin insuliniň gerekli dozasyynyň hasabyny (adatça, bir böleigini 2-4 TB) ganyň gant görkezijisiniň hasaplamasy bilen geçirýärler.

Insulini, köplenç, deriniň astyna sançýarlar. Şeýlelikde, insuliniň şol bir ýere sanjylmagyna ýol berilmeli däldir, sebäbi şeýle edilende, gaýtadan sanjym edilen ýerde deriasty ýagly öýjükliginiň ýitip gitmegi mümkin (lipodistrofiýa). Lipodistrofiýanyň ýüze çykmagynda sanjym edilen ýeriň üýtgedilmeginden başga-da, şol ýere nowokainiň 0,5%-li erginini goýbermeli.

Ýönekeý we täsiri dowamly insuliniň bir wagtda goýberilmek zerurlygynda, ýönekeý insuliniň birleşip bilmäge mümkinçiliginiň bardygy zerarly, olary şol bir şprisinde goýbermeklik maslahat berilmeyär. Sanjymdan soň näsag iýmiti 30 min-dan giňä galman kabul etmelidir.

Süyji diabetli näsaglarda (köplenç, gartaşan adamlarda) gandaky gandyň derejesiniň çalt peselýändigini sebäpli, gursak töwereginde agyrylaryň bolmagy ahmal. Şeýle agyrylaryň peýda bolmagynda goýberilýän insuliniň dozasyny azaltmaly ýa-da ony peroral gant peseldýän serişdesine çalyşmaga synanyşmaly, damar giňeldiji serişdeleri (sustanit, erinit we beýl.) goşmaly.

Insuliniň aşa köp goýberilmeginde gandaky glýukozanyň derejesi kadadan peselmegi mümkin (gipoglikemiýa). Kliniki gipoglikemiki ýagdaý gowşaklyk, derlemek, ajykma duýgusy, ýürek urmasy, baş aýlanma, ahyrylarynyň titremegi, käwagt-ruhy galagopluk we seljerip-saýgarmasynyň ýitmegi bilen ýüze çykyar. Has agyr ýagdaýlarda huşuň ýitmegi, deri örtükleriniň solgunlygy, titremeleriň peýda bolmagy

n gipoglikemik koma yūze çykyar; kāwagt bolsa ölüm annasynyň bolaymagy hem mümkin.

Gipoglikemikiýanyň alamatlary yūze çykyp başlasa, nāsag edil wagtyň özünde bir dōwüm ak çōrek, birnäçe gant dōwūjeklerini la sūýji, balyň ýa-da mürepbāniň bir çemçesini iýmeli, bir bulgur jūli çay içmeli. Eger ýagdaýy gowulaşmasa, şeker-şerbetleriniň imesini gaytalamaly. Gipoglikemik komanyň yūze çykmagynda anyň içine 40-60 ml. 40 % glýukozanyň erginini goýbermek mandyr.

13.2. Galkan görnüşli māz kesellerinde nāsaglara egçilik

Galkan görnüşli māz adamyň endokrin ulgamynda iň uly dyr. Ondaky öndürilýän gormonlar – triýodtironin (T₃), tiroksin , kalsitonin bedendäki madda çalşygynyň dürli görnüşleriniň aşygynda (ilki bilen okislenmelerde), şeýle hem beýleki ulgamlara r etmek bilen yürek-damar, iýmit sindiriş we beýl. uly ähmiýete iir. Galkan görnüşli māziň dürli keselleri (diffuz toksiki zobý, emiki zobý, gipotireoz, tireoiditler, dōmmeler we beýl.) yeterlikli e jede ýygydan duş gelyär. Olary kesgitlemekde umumy kliniki lag usullaryny giňden ulanýarlar (meselem, zob adyny göterýän tan görnüşli māziň ulalmagy ýa-da dōmme şekilli ulalmalary, lende ýa-da daşyndan seredeniňde gowy bildirýär); radioimmun ly bilen gandaky tireoid gormonlarynyň mukdaryny kesgitlemek; tan görnüşli māziň radioişjeň ýoduny ýuwutmak bilen galkan nüşli māziň yerine yetirýän işjetligini kesgitlemek, ultrases lagynyň kömegi bilen agzanyň gurluşyny öwrenmek, termografiya, tan görnüşli māziň biopsiýasy we beýl.

Galkan görnüşli māziň keselleri mahsus bejerginiň we gözegçiligi unça dürli zerur çäreleriň geçirilmegine garamazdan, köplenç r geçýär. Galkan görnüşli māziň kesellerinde, köplenç, nāsagyň w-ruhy ýagdaýy ejir çekýär. Diffuz toksiki zobly (galkan görnüşli

mäziň işiniň ýokarlanmagy bilen geçýän kesel) näsaglar gaharjaň, yzgytsyz, ýüregi ýelli, ýenillik bilen galagoply bolýarlar, gipotireozda (galkan görnüşli mäziň işiniň peselmegi) tersine, olar lellim, keypsýa-da parhsyz, ukuçyl, daş – töwerege gyzyklanmasyny ýitirýärler. Şonuň üçin lukmançylyk işgärlerinden şeýle näsaglar bilen rahat sabyrly, gıňlik edip gatnaşykda bolmak talap edilyär.

Galkan görnüşli mäs keseli bilen kesellän näsaglaryň madda çalşygynyň bozulmalarynda, köplenç, olaryň bedeniniň agramlarynda üýtgeşmeler ýüze çykarylýar. Diffuz toksiki zobda, köplenç, ýit horlanma bellenilyär; gipotireozda, tersine, deriasty ýag gatlagy ýygnanmagy beýgelyär. Keseliň geçiş agyrlygynyň we geçirilyş bejerginiň netijesiniň nähilidigini görkezýän, näsaglaryň agramynyň yzygiderli çekilip durulmagy, bedeniň agramynyň hereketini görkezmäge mümkinçilik berýär.

Galkan görnüşli mäs keseli bilen kesellän näsaglaryň esas madda çalşygynyň ýokarlanyl-peselip durmagy bilen bilelikde, olarda madda çalşygynyň bozulmalary netijesinde bedeniniň gyzygyny üýtge durýar: diffuz toksiki zobda ol ýokarlanylýar, gipotireozda bolsa peselýär. Şeýlelikde, munda bedeniň temperaturasy, köplenç, keseli agyr geçişini görkezýär, şonuň üçin alnan maglumatlary endamy gyzygynyň ölçeg kagyzyňa geçirmek bilen termometriýany günd birnäçe gezek geçirmek maksada laýyk bolýar. Çünki diffuz toksiki zobly näsaglarda hemişe yssylyk duýgusy, aşaderlemek, ýenil geýinme endigi bildirýär, şeýlelikde, bir tarapdan, näsaglaryň aşagyzmazlygy üçin daşky gurşawyň temperaturasyny gözden salmazlyk, başga bir tarapdan bolsa, sowuklama kesellerine getirmäge ukyply, näsaglary şemal çalmalaryndan goralmagy zerurdyr.

Köplenç, üşüdyän gipotireozly näsaglaryň gözegçiliginde, tersin daşky gurşawyň temperaturasynyň has pes bolmazlygyna (ýylady ulanmak bilen) çalşmaly.

Gipotireozly näsaglaryň deri örtüklerine ünsli seredip, idetmek zerurdyr. Olaryň derisi galňayar, ýenil gopagan bolýar, şonu

ı yöríte ýumşadyjy we iýmitlendirijî kremleriň ulanylmagy talap çäýär.

Diffuz toksiki zobly näsaglarda gözleriniň yslyry giňemek, leriniň ýanyp durmaklygy, gözleriniň hanasyndan daşyna çykyp nalary we beýl. belleniýär. Gözleriň hanasyndan çykyp durmagynyň da betertleşmegi birnäçe ýagdaylarda konýunktiwanyň we gözün müz gatlagynyň patologik üýtgeşmelerine getirip biler. Gözi giderlikde furasilliniň ergini bilen ýuwup durmak, antibiotikli witaminli göz damjalaryny damdyryp, gözün gabaklaryna çalgylary p durmaklyk wajypdyr.

Galkan görnüşli mäs kesellerinde, köplenç, ýürek-damar ulgamy çekýär: diffuz toksiki zobda tahikardiýa, arterial gipertenziýa, nar urgusynyň dürli bozulmalary, käwagt ýürek yetmezçiligi e çykýar. Gipotireozly näsaglarda, tersine, arterial gan basyşynyň elmesini we ýürek ýygrylmasynyň haýallaşsyny yüze çykaryýarlar. iun üçin damar urgusynyň ýygylgyny, arterial gan basyşynda geşmeleri bellemek bilen yzygiderli ölçäp durmak wajypdyr.

Diffuz toksiki zobly näsaglaryň bejergisi ýokary düzümlü pro i we witamin saklaýan berhiziň bellenmeginden, antitireoid işdeleriniň: tiamazolyň, propiltiourasiliň, ýoduň serişdeleriniň we l. ulanylmagyndan ybarat. Galkan görnüşli mäsiziň ähmiýetli lmasynda, galkan görnüşli mäsiziň aýdyň bildirýän ýokary nlemesinde, funksiyasyndaky alamatlarynda, konserwativ bejergileriň usuz netijelerinde operativ bejergisi ulanylyar. Gipotireozly näsaglar in tutujy bejerginiň geçirilmegine, tireoid serişdeleriniň ulgamlayýn bul edilmegine (L-tioksiniň we beýl.) mätäçlik çekýärler.

13.3. Semizlik keselli näsaglara gözegçilik

Semizlik diýlende madda çalsygy bilen şertlenýän artykmaç g dokumasynyň deri asty ýag gatlagynyň öýjükliginde we dürli zalarda toplanmagyna düşünilýär.

Semizlikden ejir çekýän näsaglaryň gözegçiliginiň aýratynlygy e bir semizlik bilen kesgitlenmän, eýsem, şeýle näsaglarda köp

duşýan ugurdaş geçýän kesellere görä kesgitlenýär. Olar, köplenç dem gysma, gowşaklyga arz edýärler, arterial gan basyşyny ýokarlanmagyna ýykgyňly bolýar, bilelikdäki geçýän aterosklerozdan ýüregiň işemiki keselinden, süýji diabetinden, podagra dan, ötdaş we peşewdaş kesellerinden ejir çekýärler. Näsaglara gözegçilikde den alyş we ýürek-damar ulgamlaryň funksional ýagdaýyna üns berilmelidir (dem alşyň ýygylgynyň, damar urgusynyň durkuny kesgitlemeli arterial gan basyşyny ölçemeli we hasabyny ýöretmeli).

Semizlikden eçir çekýän näsaglarda, köplenç, (kesmekleme dürlü iriňli zeperlenmelere getirýän deri gasyňlarynyň galtaşýar ýerlerinde (goltuk astynyň oýtumlarynda, zenanlaryň göwüs mázlerini astynda we ş.m.) aş derlemeklik bellenýär.

Önüni alyş çäreleri deri örtükleriniň ýiti gözegçiliginden, gigiyenik hammamda duşy yzygiderli kabul etmekden ybarat.

Näsaglaryň agramynyň yzygiderli ölçenilmegi uly ähmiýete eýe bolup durýar. Bedeniň agramynyň hereketiniň barlagy şeýle ýagdaýlara geçirilýän bejerginiň netijesi barada ynamdar netije bolup durýar.

Semizlikden eçir çekýän näsaglaryň bejergisinde we olary gözegçiliginde berhizli iýmitlenmäniň dogry guralmagy uly ähmiýet eýe bolup durýar. Hassahanadaky näsaglara ýeterlikli proteinli, witaminli pes kaloriýaly, iýmit süýümlerini we haýwan ýagynyň hem uglewody az mukdaryny, esasan hem, ýeňil siňýän iýmit belleýärler. Mund iýmit düzüminiň umumy kaloriýasy 1000-1400 kkal bolmalydyr.

Günüň dowamynda az mukdarda 4-5 gezek iýmit kabul edilmes has amatly bolup durýar. Hepdede 1-2 gezek ýenilleşdirilen günler (gatykly-çekizeli, etli ýa-da almaly) bellemek maksada laýykdyr.

Semizlikden eçir çekýän näsaglaryň bejergisindeki käwag ulanylyan doly açlyk (dürlü dowamlykda 7-10 günden 25-30 gün çenli) ýeterlik fiziologik bolup bilmeyär, çünki uzak proteiniň gytlyk etmegi otrisatel azot balansy bilen geçmegi mümkin. Esasan hem, açlygy özbaşdak öý şertlerinde geçirmeklik gadagandyr. On diňe ýöriteleşdirilen bölümlerde lukmanyň hemişelik gözegçiligind geçirmek bolýar.

XIV BAP

ÝAŞULULARA WE GARTAŞAN NÄSAGLARA GÖZEGÇILIK

Lukmançylygyň we biologiýanyň janly bedeniň garraýşyny enýän bölümine gerontologiýa (grekçe *geron* – garry, *logos* – wrenmek, okamak) diýilýär, gerontologiýanyň ýaşuly (60-ýaş) we gartaşan (75 ýaşdan ýokary) ýaşdaky adamlaryň ellerini öwrenýän bölümine geiratriýa diýilýär.

14.1. Ýaşuly we gartaşan ýaşlardaky näsaglarda elleriň geçiş aýratynlyklary

Köp keselleriň geçişi ýaşuly we gartaşan ýaşlarda öz aýratynlyklary bilen häsiýetlenýär. Çünki ýaşuly adamlaryň elçiliginiň gurluşynda esasy orny ýüregiň işemiki keseli, ertoniki keseli, süýji diabeti, dem alyş agzalarynyň keselleri, anç-hereket ediş aparatynyň keselleri ýaly patologiýalar alýarlar. Özi hem näsaglarda aýratynlykda diňe bir kesel bolup seýrek duş gelyär. Köplenç iki, üç keselleri bilelikde bolup çykarýarlar, bu bolsa bejergide goşmaça kynçylyklary alýar we ahyrky netijäni kynlaşdyrýar.

Köp ýaşly keseller ýaşulularda gizlin, aýdyň kliniki alamatly, ýöne şol bir wagtyň özünde düýpli gaýrüzülmelere aýlanmaly bolup gyny etmek bilen hem geçip biler.

Infeksion we gaýnaglamaly keseller bedeniň reaktiwliginiň peselmegi bilen şertlenip, köplenç, bedeniň gyzgynynyň ýokarlan-

mazlygy bilen geçýär. Baş keseli duýdansyz aşgazan-ıçege garakmasynyň ýüze çykmagy bilen alamatsyz geçip biler. Kāwagtlagaýragoýulmasyz hirurgiki goşulmalary talap edýän, ýiti hirurgik keselleriniň, meselem, garyn boşlugynyň agzalarynyň klinik alamatlary hem bulaşyk bolup bilyär. Agzalan kliniki alamatlary, aýratynlyklary, köplenç, keseliň öz wagtynda kesgitlenilmesin kynlaşdyrýar we gijigen bejergä getirýär. Aýratynam gartaşa ýaşly näsagyň özi şol wagt ýüze çykan ynjalyksyzlyklary sebäplerini ýaş aýratynlyklary bilen düşündirip, saglyk bile keseliň arasyny doly saýgaryp hem bilmeyär.

Şol bir ýaşuly näsagda onuň ýagdaýyny agyrlaşdyrýan birnäçe keselleriň utgaşmagy, köplenç, ýeterlik barlaglary geçirmäge mümkinçilik bermeyär. Çünki utgaşýan keseller sebäpli (meselen agyr geçýän gipertoniki kesel, ýürek ýygylgynyň ritmini bozulmagy, geçirilen äpet ojakly miokardnyň infarkty) kāwag aşgazan-ıçege ýolunda zerur endoskopik barlagyny geçirip bolmaýa. Näsagyň barili klizmasyny saklamaga ukypsyzlygy irrigoskopiýany geçirilmegine we ş.m. mümkinçilik bermeyär. Netijede, kesel aýdynlaşman galýar, bu bolsa, elbetde, bejerginiň netijeli bolmagyň öz täsirini ýetirýär.

Dermanly bejergiler geçirilende düýpli meseleler ýüze çykyp bilyär. Ýaşuly we gartaşan ýaşly adamlaryň 90 % golaýynda haýsy hem bolsa derman serişdelerinden birini watan ondan hem köprügini atýandygy ýüze çykaryldy. Şeýle adamlary düzgün boýunça bir däl-de, birnäçe kesellerden ejir çekýändigini göz önünde tutmak bilen, onda bir wagtda kabul edilyän dermanlaryň sany ep-esli bolup, olar islenmedik täsirleriň ýüze çykma howpuny döredýärler. Ýaşuly näsaglar bejergini dowamlylygyna, dermanlaryň gymmatlygyna, dermanlary kabul etmek boýunça görkezmä dogry düşüniş bilmeyändikleri sebäp ýazylan derman serişdeleriniň kabul ediliş düzgünini hemişe dogry ýerine ýetirip bilmeyärler.

Dermanly bejergiler geçirilende şeýe näsaglaryň bedeninde man serişdeleriniň metabolizminiň dürli tapgyrlarynyň bozulyp ändigini (farmakokinetika) we serişdeleriň farmakologiki täsiriniň makodinamika) üýtgäp bilýändigini ýatdan sykarmaly däl.

Ýaş gurluşlarynyň üýtgändigini sebäpli bejeriş täsiriniň gijräk da bolmagy we onuň az bildirmegi bilen, aşgazan-ıçege unyň nemli bardalarynda derman serişdeleriniň *orbsiřasynyň (sorulmasy) peselmegi* bolup bilýär. Köplenç daýlarda bedende dermanlaryň ýaýramagy bozulyp bilýär: uminiň sinteziniň azalmagy (derman serişdeleriniň aglabasy da şu proteinler bilen baglařýarlar) we bedende suwuň kdarynyň azalmagy sebäpli, dokumalarda dermanlaryň kdary artyp bilýär, bu bolsa olaryň edip biläýjek toksiki rini ýokarlandyrýar. Bagyrdaky fermentleriň işjeňliginiň elýänligi sebäpli, (hususan-da sitohrom P-450 ulgamy) manlaryň *metabolizmi peselýär*. Derman metabolizminiň mleriniň böwregiň üsti bilen *ekskresiřasynyň (çykaryl-gynyň) eglenmegi* bilen bilelikde, serişdeleriň bedende nulirlenmegine (toplanmagyna) we toksiki täsirleriň yüze magyna getirýär.

Ýaş sebäpli öýjükleriň reaktiwliginiň peselmegi dermanlaryň riniň garařylyan täsirinden has pes ýa-da düybünden mazlygyna sebäp bolup biler. Şol bir wagtyň özünde hem manly bejergileriň islenmedik täsirleri ýaş näsaglara garanda, uly näsaglarda has ähmiýetli ýokarylykda bolup bilýär. kardaky ähli aýdylanlar, (esasan hem, bejerginiň başynda) manlaryň näsagyň göteriřiligine baglylykda uly bolmadyk adan başlanyp, soňra onuň şahsy aýratynlykda köpeldilmegi en bellenilmegini görkezýär. Bu düzgün ilki bilen güýçli r edýän – ýürek glikozidlerine, sedatiw, gipotenziv we monal serişdelerine degiřli bolup durýar.

14.2. Ýaşuly we gartaşan ýaşly näsaglara gözegçiligiň aýratynlyklary

Ýaşuly näsaglaryň gözegçiliginiň guramaçylygynda, esasan deontologik nukdaýnazarlara uly üns berilýär. Gözegçilikde ýaşyň psihologik aýratynlyklary hem göz önünde tutulmalydyr. Çünki käbir näsaglar ýetip gelyän garrylygy bilmezlige çalşyp ähmiýetli derejede fiziki agramy ýerine ýetirmek, aşa nerv dargynlygy özünde götermek bilen, iýmitiň, ukynyň, dynç almagyň tertibini berjaý etmän, ýaşlygyndaky ýaly durmuşyň ýörelgelerini dowam edýär. Adatça, bularyň hemmesi köp keselleriň geçişine ýaramaz täsirini ýetirýär. Şeýle ýagdaýlarda, näsaglara görkezilen düzgünleriň berjaý edilmeginiň möhümdigini inçelik bilen ugruny tapyp, duýdurmagyň uly ähmiýeti bardyr.

Käwagtlar ýaşuly näsaglar wagt babatynda aşa duýgu bolýarlar, şol sebäpli haýsy hem bolsa bir barlagy geçirmelenden, onyň wagtynyň belli çäkke geçirilmegi möhümdir.

Näsaglar öz aralarynda we lukmanlar bilen gürründeşlikde häzirkä wagta diýseň az gyzyklanmak bilen, geljege-hä asyrdyň düýbünden gyzyklanma bildirmeýän ýaly, elmydama geçmiş ser salýarlar. Gartaşan ýaşly adamlar garyndaşlarynyň we ýaky adamlarynyň ýitgisini gaty agyr başdan geçirýärler.

Gözegçilikde amatly bejeriş-goraýyş işleriniň döredilmegi uly ähmiýete eýedir. Ýaşuly we gartaşan ýaşly adamlarda köplenç, ukularynyň bozulmasy bolýar. Şeýle näsaglar gündiziň ýatyp ýa-da ymyzganyp, gijesine bolsa gujurlanyp, okap gezmeläp, iýmitlenip bilýärler. Şunuň ýaly-da derrew rahatlandyryjy we uky tutduryjy dermanlary bellemäge gyssanmaly däl, çünki ukynyň bozulmagynyň dürli sebäpler bolup biler.

Olaryň sanlaryna ilki bilen dürli görnüşli dizuriki bozulmalara degişli bolup durýar. Ýaşa görä böwrekleriň ýerine ýetirişiniň peselmegi, ýagny günün dowamynda böwrekleriň ýeterlik işlemegi gijeki diureziň ýokarlanmagy bilen öwezini doldurylýar.

Yaşuly erkek adamlarda dizuriki bozulmalar, köplenç, eklik jyns mäsiniň adenomasynyda peýda bolýar. Näsaglar iniň dowamynda birnäçe gezek buşukmaly bolýar, özi hem ukmaklyk peşewiň haýal akmagy bilen geçýär.

Yüze çykan ýagdaýyň çykalgasy, gijesine näsaga aýratyn yň berilmegi bilen jemlenýär. Şeýle hem günün ikinji ymynda suwuklygyň içilmeginiň çäklendirilmegi, esasan hem, mazdan ön peýdaly bolýar.

Gowy saýlanmadyk ýatylýan ýer (koyka) hem ukusyzlygy e çykarmaga sebäp bolup bilýär, çünki yaşuly ýaşda köp gelyän oňurganyň osteohondrozynda, şeýle ýatylýan ýerde ýyka) ýatmaklyk oňurganyň ugry boýunça güýçli agyrylaryň da bolmagyna getirýär. Näsaglar ýeterlik şemalladylmadyk de, goňşy otagda hor çekilende, umumy geçelgede goh sa we ş.m. erbet ýatýarlar.

Gözegçiligiň guramaçylygynda şikesleriň we betbagtçylykly daýlaryň önüni alyş işleri wajyp orny eýeleýär, sebäbi ansak hem bular şeýle näsaglarda seýrek duşmaýar. Ýaşa görşüň we eşidişiň peselmegi, hereketleriň ýaramaz ulmagy we deňagramlylygyň ýenil ýitirmegi bilen yranyp megi, olaryň otagda, umumy geçelgede, hajathanada, hammam gda yerleşýärkä ýykylmagyna getirýär. Sünk dokumasynyň geşmesi (osteoporoz) bolan yaşuly näsaglaryň ýykylmagynda r döwürleleriniň, olaryň düşekde mejbury ýagdaýda yldaman ýatyandygy bilen bagly bolan öýkenlerdäki durgunly daýlaryň yüze çykmagy sebäpli, köplenç, buduň boýunjygynyň vülmegi ölüme getirip bilýär.

Betbagtçylykly ýagdaýlar suwa düşülyän wagtynda (typançak na ýa-da typançak öl ýer) seýrek duşmaýar, şeýle hem äýşlyk bilen diňe gyzgyn kranyň açylmagynda yanyklar hem up biler. Hammamda suwa düşülende stenokardiýa tutgaýy, ni gan aýlanyşygynyň bozulmasy yüze çykyp bilýär. bagtçylykly ýagdaýlaryň önüni almak üçin, hammam yörite

el tutawaçlar we sekiler bilen enjamlaşdyrylmalydyr, wannanyň gapdalynda rezinden halyjyklary, habar beriji serişde goýulmalydyr. Ýaşuly näsaglaryň ýanynda suwa düşürilýän wagty zerur kömek berip bilýän lukman işgärleriň bolmagy iň esasy önüni alýan çäresi bolup durýar.

Urologik kesellerde ýa-da buşukmanyň merkezi sazlandyryşygynyň bozulmasy zerarly, meselem, demensiýada (garrylyk, akyl gowşaklygynda), beýni gan aýlanyşygynyň bozulmasynda peşew saklanmaýan näsaglara ýiti gözegçilik talap edilýär. Eger kadaly buşukmany dikeltmek mümkin bolmasa, näsagyň aşagynda goýulýan täret ýygnaýandan ýa-da peşew kabul edilýänden peýdalanmak zerurdyr.

Ýatymlaýyn düzgünde, köplenç, içegäniň atoniýasy bilen şertlenýän iç gatamalaryň düş gelinýär. İç gatamalaryň garşysyn kesgitli berhizli maslahatlar, ösümlikden taýýarlanýan ýeňil gowşadyjy serişdeleri (kruşinanyň, sennanyň serişdeleri), gowşaklaşýan aşgarly mineral suwlary içmeklik maslahat berilýär.

Babasilde daşyna çykýan babasilli düwünleri şikeslendirýän hajathana kagyzlary ulanmaly däl. Her täretde soň artbujaýy deşiginiň töwereginde ýuwmak, çopantelpikli demlemäniň suwuna oturyp, ýörite rektal şemlerini ulanmaklyk maksada laýyk hasaplanýar.

Bejeriş çärelerine bejeriş bedenterbiýesini girizmeklik hökmandyr. Şol wagtyň özünde hem fiziki maşklaryň göwrümi kesgitlenmekde uly seresaplylyk berjaý edilmelidir.

Ýaşuly we gartaşan ýaşly näsaglaryň gözegçiligindäki iýmitlenmäniň dogry guralmagy wajyp orny eýeleýär. Çünki olaryň bedeninde madda çalşygynyň hadysalary az-kem peşew depginde geçýändigini sebäpli, haýwan gelip çykyşly ýaglar we uglewodlaryň azaldylmagynyň hasabyna iýmit düzüminiň kaloriýasyny kemeldýärler.

Ýaşuly we gartaşan ýaşly näsaglarda, köplenç, ýürekiň yetmezçiliginiň, beýgelen arterial gan basyşynyň alamatlary

ýar, suwuklygyn saklanmasy ýeňil bolup geçýär. Şonuň üçin
ar duzunyn iýilmegini giýe-gündiziň dowamynda 5-8 g-a
li çäklendirmeli. Aýratyn görkezmeler bolmasa, suwuklygyn
megini çäklendirmek zerur hem bolmaýar (giýe-gündizde 1-
1-den az), çünki bu iç gatamasyny güýçlendirýip biler.

Iç gatamalara ýakyn ýagdaýlarda, içegäniň tolkunlaýyn
rylmasyyny itergili sazlaýan almanyň, şugundyryn we beýleki
eeleriň hem-de gök önümleriň şire-şerbetlerini iýmit düzümine
maly.

Ýaşuly we gartaşan ýaşly näsaglarda dikeldiş işleri
lardakydan haýal geçýär.

XV BAP

ASEPTIKA WE ANTISEPTIKA

15.1. Infisirlenme ýollary we aseptiki ýörelgeleri

Aseptika – hirurgiki edaralarda operasiýa, kesel kesgitleniş we bejeriş wagtynda mikroorganizmleriň ýara düşmeginiň önüni almaga gönükdirilen işiň esasy kanuny bolup durýar. Ýara degýän ähli zatlar bakteriýalardan azat, zýýansyzlandyrylan bolmalydyr.

Ýaranyň mikrobdan hapalanmagynyň önüni almak üçin infisirlenmäniň çeşmesini (näsag adam, bejeriş edarasynyň lukman işgäri – bakteriýa göterişi, seýrek – haýwanlar) we döredijiniň geçiş ýollaryny – ekzogen (daşky) we endogen (içki) – ýüze çykarmak hökmandyr.

Ekzogen infeksiýasynyň howa-damja, galtaşma, implantasiýa ýollaryny tapawutlandyryrlar.

Howa-damja ýolunda mikroblar tüýkülik syçryntgylary ýa-da beýleki suwuklyklar bilen bedene howadan düşýärler. Ýaralaryň howa-damja ýoly bilen hapalanmazlygy boýunça geçirilýän çäreler howadaky mikroblaryň in ýokary tohumlanyp, köpelmeginiň önüni almaklyga gönükdirilendir. bölümiň operasion otagyna we sargy otagynyň «arassa» hem «iriňlä» aýratynlykda bölünmeleri, yerlerini çygly süpürilmeleri; lukman işgäriň işe gelensoň ýörite iş eşigini çalşyrynmagy, howany ultramelewşe şöhleleri ýa-da antiseptiklerini sepelenmegi bilen zýýansyzlandyrmak; operasion we sargy otagynda lukman işgärleriň agzyny we burnuny ýapýan 4-6 gatly agyz sargysyny dakynmagy; operasion, sargy otaglarynda we degişli iş geçirilýän otaglarda artykmaç gürrüňleriň we hereketleriň çäklendirilmegi ýiti respirator kesellänleri operasiýadan boşatmak we ş.m.

Infisirlenmäniň *galtasma* ýoly infisirlenen zatlaryň we infisirlenen mançylyk işgäriniň elleriniň ýara degmegi bilen şertlenýär. Ýaralaryň lanmagy (kontaminasiýa) ýa-da ýara hapanyň salnan wagty bolag çaknysyklary we ş.m.) ýa-da gijräk-ejir çekenin eşiginden elinden, kömek berlendäki zyyansyzlandyrylmadyk zadyny üsti geçip biler. Operasiýa wagty hirurgyň we onuň assistentiniň i, ýaramaz zyyansyzlandyrylan sargy serişdeleri we enjamlary, zynyň onuň daşyny gurşap duran deriden kanagatlanarsyz tesdirilmegi hem *galtasma* infeksiýasynyň çeşmesi bolup biler. Elin üsti bilen *galtasma* infeksiýasynda önüni alyş çäresiniň wajyp usuly – apodaktil, ýagny el bilen däl-de, gural (gapjawaç, sang we ş.m.) bilen işlemegi başarmak bolup durýar.

Hapalanan zatlaryň täzeden arassalanmagy örän ähmiýetlidir. gezek ulanylyan hapalanan zatlary (örtgüçleri) jebis haltalara şdirýärler we hassahananyň kir ýuwujhanasyna iberyärler. Bir k ulanylyan zatlary (şprisler, kateterler, ellikler) yörite gapyrjaklara şdirýärler we ýakýarlar.

Bir gezek ulanylyan gurallary hapalananson zynýarlar, köp k ulanylyanlary – arassalaýarlar we zyyansyzlandyryarlar; akan haýal etmän süpüryärler we l10 suwa garylan hlör hekiniň ii, lizol, hlöraminiň 2%-li ergini bilen arassalaýarlar.

Yöne infeksiýany hemişe yuze çykarmak mümkin bolmaýar, in hem, ýapyk görnüşini (AIDS, gepatit B), şonuň üçin gana we nin beýleki suwuklyklaryna degilende, ägä bolunmalydyr. Olaryň we nemli bardalara düşmeginiň önüni almak üçin lukmançylyk ller gorayjy desgalardan (ellikler, maskalar, äýnekler we ş.m.) lalanmalydyr.

Damarlaryň yygy-yygydan kateterlenyän wagty infeksiýa düşme py yuze çykyp biler. Sanjym işi geçirilmezden ön elleri sabynlap mak, antiseptik bilen süpmek we zyyansyzlandyrylan ellik geýmek mandyr. Kateteriň salnan yerini 0,5 %-li hlorgeksidiniň ergini ýa-da a antiseptik bilen dezinfisirleyärler.

Infisirlenmäniň *implantasion* ýoly mikrobyň dokuma haýsy bolsa bir zadyny (gyýçaklar, gabyklar, eşigiň yyrtylan gykyndylary,

tikin serişdeleri, protezleri, demir gurnamalar we ş.m.) salynmag ýa-da derman serişdeleri goýberilende suwuklyklaryň üsti bilen düşü bilýär. Aseptikany bozup sanjym edilende infisirlenme (sanjymda soňky absessler) has ýgy-ýgydan bolup geçýär.

Endogen infisirlenme mikroblaryň ýara näsagyň bedeniniň özünde düşmegi bilen şertlenýär. Infisirlenmäniň çeşmesi deriniň, dama badamlarynyň, dem alyş ýollarynyň, içegeleriň gaýnaglama hadysalar infisirlenmäniň ýollary – gematogen, limfogen, galtaşmak (meseler iriniň, içegeleriň deşiginiň açylmagynda we ş.m.) bolup biler Endogen infisirlenmäniň önüniň alynmagy üçin gaýnaglama ojaklary, esasan hem, operasiýanyň töwereginde aradan aýrylmalydyr (mund meýilnamalaşdyrylan operasiýa soňa goýulýar). Gyssagly ýagdaýlar mikroblaryň ösüşini basyp ýatyrmaq üçin duýduryjy antibakteri bejergisi geçirilýär, gyssagly operasiýadan ön operasiýadan soňk döwürde hem 24-72 sagatlap dowam etmek bilen antibiotigiň b gezeklik in ýokary mukdaryny goýberýärler.

15.2. Antiseptikanyň görnüşleri we usullary

Antiseptika ýara we bedeniň dokumasyna düşen mikroblary garşysyna gönükdirilen ulgamlaryň çäreleridir.

Antiseptikalaryň mehaniki, fiziki, himiki we biologik görnüşlerini belleyärler.

Mehaniki usul bilen mikrobulara täsir etmeklige: ýaradan d bedenjikleri aýyrmak, ýaranyň düýbünüň we diwarlarynyň infisirler gyalaryny kesip aýyrmak (ilkinji hirurgik arassaçylyk işi; irinle açmak; irin saklaýan «jübüleriň» we ýaralaryň ýuwulmagy) degişlidir.

Fiziki antiseptikanyň esasynda ýarada mikroblaryň ösmegi üç amatsyz şertleri döretmek, şeýle hem dargan dokumalaryň önümlerini we toksinlerini mukdaryny azaltmak ýatandyr.

Fiziki usullar ýara boşluklaryna rezin turbaýyklaryň (drenajlary kömegi bilen akdyrylmagyny; ultramelewşe şöhleleriň bakteris täsiriniň ulanylmagyny; ýaralaryň guradylmagyny; pes ýygylyk ultrasesleriniň we lazer şöhlelenmelerini ulanylmagyny öz içine alý.

Yaranyň we boşluklaryň içindäkiler passiw (sargy) we aktiw kuum aparatlaryň kömegi bilen) çykarylýp bilner.

Rezin turbajyklaryň (drenajlaryň) ukybyny gowulandyrmak üçin tokgasyňy 5-10 %-li nahar duzunyň ergininde ölleýärler.

Esasy orun himiki antiseptika degişlidir, çünki onyň kömegi gurallar, derä, nemli barda, ýara gözegçilik edilyän zatlaryň usyzylandyrylmasyny geçirýärler.

Dezinfeksiýa üçin hloraminin erginini: 0,5% eller üçin, 1-2% üklary we ýaralary ýuwmak üçin, 2% demir däl zatlaryň nfeksiýasy üçin, 3% gözegçilikde ulanylyan zatlar üçin ulanyrlar. bir däl gurallaryň zýansyzlandyrylmasy, operasion otagynyň nfeksiýasy gidroperidin 6%-li ergini bilen geçirilýär. Eger näsaglarda a ýokary duýujylyk yok bolsa, ýoduň serişdelerini operasion meýdançasyny we hirurgyň ellerini süpürmek üçin ulanyrlar (spirtin 1%-li erginini, yodonatyn 1%-li ergini), 70%-li etil spirtini dezinfisirleyji, 5%-li eýleyji (ellerin, operasion meýdançanyň arassalaýys işleri üçin ulanylyar) täsirleri özünde saklayar.

Irinli ýaralary ýuwmak üçin gidroperidin 3%-li erginini, 0,1%-li kaliniň marganesturşusy, hlorgeksidin biglyukonatyn 0,02%-li erginini, kümsün azotlyturşy serişdelerini (0,25-0,5-1-2%-li erginleri), protargoly (1-5% ergin), kollargoly (0,2-2% ergin) ulanyrlar. Eger hem bu serişdeler peşew haltany ýuwmaklyk üçin hem ulanylyar.

Elliklerin, gurallaryň dezinfeksiýasy üçin 40%-li formaldegidin-maliniň erginlerini ulanyrlar, gury formaldegid bilen (gerdede) ki enjamlary zýansyzlandyrlar. Ellerin, gurallaryň dezinfeksiýasy üçin detergentler: diosid, rokkal (0,1% – ellerin arassalaýys işleri üçin), 1% – operasion meýdançasy üçin), nowoseptin 3%-li ergini bilen ulanylyar.

Karbol kislotaly güýçli bakterisid täsire eýedir: 2-3%-li ergini bilen hassahanadaky gündelik ulanylyan zatlary, enjamlary, örtgüçleri, operasion otagy dezinfisirleyärler.

Nitrofulanlaryň hem bakterisid täsirleri uludyr. Bu serişdelere asillin (1:5000) ergini bilen ýaralary, irinli boşluklary ýuwyrlar), 1%-li furagin, furadonin erginleri degişlidir.

Biologik antiseptik serişdelere adam üçin mikroblaryň görnüşleriniň patogen we şertli patogenliginiň has işjeňligi babatda, bäsdeşlige eýe bolýan bioorganik gelip çykyşly serişdeler degişlidir.

Biologik antiseptik serişdeleriň esasy toparyny antibiotikler düzýär. Olaryň arasyndan tebigy gelip çykyşly, ýarymsintetik we olaryň himiki deňdeş agzalaryny, şeýle hem bakterisid we bakteriostatik görnüşli, täsirli antibiotikleri aýratynlykda belläp geçýärler.

Häzirki wagtda antibiotikli bejerginiň esasy maksadalaýyçy ýörelgeleri kesgitlenildi. Olar antibiotikleriň bellänmegindäki görkezmelerini, mikrobiologiki alamatlaryny (ekişini alnyp we ondan mikroblaryň antibiotiklere duýgurlygyny ýüze çykarmak), serişdäniň we onuň amatly mukdaryny saýlamagy (bir gezeklik we gijä-gündizligini), bejerginiň dowamlylygyny (tapgyryny ýa-da kursuny goýbermegiň ýollaryny, berkidilen bejerginiň mümkinçiligini (peýdasyny), garşy görkezmeleriniň (nefro, gepatotoksikligin, allergiýasyny we ş.m.) hasabyny seljeryärler.

XVI BAP

ÖLÜM ÝAGDAÝYNDAKY NÄSAGLARA ÖZEGÇILIK. REANIMASIÝA ÇÄRELERI WE KÄBIR GAÝRAGOÝULMASYZ ÝAGDAÝLARDAKY ILKINJI KÖMEK

Ölüm diýlende, beden ýaşayşynyň yza gaýdymyz togtagyna niýär. Ölmek hadysasynyň mehanizmini öwrenmek bilen inssykly, şeýle hem ondaky bedeniň kliniki, biohimiki we biologiki üýtgeşmeleri babatda ýüze çykýan soraglary lukmançylygyň ry we amaly bölümi bolup durýan *tanatologiýa* dersi öwrenýär (çe *thanatos* – ölüm, *logos* – öwrenmek, okamak). Her anyk laýdaky ölümniň sebäpleriniň we mehanizmleriniň ahyrky jemine *ogenez* diýilýär. Esasy sebäpler hökmünde meseleni agyr, ýaşayşda zini dolup bolmaýan haýsy hem bolsa, bir agzanyň zeperlenmegi, iasyz gan ýitgisi, kelle beýnisiniň wajyp merkezlerini tutýan öýmeler, dömmeler bilen intoksikasiýalar we ş.m. çykyş edip . Dürli kesellerde ölümniň gönüden-göni sebäpleri bolup, olar, enç, ýürek ýa-da dem ýetmezçilikleridir.

16.1. Ölüm hadysasy, onuň döwürleri

Ömür we ölüm aralygyndaky ýagdaýa *terminal* (grekçe *terminalis* – y) diýilýär.

Şeýle ýagdaýlara bedeniň agzalaryny we ulgamlaryny eýeleýiş jesi boýunça we öz içine birnäçe tapgyrlary almak bilen birlikde n hadysasy hem degişli bolup durýar.

Predagonal ýagdaý içki agzalaryň agyr gipoksiýasy (kislorod gy) we huşuň ýuwaş-yuwaşdan öcmegi, ösüp-örňeyän dem

alşynyň we gan-aýlanyşynyň (arterial gan basyşynyň peselmegi, ýürek ýygrylmasynyň we dem alşyň ýygylanmagy we olaryň seýreklenmä çalyşmasy bilen we beýl.) bozulmalary bilen häsiýetlenýär. Predagonal döwürleriniň aýdyň bildirmeleri dowamlylygy dürli-dürli bolup biler. Ýüregiň birden togtamasyna (meselem, ýiti infarkt miokardly näsaglaryň ýüreginiň urgusynyň agyr bozulmalarynyň yzysüresinde) predagonal döwri asla bolmaýa diýen ýaly, ýöne köp dowamly kesellerdäki ýuwaş-ýuwaş ölmede bolsa, ol birnäçe sagatlap dowam edip bilýär. Predagonal döwür 5-10 sekuntndan 3-4 minuta çenli dowam edýär we soňunda agonal döwürine (agoniýa) çalyşmak bilen, terminal pursadynd (demiň gysga wagtlyk togtamagy) gutaryar.

Agoniýa (grekçe *agonia* – göreş) ýaşayş işjeňlik hadysasynyň goltgy bermäge gönükdirilen gysga wagtlyk işjeňleşdirilen mehanizmler bilen häsiýetlenýär. Başda gabygasty merkezleriň işjeňleşmegini togtamasynyň hasabyna, birneme arterial gan basyşynyň ýokarlanmagy, ýürek ýygrylmasynyň beýgelmegi, hatda kämahallar – bir dowamlykda (birnäçe minuta çenli) huşuň dikelmegi hem ýüz çykyar. Ýagdaýyň gowulaşan ýalylygy, soň derrew, täzeden arteriýa gan basyşynyň birden peselmegi (10-20 mm.s.s çenli), ýürek ýygrylmasynyň selçeňlenmegi (1 minutda 20-40-a çenli), selçeň, gysga we çuň dem alyş hereketli dem alşyň çuňňur bozulmalary, huşuny ýitmegi bilen çalyşýar. Agyry duýujylygy, göreç, siňir we deriň refleksleri ýityär, umumy gatap titremeleri bilinyär, erksiz buşukma we uly täret etmeler bolup geçýär, bedeniň gyzgyny peselýär. Agonal döwri birnäçe minutdan (meselem, ýiti ýürek togtamasynd) birnäçe sagada we ondan-da köpe çenli (haýaldan ölmekde) dowam edip bilýär. Ondan soň ol kliniki ölüme geçýär.

Kliniki ölüm ölmeginiň yza gaýdymly tapgyry bolup, durýan munda bedeniň daşky ýaşayş işjeňligi (dem alyş, ýürek ýygrylmas) ýityär, ýöne entek agzalarda we dokumalarda yza gaýdymly üýtgeşmeler bolup geçmeýär. Bu döwrüň dowamlylygy, adatça, 5 minut dowam edýär. Görkezilen möhletde reanimasion geçiriliş çäreleriň kömegi bilen bedeniň ýaşayş işjeňligini doly dikeltmek

ikindir. Kliniki ölümden son dokumalarda (ilki bilen kelle isiniň gabyk öýjüklerinde), dürli agzalaryň işiniň doly dikeldilmesini nyp bolmaýan, biologiki ölümi kesgitleyän yza gaýdymсыз esmeler bolup geçýär. Kliniki ölümiň dowamlylygyna ölmeginiň üşi, onuň dowamlylygy, öleniň ýaşı, ölmeklikdäki bedeniň eraturasy öz täsirini yetirip bilýär. Çünki çuňňur gipotermiýanyň egi bilen (adam bedeniniň temperaturasyny 8-12°C-ä çenli peselt- kliniki ölüm ýagdaýy 1-1.5 sag-a çenli uzaldyp bolýar.

Biologik ölümiň bolandygy, dem alşyň we ýürek işleýşiniň magy boýunça ýene-de biologik ölümiň şek-şübhesiz alamatlary hasaplanýar: bedeniň gyzygynyň 20°C-ä çenli peselmegi, ýürek masyndan 2-4 sagat geçensoň jeset tegmilleriň emele gelmegi niň aşak gapdalynda ýerleşýän yerlerde ganyň toplanýandygy (ly peýda bolýar), jeset gatamasynyň yuze çykmagy (myssa masynyň gatamagy) ýaly alamatlaryň esasynda belli edilyär.

16.2. Reanimasiya bölümleri we olaryň iş ýörelgeleri

Agonal we kliniki ölüm döwürleriniň käbir ýagdaýlarynda niň wajyp ýerine yetiriji işiniň doly dikeldilmegi bedeni ndirmaga ukyply bolan giň toplumly çäreleriň işlenip düzülmeginiň rlygyna getirdi. Kliniki lukmançylygyň bedeni janlandyrmak da dürli nukdaýnazarlary öwrenýän we terminal ýagdaýynyň iň alnyşynyň we bejergisiniň usullaryny işläp düzyän bölümine imatologiya (lat.re – gaýtalamaklygy aňladýan goşulma; anima- – direltmek ýa-da janlandyrmak, logos – okamak, öwrenmek) yär. Bedeniň yaşaýyş işjeňliginiň dikeldilmegi üçin ulanylyan, rilyän dürli çäreler toplumy reanimasiya adyny aldy.

Reanimasion çäreler köp ýagdaýlarda we kesellerde rilyär. Muňa ýürek işleýşiniň duýdansyz durmagy (ýiti rkt miokardynda, tok urmada we ş.m.), ýiti dem togtamasy heyanyň del beden bilen ýapylmagynda, gark bolmada we l.), dürli zäherler bilen zäherlenmesi, agyr şikeslerde, gan rmelerde, bedeniň kislota-aşgar deňagramlygynyň aydyň irýän bozulmalary, ýiti böwrek we bagyr yetmezçilikleri

we ş.m. degişlidir. Haçanda kliniki ölümden soň 8 minu geçenden soň, ýaşayş üçin wajyp agzalaryň, ilkinji nobatda kelle beýnisiniň gaýdymсыз häsiýetde zeperlenmeleri bar bolsa eger bedeniň ähli öwezini doluş ätiýaçlygy sandan galan bols (meselem, umumy horlanma bilen geçýän howply dömmeleriň soňky tapgyrlarynda) näsaglaryň reanimasiýasyny geçirmeyärle

Reanimasiýa çäreleri zerur enjamlar bilen üpjün edilen bölümler geçirilse, has-da netijeli bolýar. Häzirki wagtda reanimasion bölümlerini üç görnüşi: umumy ugurly reanimasion bölümi, operasiýadan soňk döwürde güýçli depginli bejergi geçirilýän bölüm we ýöriteleşdirile reanimasion bölümleri bar.

Umumy ugurly reanimasion bölümi ägirt uly hassahanalard gurnalýar we ol dürli keselli hem ýagdaýly näsaglarda: şikesli şokd ummasyz gan ýitirilmede, ýiti ýürek-damar we dem yetmezçiliklerd reanimasion çäreleri geçirmek üçin niýetlenendir. Operasiýadan soňk döwürde we güýçli depginli bejergi geçirilýän bölümleri bolsa, ägirt uly hirurgik hassahanalarynda, ýagny umumy agyryсызlandyrma bile operasiýa geçiren (adatça, birnäçe gije-gündiziň dowamynda) näsaglar gözegçilik we bejergi geçirmek üçin açylyp, işe girizilýär.

Ýöriteleşdirilen merkezler we reanimasion bölümleri aýratynlykde kesgitli keselli näsaglar üçin döredilýär. Mysal üçin, toksikologi merkezlerde dürli zäherler bilen zäherlenen näsaglara esasy üns gönükdirile bolsa, kardioreanimasion merkezlere we bölümlere ýiti infarkt miokardly ýürek ritminiň agyr bozulmalary bolan näsaglar düşýärler. Böwre yetmezçilikli näsaglaryň bejergisi gemodializ geçirmek üçin şertle bolan nefrologik reanimasion merkezlerde amala aşyrylýar. Ägirt ul reanimasiýa merkezleri maslahat beriş kömegini berip bilýän, ölkämizi beýleki şäherlerini hem öz içine alýan (ýa-da sanitar awiasiyasyny uçarlary arkaly) ýörite saparda bolup bilýän toparlary gurnayarlar.

Reanimasiýa bölümi näsaglary çalt kabul eder ýaly kabul ed bölümüne ýakyn ýerleşýär. Olarda ilkinji gözden geçiriliş üçin ýörite otagy, näsaglary agyr ýagdaýlardan çykarmak we gaýragoýulmasy geçirilýän çäreleri geçirmek üçin «şok» üçin otaglary («giň otaglary reanimasiýa»), soňraky bejergi we gözegçilikler üçin otagy gurnayarlar.

Reanimasiya bölümləri gerekli anyklayış və bejeriş enjamları: alyş və gan aylanış agzalarynyň wajyp işlerine hemişe gözegçilik durar ýaly (monitorlaýyn) ulgamlar bilen, elektrokardiograflar, graflar, hereketli rentgen enjamlary, emeli dem alyş we narkoz malary, defibrilyatorlar, kardiostimulyatorlar, bronhoskoplary we bilen üpjün edilýär. Häzirki zaman reanimasiya bölümlerinde ödializ (saýlap seçijilik diffuziýasynyň kömegi bilen gany dürli ki maddalardan arassalamak), gemosorbsiya (sorbentleriň kömegi gandan toksinleri aýyrmak) we giperbariki oksigenasiýasyny etmek üçin şertler bar.

Her otagda zýýansyzlandyrylan iňňeli, dermanyň damjalaýyn geçirilmegi üçin ulgamly, duýdansyz gaýrüzülmelerinde kömek etmek üçin derman serişdeleri (ýürek glikozidleri, adrenalin, steroid gormonlary we beyl.) bilen üpjünleşdirilen şepagatynyň şahsy aýratynlykda tekjeli sekisi gurnalandyr.

Reanimasiya bölümlerindäki näsaglaryň agyr ýagdaýlary olarda laboratoriya barlaglarynyň geçirilmegini talap edýär, şonuň ýeýle bölümler bilen gyssagly laboratoriyanyň (ekspres) gije-diziniň islendik wagtynda aragatnaşygynyň bolmagyny göz önünde tutýarlar. Ganyň kliniki barlagyndan we ondaky umumy proteiniň, şeritiniň, moçewinanyň, glýukozanyň, protrombiniň, birnäçe fermentleriň barlanmagyndan başga-da, reanimasiya bölüminiň gyssaglyklarynda ganyň gaz düzümini, kislota-aşgar deňagramlygyny, şeritini we peşewiň elektrolit gatnaşygyny barlamak teklipl edilýär.

Reanimasiya bölümindäki ähli lukmançylyk işgärleriniň öňertlikli derejede agyr we jogapkärli hasaplanýar. Lukman-nimatologlar tutuş gije-gündizläp täze düşýän näsaglary ul edýärler, gyssagly reanimasion çäreleri geçirýärler, ähli näsaglary gije-gündiziniň dowamynda köp gezek gözden geçirýärler, olaryň kesel taryhlaryna we ýörite bellenenilýän taryhlaryna goşmaça düşündirişli ýazgylary ýazýarlar, başga işlere maslahat berýärler.

Reanimasiya bölümünde işleýän şepagat uýalary diňe bir ondaky näsaglaryň ýagdaýyna hemişe gözegçiligi alyp barman, eýsem,

köp sanly dürli bellikleri-sanjymalary, damjalaýyn guýulmalary we beýlekileri ýerine ýetirýärler, lukmana köp manipulyasiýa geçirmäge kömekleşýärler, käbir ýagdaýlarda bolsa, reanimasion çäreli geçirilýän işleri özleri geçirýärler (emeli dem bermek, ýüregi göni däl owkalamak lukman belliklerini berjaý edýärler we gözegçiliklerini netijesiz ýörite kartalara belläp alyrlar (dem alşyň we damar urgusyny ýygylgyny, arterial gan basyşynyň derejesini, diurezi we beýl. Reanimasiýa bölümlerindäki näsaglaryň köplenç agyr ýagdaýlara husus ýerleşýändigini göz önünde tutmak bilen, olaryň gözegçiligini guramaçylygyna, olaryň ulaglandyrylmasy, ýatylyan örtgüçleriniň we egin-eşikleriniň çalşylmasy, deri örtükleriniň gözegçiligini iymitlendirmesine (köplenç, parenteral, zondlaýyn) uly üns berilmelidir.

Şeýlelikde, reanimasiýa bölümünde işleýän orta lukmançylyk işgärleri şular ýaly bölümlerde ýokary derejede ölümçiligi bolýandygyny göz önünde tutmak bilen, olar ruhy taýdan deger taýýarlykly, tejribeli we kämilleşdirilen bolman, eýsem, fiziki çydamlylygy bilen hem tapawutlanmalydyrlar.

16.3. Emeli dem bermek we ýüregi göni däl owkalama (massaž)

Emeli dem bermek (öýkeniň emeli howalandyrylmagy) tebigi dem almagyň mümkin dädiginde we onuň yetmezçiliginde gaz çalşygy saklanmagyna ýardam bermek maksady bilen, emeli ýol arkaly näsagy öýkeniniň howasynyň çalşylmagyndan durýandygyny görkezýär.

Emeli dem bermek zerurlygy dem alşyň merkezi sazlaşygyny bozulmasynda (meselem, beýni gan aýlanyşygynyň bozulmasynda, ke. beýnisiniň çişinde), dem alşy üpjün etmäge gatnaşýan (polimiýelito. bürmede, käbir zäherler bilen zäherlenmede) nerw ulgamynyň we dem alyş muskullarynyň zaýalanmasynda, öýkeniň agyr kesellerinde (dem gysmaly ýagdaýda, giňişleýin pnewmoniyada) we beýl. ýü. çykýar. Şeýle ýagdaýlarda öýkende gaz çalşygy uzak wagtyň dowamyna saklamaga mümkinçilik berýän emeli dem berilmeginiň dürli enjam usullary giňden ulanylýar (RO-2, RO-5, LADA awtomatik respiratorlar we beýl.). Emeli dem bermäni köplenç asfiksiýada (bogulmak), ga.

ada, tok urmada, gyzgyn we Gün urmalarda, dürli zäherlenmeler
gaýragoýulmasyz ýagdaýlarda gaýragoýulmasyz kömek bermek
i hökmünde ulanmaly bolýar. Görkezilen ýagdaýlarda, köplenç
n ýaly, ekspirator (agyздan agza we agyzdan burna) usullaryň
egi bilen emeli dem bermeklige ýüzlenmeli bolýar.

Emeli dem bermekligiň ekspirator usulynyň şowly
ylmagynyň möhüm şerti dem alyş ýollarynyň geçirijiligini
n etmek bolup durýar. Şu düzgüniň ünsden düşürilmegi
dan agza we agyzdan burna emeli dem bermek usullarynyň
jesizliginiň baş sebäbi bolup durýar. Dem alyş ýollarynyň
maz geçirijiligi, köplenç, çeyneýiş muskulynyň gowşamagy
näsaglaryň bihuş ýagdaýlarynda aşaky äniň yeriniň üýtgemegi
jesinde, diliň kökünüň we damak üstüniň öňki duran yerinden
üp dykylmagy bilen şertlenýär. Dem alyş ýollarynyň
ldilmegi kelläni iň agdyklykda arkan gaýşardylmagy (onuň
e-onurgasyna egilmegi) we eňek beýigräk ýagdaýda durar
aşaky äniň süýşürilmegi, şeýle, hem näsagyň agzyndan
te egreldilen howa geçirijini salmak bilen gazanylyar.

Emeli dem berilme geçirilende (30-njy surat) näsag keseligine
n ýatyrylýar, näsagyň boýnuny, döş kapasasyny we garnyny
an eşiklerden boşadyrlar (serkmesini açýarlar, galstugynyň düwnüni

30-njy surat. *Emeli dem bermegiň usuly*

gowşadyňlar, guşagyny açýarlar). Agyz boşlugy tüýkülikden, nemlerden gusuk massalaryndan boşadyňlar. Şulardan soňra bir eli näsagyň maňlaý bölümüne, ikinji eli bolsa boýnunyň aşagynda goýup, onuň kellesini egýärler. Eger näsagyň äňleri biri-birine ýygylgy bolanda aşaky äňi öňe süýşürmek we süýem barmak bilen onuň çüňklerine basmak arkaly agzy açýarlar.

«Agyzdan burna» usuly ulanylanda kömek beryän näsagyň agzyny ýapýar, aşaky äňi galdyryp we çuň dem almadan soň, näsagyň dodaklaryny gurşamak bilen çalasyňlykda dem goýbermegi ýerine ýetirmeli. «Agyzdan agza» usuly ulanylanda bolsa, tersine, näsagyň burnuny ýapyp, önünden ejir çekeniniň agzyny hasa ýa-da elýagly bilen ýapyp, dem goýbermegi onuň agzyndan beryärler. Soňra näsagyň agzyny we burnuny açýarlar, mundan soň näsagda gowşak dem goýbermek bolup geçýär. Bu wagtda kömek beryän kellesini sowup 1-2 gezek kadaly dem alýar. Emeli dem bermesiniň dogrulygyny berilýändiginiň görkezijisi bolup, emeli dem berilýän we näsagyň gowşak dem goýberýän pursadyndaky döş kapasasynyň hereketleri bolup durýar. Döş kapasasynyň hereketleri (ekskursiýasynyň) bolmasa, hökman onuň sebäbini yüze çykarmaly we aradan aýyrmaly (derman alyş ýollarynyň ýaramaz geçirijiligi, goýberilýän howanyň ýeterli göwrümde däldegi, reanimirleýjiniň agzy bilen näsagyň agzy ýa-da burny aralygyny gowşak jebisligi). Emeli dem bermek minutda 12-14 gezek ýygylgyda emeli dem goýbermek bilen geçirilýär.

Gyssagly ýagdaýlarda üflenýän we daşyna gowşak goýberilýän howanyň hersini aýrylykda bölüp bilýän ýörite gabsasy bolan we önünden dogrulanyp bilýän rezin kamerasynyň, hususan-da, Ambunynyň haltaýygynyň, has dogrusy, eldeki respiratorlaryň kömegi bilen emeli dem bermekligi amala aşyrýarlar. Agzalyp geçilen emeli dem berilýüşleriniň usullarynyň dogry ýerine ýetirilmegi bilen, näsagyň öýkeninde uza wagtlap (birnäçe sagada çenli) gaz çalşygyny saklap bolýar.

Şeýle hem esasy reanimasion çärelerine, ýüregiň işleýişini dikeltmek we bedeniň gan aýlanyşygyna goldaw berdirmek maksady bilen geçirilýän ýüregiň ritmiki gysylmasyndan durýan, ýüregiň göni dowsowkalamasy (massaży) degişli bolup durýar. Häzirki wagtda, esasan

31-nji surat. *Yüregi göni däl owkalama usuly*

güni göni däl (ýapyk) owkalamasyna ýüzlenilýär ýüregiň gönüden-
i gysylmagynyň kömegi bilen geçirilýän *ýüregi göni* (açyk)
alamak bolsa, döş kapasasynda onuň boşlugynyň kesilmegi bilen
akotomiýa) operasiýa gidip duran wagty we bu usulyň zerurlygy
e çykan mahaly geçirilýär.

Yürek göni däl owkalananda onuň oňurga bilen gursak aralygynda
/magy bolup geçýär, şonuň esasynda hem gan sag garynjykdan öýken
rýasyna, çep garynjykdan bolsa kelle beýninde we koronar arteriýalarda
-de ýüregiň özbäsdäk ýygrylmagynyň täzelenmegine ukyplandyryň,
aýlanyşygyň dikelmegine getirýän uly gan aýlanyşygyňa düşýär.

Yüregi göni däl owkalama ýüregiň işleýşiniň birden durmagynda
la ýaramazlaşmagynda, meselem, ýüregiň togtamasyna (asistoliýa)
la miokardyň ýiti infarkty bolan näsagda garynjyklaryň fibrillýa-
synda, tok urmada we ş.m. görkezme berilýär. Şunuň bilen bir
urda ýüregiň göni däl owkalamasynyň görkezmesini kesgitlemek
n, demin birden durmagy, uky arteriýalarynda damar urgusynyň
luty, göreçleriň giňemegi bilen bolup geçýän, deri örtükleriniň
unlaşmasy, huşuň ýitmegi ýaly alamatlara gözegçilik edýärler.

Adatça, ýüregi göni däl owkalama, eger ol ýüregiň işiniň
magyndan soň irki döwürlerde başlansa netijeli bolýar. Özi hem
da onuň geçirilmegi (goý, ol şeýle bir tejribeli adam bolmanda-
kliniki ölümiň soň ýanyndan geçirilen bolsa, ýüregiň togtamasyndan
minut geçenden soňky hünärmen-reanimatologynyň emellerinden
üstünlik getirip bilýär. Agzalan ýagdaýlar gyssagly halatlarda
egi göni däl owkalanma usulyny geçirip bilmekligi talap edýär.

Yüregi göni däl owkalamadan ön (31-nji surat) näsagy gaty ýerde (ýeriň üstünde, sekide) arkanlygyna ýatyrýarlar. Eger näsag düşekde ýatan bolsa, şeýle ýagdaýlarda ony (gaty ýatylyan sekiniň yoklugynda) ýerde ýatyrýarlar, onuň üstki eşiklerini aýyrýarlar, onuň bilindäki guşagyny açýarlar (bagry zeperlendirmezlik üçin).

Yüregiň göni däl owkalanmasynyň diýseň jogapkärli pursady kömek edyän adamyň eliniň dogry goýulmasy bolup durýar. Elir aýasyny döş süňküniň aşaky üçden bir böleginiň üstünde goýýarlar onuň üstünden bolsa, ikinji eli goýýarlar. Esasan, iki eliň hem bilek süňküne göneldilen we döş süňküniň üstüne perpendikulyar ediliş goýulmagy, şeýle-de iki aýanyň hem goşar penje bogunda in yokary ýazgyn ýagdaýda edilmegi, barmaklaryň bolsa döş kapasasynyň yokarlagaldyrylmagy wajypdyr. Şeýle ýagdaýda döş süňküniň aşaky üçden bir bölegine aýanyň proksimal (başlangyç) bölegi bilen basyş geçirilýär.

Döş süňküne çalt-çaltdan, basylyar döş kapasasynyň dogrulanmagy üçin her gezek döş süňküne basylandan soň, elleri ondan aýyrýarlar. Döş süňküni süýşürmek üçin (takmynan 4-5 sm) basyşyň güýji yüregiň göni däl owkalamasyny geçirýän adamyň diňe bir elleriniň güýji bilen däl-de, eýsem, onuň bedeniniň agramy bilen birlikde geçirilýär. Şonuň üçin näsag ýatylyan sekide ýatan ýagdaýynda kömek beryän biraz beýigräk sekijikde dursa, eger-de näsag ýerde ýatan bolsa, onda kömek beryän dyzynyň üstünde dursa has amatly bolýar.

Yüregi göni däl owkalama, adatyça, minutda 60 gysylmadan durýar. Eger yüregi göni däl owkalama emeli dem berilme bilen garşylykly geçirilýän bolsa, onda bir emeli dem berilmä, döş kapasasynyň 4-5 gysylmasyny etmäge çalşylýar. Eger yüregiň göni däl owkalamasynyň emeli dem bermäni ýeke adam geçirýän bolsa, onda döş kapasasynyň 8-10 gezek gysylmasyndan soň, 2 gezek emeli dem berilýär.

Yüregiň göni däl owkalamasynyň netijeliligi minutda 1-den az barlanylmaýar. Şunda näsagyň uky arteriýalarynda damar urgusynyň göreçlerinde daralmagyň, özbaşdak dem almasynyň dikelişiniň, arterial gan basyşynyň beýgelişiniň peýda bolmagyna, solgunlygyň ýad-sianozyň azalmagyna üns beryärler. Eger degerli lukmançylyk enjamlar

derman serişdeleri elyeterde bolsa, onda yüregiň göni däl calamasynyň geçirilmegine yüregiň içine 1 ml 0,1 %-li adrenaliniň da 5 ml 10 %-li kalsiy hloridiniň erginlerini goyberýärler. Kāwagt egiň togtamasynnda döş sünküniň merkezine yumruk bilen birden urak urmak bilen onuň işiniň tüzelenmegini gazanmak başardýar. ynjyklaryň fibrilýasiýasy yuze çykanda, dogry ritmiň dikeldilmegi defibrillýator ulanyrlar. Yüregi owkalamanyň netijesizliginde y arteriýalarynda damar urgusynyň bolmadyk ýagdaýynda, göreçleriň ylyga reaksiýasynyň ýitmegi bilen birlikde, olaryň in ýokary iginde), adatyça, başlanyndan 20-25 minutdan soň onuň geçirilmegini edýärler.

Yürek göni däl owkalananda has köp duşýan gaýrüzülmelere yrgalaryň we döş sünküniň döwürmeleri degişlidir. Aýratyn hem kapasasynyň maýyşgaklygy ýitirilen we döş kapasasy az ýay ýan garrylarda bu gaýrüzülmelerden halas bolmak kyn düşýär. kenleriň, yüregiň zeperlenmegi, bagryň, dalagyň, aşgazanyň tylmagy seýrek duş gelyär. Yüregi göni däl owkalamagyň tehniki lan dogry ýerine ýetirilmegi, döş sünküne basylanda fiziki agramyň k takyklykda dozalandyrylmagy agzalan gaýrüzülmeleriň önüni ga ýardam edýär.

16.4. Zäherlenmelerdäki reanimasiýa çäreler we ilkinji kömek

Bedene dürli görnüşli himiki maddalar düşende haýsy hem bolsa agzanyň işiniň bozulmagy bilen ölümlü soňlama çenli bolup geçýän biologik ýagdaýlar zäherlenmelere degişlidir. Dürli zäherlenmeleri e çykaryp bilyän himiki maddalaryň görnüşleri diýseň köpdür. na ilki bilen öý hojalygynda ulanylyan himiki önümleriň serişdeleri ke essensiyasy, naşatyr spirti, natriý aşgary, aseton we beyl), şeýle n mör-möjekleriň garşysyna ulanylyan serişdeler (fosfororganiki eşmeleri-hlorofos, karbofos), oba hojalygynda gemrižileri atyp gymak, al otlary yok etmek, ösümlikleri dürli kesellerden goramak (bordos uklygy, kümüşli angidridi, hloroorganiki insektisidler we beyl) üçin nylyan awuly himikatlar degişlidir.

Oba yerlerinde ýyladylma düzgünleriniň bozulmagy sebäpli ugar gazy bilen zäherlenmeli ýagdaýlar (ugar gazy bilen has agyr zäherlenmeler yangynlarda duş gelyär) duş gelyär. Zäherli ösümlükler, şeýle hem kömelekler bilen zäherlenmeler günden ýaýrandyr. Köplenç diýen ýaly arylaryň, möýleriň, zäherli ýylanlaryň çakmagy netijesinde haýwanlaryň zäherleri bilen zäherlenmelere duş gelinýär.

Zäherlenmelerde ýygylgy we ýaýraňlygy boýunça alkogol we onuň doly bahasyz önümleri (surragatlary) bolan dürli losýonlar, odekolonlar, eliksirler, mebelleri arassalamak üçin serişdeler, şeýle hem alkogol içgileriniň deregine ýalňyslyk bilen içilen maddalar – etilenglikol, metil spirti we beýl. aýratyn orny eýeleýärler. Köplenç diýen ýaly derman serişdeleri (uky we rahatlandyryjy, dürli derman serişdeleriniň spirtli nastoýlary) bilen, bakteriýalaryň ýokuşmagy (stafilokokk, salmonella we beýl.) ýa-da olaryň toksinleri (botulotoksin) bilen zaýаланан iýmitleriň iýilmegi bilen baglanyşykly iýmit zäherlenmelerine duşýar.

Zäherlenmeler bilen bolup geçýän ýagdaýlar dürli-dürli bolup bilýär. Köplenç, tötänleýin zäherlenmeler, esasan hem, mekdep ýaşna çenli ýaşly çagalaryň arasynda, özi hem ünsi özüne çekip bilýän ýazgylyar bilen bezelen gaply önümler, reňkli suwuklyklar, miweleriň öwürşinli reňkleri we beýl. bilen zäherlenmeler ýygý-ýygýdan duşýar. Käbir ýagdaýlarda toksiki maddalar we awuly himikatlar bilen işlenilýän işde howpsuzlyk düzgünleriniň berjaý edilmezligi sebäpli zäherlenmeler ýüze çykyp bilýär. Awuly maddalaryň ýalňyslykda alkogolyň yerine içilýän, käwagtlar bolsa, toksikomanýada (meseler benziniň bugundan ysgamak) keýp beriji täsiri almak maksady bilen ulanylýan yerleri az duşmaýar. Zäherlenmeler güýçli täsir edýän awuly dermanlaryň agdyk dozada ýa-da olaryň ýalňyslykda goýberilmeginde hem ýüze çykyp bilýär. Käbir ýagdaýlarda awuly serişdeleri özüni öldürmek maksady bilen hem kabul edýärler.

Zäherli maddalar adamyň bedenine dürli ýollar, mysal üçin iýmek (iýmit zäherlenmeleri), dem alyş ýoly (awuly suwuklyklary bugundan dem alnanda), deriniň üsti (çakmalar), şeýle hem sanjym arkaly düşüp biler. Zäherlenmäniň alamatlary awuly maddalaryň kabul

eginden birnäçe sagatdan ýa-da hatda birnäçe gije-gündizden soň
 ýüze çykyp bilyär. käbir ýagdaýlarda bolsa, meselem, sinil
 asynyň uly dozalary bilen zäherlenmesinde – kabul edilensoň,
 atlar dessine şol wagtyň özünde-de ýüze çykyp bilyär.
 lenmelerin kliniki suratlanmasynda, ilkinji nobatda, merkezi
 ulgamynyň, dem alyş agzalarynyň, ýürek-damar ulgamynyň,
 sindirij agzalarynyň, böwreklerin bozulmalary ýüze çykýarlar.
 Merkezi nerw ulgamynyň bozulmasy köp maddalar bilen
 lenmede (meselem, rahatlandyryjy we uky serişdeleri, alkohol
 nuň önümleri, ugar gazy, fosforoorganiki birleşmeler we beyl)
 yry, baş aýlanma, umumy gowşaklyk, oýanyjylyk ýa-da togtamalar,
 ýagdaýlarda bolsa ruhy bozulmalar – ginişlik we wagt aralygyny
 rmak ukybyny ýitirmek, göze görünmeler (gallyusinasialar),
 meler, huşuny ýitirmek ýaly ahwallar bilen duş gelyär.

Zäherlenmelerde dem alyş agzalarynda dürli bozulmalar ýüze
 r. Meselem, neşe serişdeleri, barbituratlar, köp mukdarda alkogollar
 alyş merkeziniň oýanyjylygyny basyp ýatyryýarlar. Fosforoorganiki
 isidler dem alyş muskullaryň işleýşini bozyar, netijede bolsa döş
 asynyň hereketi birden çäklendirilyär. Neşe serişdeleri bilen
 lenmede, bulardan başga-da dilyn çökmegi, tüýkülik we bronhial
 rinin sekresiyasynyň güýçlenmegi, damagyň muskulynyň gysylmagy
 sinde dem alyş yollarynyň geçirijiligi bozulýar. Köp himiki
 alar (hloruň buglary, ammiak, güýçli kislotalar) öýkenlerin toksiki
 sine getirýär. Zäherlenmäniň ýiti döwründen soň traheobronhitiň
 newmoniyanyň agyr görnüşleriniň peýda bolýandygy seýrek däl.
 Zäherlenmelerde ýürek-damar ulgamynyň bozulmalaryny arterial
 asysynyň ýokarlanmagy, ýiti ýürek-damar yetmezçiligi, ýylylygyny
 malary we ş.m. bilen häsiýetlendirmek bolar. Käbir zäherlenmelerde
 al gan basyşy has ýokarlanyp (fosforoorganiki birleşmeler, ammiak,
 n buglary), biler. Ýiti ýürek-damar yetmezçiligi barbituratlar,
 laklar, sirke essensiyasy we ş.m. bilen zäherlenmelerde damar
 etlendiriji merkeziň işjeňliginiň basylyp ýatyrylmagy, şeýle hem
 ýan ganyň göwrüminiň azalmagy (gipowolemiýa), netijede, onuň
 magynyň azalmagy hem bolup geçýär. Kislotalalar we aşgarlar

bilen zäherlenmedäki toksiki şoğun yüze çykmalary (arterial ga basyşynyň peselmegi, tahikardiýa, deri örtükleriniň solgunlygy we beýl.) birden güýçli agyryly duýgularyň netijesi bilen baglanyşyklydy. Ýürek ýygrylma ýygyllylygynyň dürli bozulmalary, toksiki maddalar (meselem, ýürek glikozidleriniň, belladonnanyň serişdeleri bilen) yüre muskullarynyň işleşine, şeýle hem bedeniň elektrolit deňagramlygyny bozulmagyna gönüden-göni täsir etmegi bilen şertlenýär.

Köplenç, zäherlenmelerde iýmit-sindiriş ýolunyň zeperlenmele aşgazanyň epigastral töwereginde ýa-da tutuş garmy boýunça agyrylary dispepsiki bozulmalaryň, ilki bilen hem gusmalaryň, gyzyldödek-aşgaza we aşgazan-ichege gan akmalaryň peýda bolmagy bilen yüze çykarylýar. Gan akmalary, meselem, kislotalar we aşgarlar, dihloretan, simaby duzlary bilen zäherlenmelerde yüze çykýar we gönüden-göni gyzyldödegi aşgazanyň, içegeleriň diwarynyň çuňňur zeperlenmeleri (eroziýa ýa-da baş), şeýle hem ganyň lagtalanýş ulgamynyň bozulmalary bolup geçýär. Köp ýagdaýlarda, hususan-da, benzol, awuly kömelekler, düzüminde mis we myşýagyň birleşmelerini saklaýan awuly himikatlar bilen zäherlenmelerde ýiti bagyr ýetmezçiligine çenli eltip bilyän bagry zaýalanmalary yüze çykyp bilyär.

Etilenglikol (antifriz), simabyň we myşýagyň birleşmeleri, sirl essensiýasy bilen zäherlenmeler, köplenç, böwregiň agyr zaýalanmalaryny yüze çykaryar hatda käwagtlar, ýiti böwrek ýetmezçiligi bilen hem tamamlanyp bilyär.

Zäherlenmelerdäki geçirilýän bejeriş çäreler, ilkinji nobatda, toksiki serişdeleriň täsiriniň bes etdirilmegine we olaryň bedenden çykarylmagy gönükdirilmelidir. Eger agzalan serişdeler iče kabul edilen bolsa, ony ýaňky maksat bilen aşgazanyň ýuwulmasyny geçirýärler. Ingalýasi zäherlenmelerde, meselem, ugar gazyndan ejir çekenini arassa howa çykaryrlar. Toksiki maddalaryň derä düşmesinde, olary arassa akmadyk duran suwda ýuwyrlar. Zäherli ýylanlaryň çakmasynda, ýaradan ganyň ilkinji bir-iki damjasy gysyp çykaryrlar, soňra çakylan ýere sowat zat goýýarlar, ýylanyň zäheriniň garşysyna syworotka goýberýärler.

Gana düşen toksiki maddalary forsirlenen diurez diýilýän atlandyrylýan usul bilen olaryň böwregiň üsti bilen çykarylmagy

andyrýarlar. Bu usul, esasan hem, bedene düşen toksiki maddalaryň regin üsti bilen çykarylýşynda (barbituratlar, metil spirti we .) görkezilendir. Başda damardan damjalaýyn aýlanyan ganyň rümini ýokarlandyrmagyň hasabyna 1-1,5 l göwrümde 5 %-li kozanyň erginini, poliglyukini, reopoliglyukini goýberýärler we taky toksiki maddanyň mukdarynyň kemelmegini gazanyrlar. a peşew kowujy serişdeler ulanyrlar we bedeniň suw-elektrolit igramlygynyň zerur sazlaşygyny geçirýärler. Kābir ýagdaýlarda guýulmasyny amala aşyryrlar.

Zāherlenmelerin bejergisinde haýsy hem bolsa bir zāherleýji danyň täsirini dürli ýollar bilen (awularyň adsorbsiýasynyň, olar n işjeň dāl toplumlaryň emele gelmeginiň, immunologik siýalaryň we ş.m. üsti bilen) aýyryan derman serişdeleri ginden ylýar. Meselem, fosfororganiki birleşmeleri bilen zāherlenmede pini we dipiroksimi, neşe serişdeler bilen zāherlenmede nalorfini, ibyň we gurşun birleşmeleri bilen zāherlenmede tiosulfat natrini, ýak bilen zāherlenmede we ýürek glikozidleriniň aşā landyrylmasynda unitioly, zāherli ýylanlaryň çakmasynda yōrite nyň zāherine garşy syworotkalary (antigýurza, antikobra) lenmāniň garşysyna antidot hökmünde ulanyrlar.

Ähli zāherlenmelerde dem alyş we ýürek-damar ulgamyna lam bermāge gönükdirilen alamatlaýyn bejergini geçirýärler. lelikde, etil spirtiniň esasyndaky zāherlenmede dem alşyň lmagyna esaslanyp, kordiaminiň we kofeiniň sanjymyny ulanyrlar. erodyň oksidi (ugar gazy) bilen zāherlenmede oksigenoterapiya netije berýär. Neşeler, barbituratlar, fosfororganiki birleşmeler n zāherlenmelerde öýkene emeli dem berýān enjamy ulanmak ly emeli dem bermāge görkezme berilýär. Ýiti ýürek-damar nezçiliginiň bejergisinde aýlanyan ganyň möçberini beýgeltmek sady bilen, ganyň ornuny tutujylary, ýürek glikozidlerini, adrenalini, adrenalini, mezatony, kortikosteroid gormonlarynyň damjalaýyn berilmesini ulanyrlar. Agyrynyň we agyry şogunyň garşysyna lgetikleri, neşe serişdeleri (görkezme boýunça), nowokainli etlemeler ulanylyar. Ýiti böwrek we bagyr yetmezçiliginiň ergisini, kislota-aşgar deňagramlygynyň sazlaşygyny (5 %-li

glýukozanyň ergininiň, 4 %-li gidrokarbonat natrininiň ergininiň, witamininiň we beýl. damjalaryň goýberilmegi) geçirýärler.

Dürli zäherlenmeleriniň bejergileri üçin häzirkä döwürde zäherlenmäniň häsiýetini we toksiki maddany çalt ýüze çykaryp bilýän gerekli enjamlar bilen üpjün edilen ýörite merkezler döredildi. Bedenden zäherleri has güýçli depginde aýyrmak üçin «emeli böwrek» enjamyny ulanmak bilen gemodializ usully bejergini, peritoneal dializi (garyň boşlugyny ýörite ergin bilen ýuwmak arkaly böwrek däl usulda bedeni arassalamak), gemosorbsiýany we beýl. ýaly zäherlenmäniň bejergisiniň netijesini ähmiýetli derejede gowulandyrmaga mümkinçilik berýän usullar günden ulanyrlar.

16.5. Gark bolmadaky reanimasiýa çäreler we ilkinji kömek

Adamyň (ýa-da onuň kellesiniň, ýüzüniň) suwdan käwagt haýsy hem bolsa başga bir suwuklyk bilen dem alyş ýolunyň dolmagy köplenç, ölüm bilen tamamlanmaga getirip bilýän, ýaşayş üçin wajyp agzalaryň, ilki bilen hem dem alyş, gan aýlanyş agzalarynyň merkezi nerw ulgamynyň ýiti bozulmalaryna gark bolma diýilýär.

Gark bolmadaky ölüm mehanizmi dürli-dürli bolup bilýär. Olar suwuň dem alyş ýollaryna we öýken alweolalaryna düşmegi bilen onuň gana geçip we soňundan hem bedeniň suw-elektroli deňagramlylygynyň we ýüreginiň işleýşiniň agyr bozulmalarynyň (hakyky gark bolmak) ýüze çykmalary, ýüregiň reflektor togtamagy (sinkopa gark bolmak), agzalaryň we dokumalaryň gipoksiýasyna getirip bilýän damagyň we bronhlaryň muskullarynyň uzak wagtlap gysylmagynyň hasabyna mehaniki asfiksiýasy (bogulmak), sowuk suwuň täsir etmegi bilen şogun ýüze çykmagy, deprek perdesiniň defektinde westibulyýa aparatynyň ýerine ýetirýän işiniň bozulmagy, suwa çümende bir zad degmekligiň netijesinde kelleçanak-beýni şikesleri, we beýl. degişlidi.

Gark bolmadaky ölüm adam gönüden-göni suwa çümende, şeýle hem suwdan çykarylandan soň biraz salymdan ýüze çykyp bile (ýüregiň togtamagy, merkezi nerw ulgamynda gaýdymсыз üýtgeşmeleri bolmagy, öýkeniň çışmegi, agyr pnewmoniyanyň we ş.m. netijesinde

Gark bolmadaky reanimasion çäreleriniň üstünligi aglaba onurly we öz wagtynda geçirilmegine bagly. Esasan, olaryň kömegiň kenarda berilmän, (gynansak hem, adatça, şunuň (edilýär), eýjem gämide getirilýärkä kömek berilmegi ypdyr. Hatda şu döwürdäki birnäçe emeli dem berilmeginiň hem gark bolanyň soňundan janlanmagy üçin örän ähmiýetli ip durýar. Elbetde, şunuň ýaly ýagdaýlarda, emeli dem bermek aňsat edijiden fiziki taýdan taýýarlygy, ezberligi, talap edýär.

Ejir çekene has kâmil kömegi içi howaly gaýyjakda ýa-da arda berip bolýar. Eger onuň huşy ýiten, ýöne dem alyşy we giniň işleýşi saklanan bolsa, onda ejir çekeniň gysýan eşiklerinden idylmagy we naşatyr spirtiniň ulanylmagy bilen çäklenilýär. a alşynyň we ýüreginiň işleýşiniň yoklugynda emeli dem bermek n ýüregiň göni däl owkalamasyny geçirýärler. Öňünden ejir eniň agyz boşlugyny we damagyny köpürjekden, nemden, çägeden, uň düýbündäki şepbeşik mineral ýa-da organiki çökündilerden salamaly. Dem alyş ýoluna düşen suwy aýyrmak üçin ejir çekeni imatoryň epilgi dyz-but bognunyň üstünde kellesi sallanyp durar /, garyn tarapyna edip ýatyryýarlar we bir eli bilen ejir çekeni şini saklaýarlar, beýleki eli bilen bolsa pilçeleriniň arasyna äçe gezek urýarlar. Agzalan taýýarlaýyş çärelerini iň yokary lykda geçirmek hökmandyr (birnäçe sekundyň dowamynda), ondan wagty ýitirmän, dessine emeli dem bermäge we ýüregiň göni däl alamasyna geçýärler.

Giçki gaýrüzülmeleriniň, ilki bilen hem öýken çişmesiniň, wmoniyanyň, ýiti ýürek we böwrek yetmezçiliginiň we beýle çykma howpy sebäpli ejir çekeni haýal etmän hassahana mkin boldugyça yoritelerdirilen tiz kömek ulagyna) yerleşdirýärler. sahananyň reanimasiýa bölümünde näsagyň ýagdaýyna ünsli egçiligi köplenç, dem alşyň we gan aýlanyşygynyň işleýşine itorlaýyn barlagyň kömegi bilen amala aşyryýarlar, bedeniň kislotatır deňagramlygynyň ýagdaýyny, ganyň elektrolit deňagramlygyny gaz düzümini kesgitleýärler, diurezi barlaýarlar. Näsagda kislorod alýasiýasyny (ýa-da kislorod-gelli garyndysy bilen) geçirýärler,

awtomatik respiratorlaryň kömegi bilen öýkeniň emeli dem berilmesini (howalandyrmagy) dowam etdirýärler, kislota-aşgar deňagramlygynyň ýagdaýyny kadalaşdyrýarlar, gan aýlanyş agzalarynyň, ýürek-damar ulgamynyň, böwrekleriň işini kadalaşdyrmak maksady bilen alamatlaýy bejergini geçirýärler.

16.6. Gyzgyn we Gün, tok urmalaryndaky (elektroşikeslenmedäki) reanimasiýa çäreler we ilkinji kömek

Daşky gurşawyň ýokary temperaturaly şertinde bedeniň aş gyzmagy netijesinde ýüze çykyan patologik ýagdaýa gyzgyn urmaklyk diýilýär. Gyzgyn urmanyň esasynda ýylylyk öndürijiligiň ýokarlanmagy we gyzgynlyk berijiligiň kynlaşmagy bilen şertlenýän, suwuklygy uly ýitgisine, ganyň goýalmagyna, bedeniň kislota-aşgar deňagramlygynyň bozulmagyna, dokuma gipoksiýasyna getirýär. Bedeniň termosazlaýyş hadysalarynyň bozulmalary ýatyr. Gyzgyn urma, esasan hem, agyr fiziki, gyzgyn kärhanalarda, ýylyň gyzgyn howaly döwründäki gurbatdan düşürýän ýörişlerde we nyzamly ýörişli tärlerinde ýüze çykyp biler. Muňa howa geçirmeyän gyzgyn we dar eşikleriň geýilmegi, alkogolyň içilmegi sebäp bolup biler.

Gün şöhleleriniň göni täsir etmeginden soň bedeniň aş gyzmagyny Gün urmasy diýilýär. Uzak wagtlap günde, esasan hem, başy açyl gezilmegi Gün urmasyna getirýär.

Gün urmasynyň ýeňil ýüze çykmalary umumy gowşaklyk, owulmak, kellagyry, ýürek bulanma, birmeme dem alşynyň, ýürek urgusynyň ýygjamlanmagy bilen häsiýetlenýär. Has aýdyň ýagdaýlarda huşun ýitmegi, käwagtlar samramalar we göze görünmele, titremeler, ýürek bulanmalar we gusmalar bilen güýçli kellagyrylar, beden temperaturasynyň $39-40^{\circ}\text{C}$ we ondan hem ýokary bolmagy, ýygjamlaşan ýüzleý dem alyş, minutda 100-120 urga çenli tahikardiý, alamtalary bolup bilýär. Gyzgyn urmasynyň agyr görnüşleri näsagy ölümi bilen tamamlanyp biler.

Gyzgyn we Gün urmalarynda näsagy Günden goralgy, salky we şemallayan ýere geçirýärler, ony gysýan eşiklerden boşadýarlar.

ni we döşüni sowuk suw bilen ölleýärler, kellesine buzly haltany
 1 sowuk kompress goýýarlar. Gyzgynlyk berijiligi güýçlendirmek
 sowuk suw ýa-da çay beryärler. Dem alşyn we ýürek işleýşiniň
 ilmalarynda kamforanyň, kofeiniň sanjymyny, kislorodyň
 ýasiýasyny ukanýarlar. Umumy oňanyjylykda antigistamin serişdelerini
 edrol, suprastin), rahatlandyryjy serişdelerini (seduksen, relanium
 beyl) ulanylyar. Bedeniň suwsuzlanmagynda we kislota-asgar
 gramlygynyň bozulmalarynda wenanyň içine damjalayyn natriý
 iniň izotoniki erginini, glýukozanyň 5%-li erginini goýberýärler.
 Tok urmak, köplenç, önümçilik yerlerinde ýa-da elektroenjamlar
 1 işlenilende tehnik howpsuzlygyň berjay edilmezliginde (tok
 rijileriň ýalaňaçlygynda, degişli elektrtozynjyrynyň yer bilen
 dirilmezliginde we ş.m.) yüze çykýan, bedeniň elektrik togy
 1 zeperlenmegidir. Tok urmasynyň görnüşine ýyldyrym çakýan
 yndaky atmosfera elektrik togunyň zeperlendirmesi hem degişlidir.
 1 trik togunyň zeperlendirmesiniň agyrlygy onuň fiziki
 ezişlerine (esasan, üýtgap durýan tokly, 100 mA-den yokary
 y), toguň täsiriniň dowamlylygyna, bedeniň ahyrky ýagdaýyna,
 j nobatda, bedeniň elektrik garşylygyna, daşky gurşawyň şertlerine
 ary ýa-da pes çyglylyk) bagly bolup durýar.

Tok urmada yerli zeperlenmeler ýaly, bedeniň dürli agzalarynyň
 ulgamlarynyň zeperlendirmeleri bilen umumy bozulmalar hem
 p biler. Elektrik togunyň yerli zeperlendirmesi deri örtüklerinde
 ýanyndan dürli çuňlukdaky elektroyangynlaryndan duran tok
 rynyň (bellikleriniň) emele gelmegi bilen häsiýetlenýär. Elektrik
 nyň zeperlendirmesiniň umumy alamatlaryndan merkezi nerw
 mynyň işiniň bozulmalary (huşunyň ýitmegi, titremeler), dem
 n we ýürek ýygrylmasynyň bes edilmegine çenli dem alşynyň
 ýüreginiň işleýşiniň bozulmalary bellenip geçilyär.

Elektroşikeslenmäni alana ilkinji kömek ejir çeken toguň
 inden halas etmekden durýar. Munuň üçin güýçli togy tiz
 meli, kesmeli, çapmaly ýa-da agajy tutawaç hökmünde ulanmak
 n tok geçirijileri zynmaly. Kömek beryän toguň täsirinden halas
 inde, ejir çeken bedeniň aýyk yerine degmez ýaly, rezin ellik

geýmeli ýa-da eline gury esgi dolamaly, mümkin boldugynda tagtadan ýa-da awtomobil şinasynyň örtülen ýerinde, rezinden köwü geýip işlemek bilen öz howpsuzlygyny hem berjaý etmelidir.

Ejir çekenin demi we yürek ýygrylmasy yok bolsa, haý etmän emeli dem bermäge we ýüregiň göni däl owkalamasyn başlaýarlar. Önden amalyýetde ulanylýan usul – ejir çekenin ýer gömülmegi ylmy taýdan esaslandyrylmadyk bolup, ol diňe gymmat wagtyň biderek sarp edilmegine getirýär. Soňundan ejir çeker şogun garşysyna toplumlaýyn (kompleksleýin) çärelerini oksigenoterapiýanyň, ýanygyň bejergisi we beýl. amala aşyrylýa ýeri bolan bejeriş edarasyna ýetirmek üçin çäreleri görýärler.

16.7. Radiasiýa zeperlenmesinde näsaglara gözegçilik w ilkinji kömek

Ionizirleýji şöhläniň täsiri netijesinde bedende yüze çykýa patologiýa üýtgeşmelere radiasion (şöhle) zeperlenmeleri diýilýä. Parahatçylykly döwürde radiasion zeperlenmeler radioişjeň çeşmelerde işlenilende tehniki howpsuzlygyň bozulan ýagdaýlarynda yüze çyký biler. Ionizirleýji şöhläniň täsir etmeginde bedende ýokary himil aktiwlige eýe maddalar emele gelyär, ilkinji nobatda bolsa, suwu radioliziniň önümleri, ozaly bilen gan dörediji oýjuklerde, içeg epiteliýasynda, jyns mázlerinde öýjük derejesinde molekulýa baglanyşmalary bozulýar. Radiasion zeperlenmeleriniň häsiýeti we ýüz çykyş aýdyňlygy, ionizirleýji şöhläniň görnüşine (gamma, neýtron, şöhlelenme we beýl.), onuň dozasynda, şöhleleniş wagtynda, näsagy ýaşynda we jynsda baglydyr.

Radiasion zeperlenmesiniň başlangyç döwürleri birnäçe sagatda birnäçe gije-gündize çenli dowam edýän ýerli we umumy reaksiýa bilen yüze çykyp bilýär we eritema (deri örtükleriniň gyzaran ýerler umumy gowşaklyk, yürek bulanmalar, gusmalar, kellagyrylar, beder temperaturasynyň ýokarlanmagy bilen häsiýetlenýär. Ionizirleý şöhlelenmäniň ýokary mukdarynda agyr aň bozulmalarynyň peýda bolmagy mümkin. Soňky 2-den 4-5 hepdä çenli dowam edip bilýä latent (gizlin) döwri näsagyň subýektiv gowulanmagynyň esasynda

e şol bir wagtyň özünde hem bedendäki agzalarda we dokumalarda wejýan heterleşmesi patologik üýtgeşmeler bilen bilelikde bolup ýar. Şöhlenenmäniň aýdyn bildirýän kliniki ýagdaýlary gan dörediji umyň we içegeleriň agyr bozulmalary, immunitetiň asgynladylyp ylyp ýatyrylmagy, intoksikasiýa, gaýtalanýan gan akmalary, hususan a burun gan akmalary, infeksiýa gaýrüzülmeleriniň goşulmagy bilen ýetlenýär we ol oňaýly ýagdaýda 2-3 hepdeden zeperlenen agzalaryň eldiliýan we näsagyň halynyň gowulanyan döwri bilen çalşylýar. ary dozaly (600 rad-dan ýokary) ionizirleýji şöhlenenmäniň täsirinde e çykyan radiasiýa mukdarly zeperlenmeler, käwagtlar şöhlenenmeden eýýäm, ilkinji gije-gündizde ölümlü sonlanma getirip bilmegi n ähmiýetli derejede agyr geçýär.

Radiasiýa zeperlenmesindäki ilkinji kömek eýr çekeni radiasiýa lesi bilen zäherlenen meydançadan çykarmakdan, doly sanitar salawýş işini geçirmekden (radiasiýa şöhlesi bilen hapalanan daýynda) ybarat. Bedene düşen radioişjeň izotoplary (radionuklidleri) lan çykarmak maksady bilen asgazan ýuwyýarlar, arassalaýjy many goýýarlar. Adaty antidotlar hökmünde, radionuklidler bilen k baglanyşmany emele getirýän serişdeleri ulanyýarlar. Mysal üçin, myň içine radiniň we stronsiniň radioişjeň nuklidleri düşende, at barini, radioişjeň ýodunyň zeperlendirmesiniň önüni almak n ýodid kalini ulanyýarlar.

Şöhle bilen zeperlenmäniň ýiti döwründe, ýürek bulanmasyny gusmasyny kemeltmek üçin atropiniň we aminaziniň sanjymyny leyärler, ýürek-damar ýetmezçiliginde bolsa, adrenalini, ýürek cozidlerini, ganyň orun tutujylarynyň serişdelerini goýberýärler. canç gaýrüzülmeleriniň önüni almak üçin gandaky leykositleriň kdaryny barlamak bilen antibakterial serişdelerini ulanyýarlar, leniň intoksikasiýasynyň garşysyna göreşmek üçin natriý hloridiniň tonik erginini, 5 %-li glýukozanyň erginini, gemodezi, reopolig-kini wena içine damjalaýyn goýberýärler, leykositleriň, eritrositleriň trombositleriň mukdarynyň ýokarlanmagy üçin bolsa gana leykositar, trositar we trombositler massasyny guýýarlar. Agyr ýagdaýlarda k beýnisiniň göçürilip goýulmagy baradaky meseläni goýýarlar.

geýmeli ýa-da eliňe gury esgi dolamaly, mümkin boldugynda tagtadan ýa-da awtomobil şinasynyň örtülen ýerinde, rezinden köwür geýip işlemek bilen öz howpsuzlygyny hem berjaý etmelidir.

Ejir çekenin demi we yürek ýygrylmasy yok bolsa, haýy etmän emeli dem bermäge we ýüregiň göni däl owkalamasyn başlaýarlar. Önden amalyýetde ulanylýan usul – ejir çekenin ýer gömülmegi ylmy taýdan esaslandyrylmadyk bolup, ol diňe gymmat wagtyň biderek sarp edilmegine getirýär. Soňundan ejir çeker şogun garşysyna toplumlaýyn (kompleksleýin) çäreleri oksigenoterapiýanyň, ýanygyň bejergisi we beýl. amala aşyrylýa ýeri bolan bejeriş edarasyna ýetirmek üçin çäreleri görýärler.

16.7. Radiasiýa zeperlenmesinde näsaglara gözegçilik w ilkinji kömek

Ionizirleýji şöhläniň täsiri netijesinde bedende yüze çykýa patologik üýtgeşmelere radiasion (şöhle) zeperlenmeleri diýilýä. Parahatçylykly döwürde radiasion zeperlenmeler radioişjeň çeşmeleri işlenilende tehniki howpsuzlygyň bozulan ýagdaýlarynda yüze çyký biler. Ionizirleýji şöhläniň täsir etmeginde bedende ýokary himik aktiwlige eýe maddalar emele gelyär, ilkinji nobatda bolsa, suwu radioliziniň önümleri, ozaly bilen gan dörediji oýjuklerde, içeg epiteliýasynda, jyns mázlerinde oýjuk derejesinde molekulýa baglanyşmalary bozulýar. Radiasion zeperlenmeleriň häsiýeti we yüz çykýş aýdyňlygy, ionizirleýji şöhläniň görnüşine (gamma, neýtron-şöhlelenme we beýl.), onuň dozasynda, şöhleleniş wagtynda, näsag ýaşyna we jynsyna baglydyr.

Radiasion zeperlenmesiniň başlangyç döwürleri birnäçe sagatda birnäçe gije-gündize çenli dowam edýän ýerli we umumy reaksiýa bilen yüze çykyp bilýär we eritema (deri örtükleriniň gyzaran ýerleri umumy gowşaklyk, yürek bulanmalar, gusmalar, kellagyrylar, bedi temperaturasynyň ýokarlanmagy bilen häsiýetlenýär. Ionizirleý şöhlelenmäniň ýokary mukdarynda agyr aň bozulmalarynyň peýda bolmagy mümkin. Soňky 2-den 4-5 hepdä çenli dowam edip bilýä latent (gizlin) döwri näsagyň subýektiv gowulanmagynyň esasynda

e şol bir wagtyň özünde hem bedendäki agzalarda we dokumalarda wejýan heterleşmesi patologik üýtgeşmeler bilen bilelikde bolup ýar. Şöhlenenmäniň aýdyn bildirýän kliniki ýagdaýlary gan dörediji umyň we içegeleriň agyr bozulmalary, immunitetiň asgynladylyp ýlyp ýatyrylmagy, intoksikasiýa, gaýtalanylýan gan akmalary, hususan a burun gan akmalary, infeksiion gaýrüzülmeleriň goşulmagy bilen ýetlenýär we ol oňaýly ýagdaýda 2-3 hepdeden zeperlenen agzalaryň öldiýän we näsagyň halynyň gowulanylýan döwri bilen çalşylýar. Agyr dozaly (600 rad-dan ýokary) ionizirleýji şöhlenenmäniň täsirinde e çykyan radiasiýa mukdarly zeperlenmeler, käwagtlar şöhlenenmeden eýýäm, ilkinji gije-gündizde ölümlü sonlanma getirip bilmegi n ähmiýetli derejede agyr geçýär.

Radiasiýa zeperlenmesindäki ilkinji kömek eýr çekeni radiasiýa lesi bilen zäherlenen meydançadan çykarmakdan, doly sanitar salawýş işini geçirmekden (radiasiýa şöhlesi bilen hapalanan daýynda) ybarat. Bedene düşen radioişjeň izotoplary (radionuklidleri) lan çykarmak maksady bilen asgazan ýuwyýarlar, arassalaýjy many goýýarlar. Adaty antidotlar hökmünde, radionuklidler bilen k baglanyşmany emele getirýän serişdeleri ulanylýarlar. Mysal üçin, myň içine radiniň we stronsiniň radioişjeň nuklidleri düşende, at barini, radioişjeň ýodunyň zeperlendirmesiniň önüni almak n ýodid kalini ulanylýarlar.

Şöhle bilen zeperlenmäniň ýiti döwründe, ýürek bulanmasyny gusmasyny kemeltmek üçin atropiniň we aminaziniň sanjymyny leyärler, ýürek-damar ýetmezçiliginde bolsa, adrenalini, ýürek cozidlerini, ganyň orun tutujylarynyň serişdelerini goýberýärler. canç gaýrüzülmeleriniň önüni almak üçin gandaky leykositleriň kdaryny barlamak bilen antibakterial serişdelerini ulanylýarlar, leniň intoksikasiýasynyň garşysyna göreşmek üçin natriý hloridiniň tonik erginini, 5 %-li glýukozanyň erginini, gemodezi, reopolig-kini wena içine damjalaýyn goýberýärler, leykositleriň, eritrositleriň trombositleriň mukdarynyň ýokarlanmagy üçin bolsa gana leykositlar, trositar we trombositler massasyny guýýarlar. Agyr ýagdaýlarda tk beýnisiniň göçürilip goýulmagy baradaky meseläni goýýarlar.

Radiasion zeperlenmesindäki näsaglaryň gözegçiliginiň dogry gurnalmagy hem uly ähmiýete eýedir. Olarda infeksiion gayrüzülmeleriniň ýüze çykyjylygynyň ýygjylygynyň ýokarylygyny göz önünde tutmak bilen, şeýle näsaglary bakterisid çyralarynyň kömegi bilen howany ulgamlaryň zyýansyzlandyrylmasy geçirilýän, aýratyn bellenen otaglary ýerleşdirýärler. Lukmançylyk işgäri otaga girende goşmaça ýektaý hasadan respiratory, şeýle hem hloraminiň 1%-li erginine öllenen köwşi geýýär. Ýokanç gayrüzülmeleriniň önüni almak üçin eýi çekeniniň agyz boşlugyna we deri örtüklerine ünsli gözegçiligi hem amala aşyrýar. Deri örtükleriniň zeperlenen ýerlerine furasilline ýa-da riwanola öllenen sargyny goýýarlar. Çünki ionizirleýji şöhlelenmesiniň täsirinden soň, düzgün boýunça iýmit sindiriş ýolunyň, agzyň we damagyň nemli bardalary bilen birlikde agyr zeperlenmeler bolup geçýär, şeýle näsaglary naharlamak üçin, köplenç, burnuň üstünder geçirilýän zondy, şeýle hem parenteral iýmitlenmäni ulanýarlar.

16.8. Ölümi takykklamak (konstatasiýasy) we jesedi seretmegiň düzgünleri

Biologik ölümi takykklamak hassahana bölümindäki lukmanlar (eger näsag hassahanada ýogalan bolsa), saglyk öýüniň we «Türk kömegiň» lukmanlary (haçanda näsag öýünde ýogalan bolsa) şeýle hem kazyýet-lukmançylyk ekspertleri (jesediň tapylan ýerindäki gözder geçirilmesinde) tarapyndan birnäçe alamatlar toplumy: dem alşynyň we ýüreginiň işiniň togtamagy, görejiň has ýokary giňemegi we onuň ýagtylyga reaksiýasynyň ýitmegi bilen, jeset tegmilleriniň, jese gatamalarynyň emele gelmegi, deriniň temperaturasynyň peselmes boýunça geçirilýär.

Eger näsag hassahanada ölen bolsa, onda lukman onuň ölenliginiň gutarnykly wagtyňy we ol baradaky delili kesel taryhyna ýazýar. Jesediň eşigini aýyrýarlar, dyzalarynyň ýazgynlygy bilen arkanlygyna ýatyryýarlar, gabagyny aşak goýberýärler, aşaky änni daňýarlar, örtgüni bilen üstüni ýapýarlar we bölümde 2 sagatlap (tä jeset tegmiller emele gelyänçä) galdyryýarlar. Şundan soňra şepagat uýasy öleniň

nda baş harplar bilen onuň familiýasyny we adyny, atasynyň
ny, kesel taryhynyň belligini syýa bilen ýazýar.

Jesedi soňraky derňew kesimini geçirmek üçin patologoanatomik
me geçirýärler. Ugrukdyryjy kagyzynda jesediň familiýasyny,
ny we atasynyň adyny, bölümünü, kesel taryhynyň belligini, ölen
yny we kesel kesgitlemesini görkezýärler. Öleniň zatlary onuň
ndaşlaryna ýazmaça tabşyrylýar.

Agzalary göçürüp goýmak operasiýasynyň giňden ýaýranlygy
pli, ölenleriň derňew kesimini geçirmeginiň önki möhleti täzeden
lilert häzirkí wagtda derňew kesimini bejeriş edarasynyň lukmanlary
zyndan biologik ölüm takyklanylandan soň, islendik wagtda
rmäge rugsat berilýär.

Peýdalanylan edebiýatlar

1. Beyik Saparmyrat Türkmenbaşynyň «Saglyk» Döwlet maksatnamasy, Aşgabat, 1995.
2. Saparmyrat Türkmenbaşy. Ruhnama. Aşgabat, 2001.
3. Saparmyrat Türkmenbaşy. Ruhnama. Aşgabat, 2004.
4. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistanda saglygy gorayşy ösdürmegiň ylmy esaslary. Aşgabat, 2007.
5. Seyit Ysmayyl Jürjany. Tebipçiligiň ýan kitaby. Aşgabat, 1999.
6. Abu Ali Ibn Sina. Lukmançylyk ylmynyň kanunlary; V tom, Aşgabat, 2004.
7. Muhammet Gaymaz Türkmen. Pygamber tebipçiligi. Aşgabat, 2005.
8. O. Nepesowa, M. Hudaybergenow we başg. İç keselleriniň esaslary. Aşgabat, 2004.
9. А. Л. Гребенев, А. А. Шептулин, А. Н. Хохлов. Основы общего ухода за больными. 1999, 286 с.

MAZMUNY

	7
P. Näsaga gözegçiligiň umumy meseleleri	11
Näsaga gözegçilik we onuň ähmiýeti	11
Näsaga gözegçiligiň gurnalyşy	12
Ontologik nukdaýnazaryndan näsaglara gözegçilik	14
AP. Lukmançylyk edaralary we olaryň işiniň gurnalyşy	17
çerleş we önüni alyş edaralarynyň esasy görnüşleri we olaryň iş örelgeleri	17
Hassahanada işiň gurnalyşy	17
Kabul ediş bölüminiň iş guramaçylygy	17
Näsaglaryň sanitar arassalanylyşy	20
Näsaglary gatnatmak	21
Terapiýa bölüminiň iş guramaçylygy	23
Hassahananyň arassaçylyk düzgüni we onuň ähmiýeti	26
IAP. Näsagyň şahsy arassaçylygy	31
Näsagyň ýagdaýy, funksional krowatynyň (ýatylyan ýeriň) gurnalyşy	31
Ýatylyan düşegiň örtgüçleriniň taýýarlanylyşy. Ýatylyan düşegiň, örtgüçleriň reçin-çişikleriň çalşyrylyşy. Tãret we peşew ýygnaýanlaryň ulanylmaga erlişi	33
Derä gözegçilik	34
Saça gözegçilik	38
Agyz boşlugyna gözegçilik	38
Göze gözegçilik	39
Gulaklara we burna gözegçilik	39
IAP. Näsaglaryň iýmitlendirilişi	41
Näsaglary naharlamaklygyň gurnalyşy	41
Emeli iýmitlendirme	42
AP. Bedeniň gyzygynyny ölçemek. Ysytmaly näsaglara gözegçilik	45
Termometriýa	45
Ysytma, onuň görnüşleri	48
Ysytmaly näsaglara gözegçiligiň aýratynlyklary	52

VI BAP. Gan aýlanyşyga täsir edýän usullar	5
6.1. Sowuk kompress we buzly halta	5
6.2. Gyzdyryjy kompressler, gyzdyryjylar we gyzgyn ýapgylar	5
6.3. Gorçıçnikler (gyzgyrgyç melhemi) we çüýşeçikler	5
6.4. Bedenden gan almak we girudoterapiýa (sülükli bejergi)	6
6.5. Suwly bejergi	6
VII BAP. Derman serişdeleri we olaryň ulanylyş usullary	6
7.1. Derman serişdeleriniň ýazylyş, saklanyş we paylanyş düzgünleri	6
7.2. Derman serişdeleriniň goýberiliş usullary	6
7.2.1. Sanjymlar (inýeksiýalar)	7
7.2.1.1. Deriçi sanjymlar	7
7.2.1.2. Deriasty sanjymlar	7
7.2.1.3. Myşsaçi sanjymlar	7
7.2.1.4. Wenaçi sanjymlar we damjalaýyn derman goýbermeler	7
7.2.2. Sanjymlardaky gaýrüzülmeler we olaryň önüni almak	8
VIII BAP. Dem alyş agzalarynyň kesellerinde näsaglara gözegçilik	8
8.1. Üsgülewürde, ganly gagyrmada we öýken gan akmasynda näsaglara gözegçilik etmegiň aýratynlyklary	8
8.2. Dem gysmaly näsaglara gözegçilik etmek	8
8.3. Plewral punksiýa	9
IX BAP. Gan aýlanyş agzalarynyň kesellerinde näsaglara gözegçilik	9
9.1. Damar urgusynyň barlagy	9
9.2. Arterial gan basyşynyň ölçenilişi	9
9.3. Ýürek agyryly näsaglara gözegçilik	10
9.4. Gan aýlanyş ýetmezçilikli näsaglara gözegçilik	10
X BAP. Ýmit sindiriş agzalarynyň kesellerinde näsaglara gözegçilik	10
10.1. Garyndaky agyryly we dispeptiki bozulmaly näsaglara gözegçilik	10
10.2. Aşgazan-ıçege gan akmany näsaglara gözegçilik	11
10.3. Aşgazany zond bilen barlamak	11
10.4. Duodenal zondirleme	11
10.5. Klizmalar	11
10.6. Näsaglary ýmit sindiriş agzalarynyň rentgenologik, endoskopik we ultrases barlaglaryna taýýarlamak	12
XI BAP. Peşew çykaryjy agzalarynyň kesellerinde näsaglara gözegçilik	13

Diareze we onuň bozulmagy. Laborator barlaglary	
için peşewiň alnyşy	131
Peşew bölüp çykaryjy ulgamynyň gurallar bilen barlaglaryna näsaglaryň	
taýýarlanylyşy	137
Käbir böwrek kesellerinde näsaglara gözegçiligiň	
aýratynlyklary	138
Peşew saklanmasynda näsaglara gözegçilik	141
Peşewi saklanmaýan näsaglara gözegçilik	144
BAP. Gan we gan döredijä agzalaryň kesellerinde näsaglara	
 egçilik	145
Anemiyaly näsaglara gözegçilik	147
Gemoblastozly näsaglara gözegçilik	148
I BAP. Endokrin ulgamynyň kesellerinde näsaglara	
 egçilik	151
Süýji keselli näsaglara gözegçilik	151
Galkan görnüşli müz kesellerinde näsaglara gözegçilik	157
Semizlik keselli näsaglara gözegçilik	159
II BAP. Ýaşululara we gartaşan näsaglara gözegçilik	161
Ýaşuly we gartaşan ýaşlardaky näsaglarda keselleriň geçiş	
aýratynlyklary	161
Ýaşuly we gartaşan ýaşly näsaglara gözegçiligiň	
aýratynlyklary	164
BAP. Aseptika we antiseptika	168
Infisirlenme ýollary we aseptiki ýörelgeleri	168
Antiseptikanyň görnüşleri we usullary	170
I BAP. Ölüm ýagdaýyndaky näsaglara gözegçilik. Reanimasiýa çäreleri	
käbir gaýragoýulmasyz ýagdaýlardaky ilkinji kömek	173
Ölüm hadysasy, onuň döwürleri	173
Reanimasiýa bölümleri we olaryň iş ýörelgeleri	175
Emeli dem bermek we ýüregi göni däl owkalama (massaz)	178
Zäherlenmelerdäki reanimasiýa çäreleri we ilkinji kömek	183
Gark bolmadaky reanimasiýa çäreleri we ilkinji kömek	188
Gyzgyn we Gün, tok urmalaryndaky (elektroşikeslenmedäki) reanimasiýa	
çäreleri we ilkinji kömek	190
Radiasiýa zeperlenmesinde näsaglara gözegçilik	
we ilkinji kömek	192
Ölümi takykklamak (konstatasiýasy) we jesede seretmegiň	
düzgünleri	194
ýalanylan edebiýatlar	196

O.B.Nepesowa, M.A.Hudaýbergenow, F.Ş.Karimowa,
E.S.Abramowa, J.H.Amanowa, M.M.Berkeliýewa,
J.G.Muhammedowa, B.S.Begmyradow, A.A.Akmämmedowa,
O.A.Taňňyýewa

NÄSAGA UMUMY GÖZEGÇILIGIŇ ESASLARY

Lukmançylyk ýokary okuw mekdebi üçin okuw kitaby

Redaktor
Surat redaktory
Teh. redaktory
Neşir üçin jogapkär

E. Berdiýewa
G. Orazmyradow
O. Babaýewa
G. Goleýewa

Ýygnamaga berildi 14.05.2007. Çap etmäge rugsat edildi 22.06.2007.
Möçberi 60x84 $\frac{1}{16}$. Ofset kagyzy. Edebi garniturasy. Ofset çap ediliş usuly.
Fiz. çap listi 11.63. Şertli-reňkli ottiski 11.92. Hasap-neşir listi 11.76.
Çap listi 12,5. Sany 1500. Sargyt 1394.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744004. Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744004. Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.

